

Міністерство освіти і науки України
Харківський державний економічний університет

В.Д. Понікаров, І.В. Ялдин
Л.В. Єрофєєнко, Грузд М.В.

П Р А В О З Н А В С Т В О

Харків – 2003
ВД „ІНЖЕК”

ББК П 56

УДК

*Затверджено на засіданні Вченої ради Харківського державного економічного
університету*

Протокол № від

Рецензенти: В.М. Гаращук – д.ю.н., проф. Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого;

А.Т. Козмюк – д.ю.н., проф. кафедри адміністративного права і адміністративної діяльності ОВС НУВУ.

Понікаров В.Д., Ялдин І.В., Єрофєєнко Л.В., Грузд М.В.

П 56 Правознавство: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2003.- с. Укр.. мов.

У даному навчально-методичному посібнику розглядаються основні політичні інститути і функції держави, дається визначення цивільного суспільства, розкривається роль юридичного права в регулюванні суспільних відносин, приводиться коротка характеристика основних галузей права. Особливе місце відведено порядку вирішення господарських суперечок і розгляду цивільних, адміністративних і кримінальних справ. Рекомендований для студентів, аспірантів і викладачів економічних вузів, може бути корисний для керівників і менеджерів господарських структур.

ББК

©Харьковский державний
економічний університет

©Поникаров В.Д.

Ялдин И.В.

Єрофєєнко Л.В.

Грузд М.В.

ЗМІСТ

Вступ	
1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ	
2. ЛЕКЦІЇ	
Тема 1. Засади теорії держави і права.....	
Тема 2. Конституційне право.....	
Тема 3. Адміністративне право.....	
Тема 4. Фінансове право.....	
Тема 5. Банківське право.....	
Тема 6. Цивільне право.....	
Тема 7. Сімейне право.....	
Тема 8. Трудове право.....	
Тема 9. Основи соціального законодавства.....	
Тема 10. Аграрне, земельне й екологічне право.....	
Тема 11. Кримінальне право.....	
Тема 12. Міжнародне право.....	
Тема 13. Судові і правоохоронні органи України.....	
Тема 14. Вирішення господарських спорів.....	
Тема 15. Розгляд цивільних, адміністративних кримінальних справ.....	
3. ПЛАНИ ЛЕКЦІЙ	
4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ(ПРАКТИЧНИХ) ЗАНЯТЬ	
5. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	
6. ІНДИВІДУАЛЬНО-КОНСУЛЬТАТИВНА РОБОТА	
7. АКТИВІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ	
8. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ	
Рекомендована література (основна і додаткова)	

ВСТУП

Виникнення незалежної української держави поставило перед всією системою освіти та виховання складні, але надзвичайно важливі завдання. Конституція України проголосила нашу державу правовою демократичною державою. Принципами існування такої держави є, зокрема, верховенство права, рівність громадян перед законом, взаємна відповідальність громадянина та держави. Наявність високої правової культури та правосвідомості громадян — одна з ознак правової держави, досягнення ж такого рівня можливе лише за умови достатньої правової обізнаності населення.

Створення могутньої держави, її успішний розвиток неможливі без активної та свідомої участі у громадському, політичному житті більшості громадян. Але конструктивною, позитивною така участь може бути лише у тому разі, коли громадяни володітимуть певним мінімумом знань з теорії існування та діяльності держави, її устрою, чинного законодавства.

Отже, проблема правового виховання, ознайомлення населення з чинним законодавством набуває високої актуальності. Однією з важливих ланок цього процесу є вивчення курсу „Правознавство”. Вивчення цього курсу повинно не лише надати студентам основи знань з теорії держави та права, ознайомити їх із конституційним ладом української держави та чинним законодавством, а й навчити їх застосовувати свої знання для аналізу різноманітних, іноді досить складних життєвих ситуацій, допомогти знаходити рішення, що відповідатимуть вимогам чинного законодавства.

Здійснення цього завдання неможливе без використання в процесі навчання різних навчальних засобів, перш за все тих, що вимагають активної роботи кожного студента, виявлення його позиції.

Даний навчальний посібник має на меті допомогти учням оволодіти програмою навчального курсу

У посібнику містяться завдання різного ступеня складності — від елементарних до завдань підвищеної складності, що дає змогу використовувати їх у різних за рівнем підготовки класах, для диференціації завдань у класі, підготовки до олімпіад з основ правознавства.

У розділі "Запитання та завдання" наводяться питання, що потребують від учнів розгорнутої відповіді, використання знань відповідного розділу програми курсу. Ці завдання вчитель може використовувати при проведенні закріплення або контролю знань учнів на поточних уроках, а також під час підсумкових уроків з певної теми або розділу курсу. Доцільно пропонувати учням використовувати відповідні закони або інші, нормативні акти, наводити приклади з власного досвіду або відомі з газет, кінофільмів, програм телебачення тощо.

У розділі "Тестові завдання" наводяться питання тестового типу різного рівня складності. Деякі з них пропонують лише обрати правильну відповідь з кількох запропонованих. Другий тип тестових завдань вимагає доповнення або закінчення запропонованої фрази, що потребує від учнів більш високого рівня підготовки. У деяких тестах учням необхідно кваліфікувати за певними ознаками ті чи інші юридичні факти, визначення тощо. Тестові завдання доцільно використовувати для оперативного поурочного контролю, зважаючи на обмежений час, необхідний для проведення тестування. Разом з тим тестування з використанням питань кількох тем дає можливість проводити і тематичний підсумковий контроль. Тестові завдання за наявності відповідної апаратури можна застосовувати з використанням контролюючих програмованих машин, електронних екзаменаторів, а також комп'ютерної техніки. Досвід показав, що використання такої техніки, крім значного заощадження часу вчителя, викликає зацікавленість учнів, підвищує рівень їх мобілізації на виконання завдань і в кінцевому підсумку підвищує ефективність навчання. Водночас тестові завдання через їхню специфіку не дають достатнього рівня правознавчої практики і мають використовуватися лише у комплексі з іншими типами завдань.

Важливе завдання курсу — навчити учнів застосовувати свої юридичні знання для аналізу різноманітних життєвих ситуацій. Формуванню таких навичок сприятиме використання вчителем завдань розділу "Юридичні задачі". Задачі стосуються різних галузей права — трудового, цивільного, кримінального, адміністративного, житлового тощо, їх кількість достатня для використання як для розгляду на поточних уроках, так і на підсумкових уроках під час проведення багатоваріантних контрольних робіт — є можливість запропонувати кожному учню окрему задачу.

Посібник рекомендований для студентів, аспірантів і викладачів економічних вузів, може бути корисний для керівників і менеджерів господарських структур.

1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

з розподілом навчального часу за темами і формами навчання

Назва теми	Кількість годин					
	Денна форма навчання			Заочна форма навчання		
	Лекції ї	Семінари (П, Л)	СРС	Лекції ї	Семінари (П, Л)	СРС
1	2	3	4	5	6	7
1. Засади теорії держави і права	6	2	4			
2. Конституційне право	2	1	2			
3. Адміністративне право	2	1	2			
4. Фінансове право	2	1	1			
5. Банківське право	2	1	2			
6. Цивільне право	4	2	2			
7. Сімейне право	2	1	2			
8. Трудове право	2	2	2			
9. Основи соціального законодавства	2	1	1			
10. Аграрне, земельне й екологічне право	2	1	1			
11. Кримінальне право	2	1	2			
12. Міжнародне право	2	1	1			
13. Судові і правоохоронні органи України	2	1	2			
14. Вирішення господарських спорів	2	1	1			
15. Розгляд цивільних, адміністративних та кримінальних справ	2	1	2			
Разом годин:	36	18	27			

С – семінарські заняття; **П** – практичні заняття; **І** – індивідуально-консультаційна робота; **СРС** – самостійна робота студентів.

2. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ

Тема 1. Основна теорія держави і права

- 1.1. Держава: поняття, виникнення, ознаки
- 1.2. Характеристика форм держави.
- 1.3. Основні напрямки діяльності (функції) держави
- 1.4. Поняття й ознаки права
- 1.5. Правові відносини
- 1.6. Поняття правопорушення та його елементи
- 1.7. Загальна характеристика цивільного суспільства і правової держави

Тема 2. Конституційне право

- 2.1. Основи конституційного ладу в Україні
- 2.2. Конституційний статус людини і громадянина України
- 2.3. Загальна характеристика органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні

Тема 3. Адміністративне право

- 3.1. Адміністративне право України: поняття і предмет правового регулювання
- 3.2. Державна служба: поняття і принципи організації
- 3.3. Адміністративне провадження і його стадії

Тема 4. Фінансове право

- 4.1. Предмет і система фінансового права
- 4.2. Бюджет і бюджетна система

4.3. Загальна характеристика податкової системи і її правове регулювання

Тема 5. Банківське право

5.1. Сфера застосування банківського права

5.2. Правове регулювання грошового обігу і відносин до клієнтів

5.3. Правове регулювання валютних операцій банків

Тема 6. Цивільне право

6.1. Загальна характеристика цивільного законодавства України

6.2. Зобов'язальне право

6.3. Спадкування за законом і за заповітом

Тема 7. Сімейне право

7.1. Загальні принципи правового регулювання сімейних відносин

7.2. Немайнове і майнове права й обов'язку чоловіків, батьків і дітей.

7.3. Правові основи попередження насильства в родині

Тема 8. Трудове право

8.1. Основні принципи трудового права України

8.2. Колективний і трудовий договір

8.3. Трудовий розпорядок і організація заробітної плати

8.4. Трудові суперечки

Тема 9. Основи соціального законодавства

9.1. Законодавство і принципи соціального захисту населення в Україні

9.2. Організація загальнообов'язкового державного соціального страхування

9.3. Види наданих соціальних послуг, пільг і матеріального забезпечення

Тема 10. Аграрне, земельне й екологічне право

10.1. Загальна характеристика екологічного права і законодавства України про охорону навколишньої природного середовища

10.2. Основи земельного права в Україні

10.3. Аграрне право України

Тема 11. Кримінальне право

11.1. Законодавство України про кримінальну відповідальність

11.2. Злочин: поняття й ознаки

11.3. Карне покарання і його види

11.4. Характеристика сучасних економічних злочинів і їхні види

Тема 12. Міжнародне право

12.1. Поняття, функції й особливості сучасного міжнародного права

12.2. Регулювання міжнародно–правових відносин

13.3. Міжнародне економічне право у взаєминах держав СНД

Тема 13. Судові і правоохоронні органи України

13.1. Судоустрій і принципи здійснення правосуддя в Україні

13.2. Основні задачі і функції прокуратури

13.3. Правоохоронні органи України і їхньої задачі

13.4. Адвокатура в Україні: основні задачі і функції

13.5. Нотаріат в Україні

Тема 14. Дозвіл господарських суперечок

14.1. Система господарських судів України

14.2. Досудове врегулювання господарських суперечок

14.3. Порядок розгляду справ у господарських судах

14.4. Розгляд справ про визнання боржника банкрутом

Тема 15. Розгляд цивільних, адміністративних кримінальних справ

15.1. Цивільне судочинство в Україні

15.2. Поняття адміністративної відповідальності і її підстави

15.3. Виробництво по справах про адміністративні правопорушення

15.4. Карне виробництво в Україні

3. ЛЕКЦІЇ

ТЕМА 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

1.1. Держава: поняття, виникнення, ознаки

Людське суспільство має давню історію. З погляду теорії держави і права під *суспільством* розуміють соціальний організм, частину природи, що складається з людей, які постійно здійснюють свою діяльність з удосконалення знарядь і способів виробництва. Причому, на думку більшості вчених, соціальний розвиток суспільства почався без його політичної організації. Тобто в епоху первісного суспільства протягом тривалого проміжку часу люди жили не маючи ніякого уявлення про державу і право.

Основними причинами виникнення держави стали:

три великі розподіли праці (розподіл землеробства і тваринництва, виділення ремесла із сільськогосподарської діяльності, виникнення й розвиток торгівлі);

поява сім'ї, приватної власності, створення надлишкового продукту і виникнення майнової нерівності окремих індивідумів;

утворення класів як великих груп людей, що мають свої визначені інтереси, і виникнення між класових конфліктів;

нездатність суспільної влади первісного ладу врегулювати класові протиріччя і конфлікти.

Таким чином, держава виникла у зв'язку з необхідністю управляти соціальними процесами.

Сьогодні у юридичній науці існують різні теорії походження держави. До основних з них відносяться:

1. Теологічна, яка основною причиною появи держави вважає божу волю.

2. Патріархальна, сутність якої полягає у твердженні, що держава є історичним розвитком сім'ї, а влада керівника (монарха) – це природне продовження батьківської влади в родині.

3. Договірна теорія пояснює виникнення держави результатом добровільного договору між людьми про те, що одні будуть управляти, а інші – виконувати управлінські рішення.

4. Психологічна – пов'язує походження держави з людською психікою, якій нібито властива потреба підкоряти волю окремого індивідуума видатній особистості (лідеру), здатному керувати суспільством.

5. Теорія насильства зв'язує появу держави з результатами завоювання і поневолення одних народів іншими.

6. Космічна теорія пояснює виникнення держави шляхом привнесення на нашу планету політичної організації суспільства з космосу.

У вітчизняній юридичній літературі найбільш повне висвітлення одержала **матеріалістична теорія**, що пояснює походження держави як органа, покликаного забезпечити існування суспільства в умовах боротьби антагоністичних класів.

З появою держави в суспільстві виникає і новий тип відносин – політичні.

Політика – це частина життєдіяльності людей, пов'язана з головними для життя і діяльності особи, держави і суспільства інтересами, в основі яких лежать потреби народів, націй, суспільних груп і інших соціальних суб'єктів.

Важлива роль держави в організації суспільства обумовлена тим, що в сучасних умовах вона стає ядром політичної системи.

До основних ознак держави відносять:

суверенітет;

територіальне розселення населення;

наявність апарата управління і примусу;

здатність видавати загальнообов'язкові правила поведінки;

здатність збирати податки, одержувати позики і надавати кредити;

можливість виражати і захищати інтереси певної частини населення.

Суверенітет держави – це верховенство, самостійність, повнота, єдність і неподільність влади держави в межах її території, а також незалежність і рівноправність країни в зовнішніх відносинах.

Населення в державі розселяється по всій його території, що розділена, як правило, на адміністративно-територіальні одиниці. Політична влада держави і його суверенітет поширюються на всіх людей, що живуть на його території.

Держава встановлює загальнообов'язкові правила поведінки для всього населення і закріплює їх у нормах права.

У соціально неоднорідному суспільстві **державна влада виражає і захищає інтереси певної частини населення**, однак державна влада відділена від громадського суспільства і відносно відокремлена від нього. Тобто держава являє собою організацію політичної публічної влади. Ця влада офіційно управляє справами всього суспільства і виступає від імені всього населення.

Для виконання своїх завдань **державна влада має спеціальний механізм** – систему законодавчих, виконавчих, судових і контролюючих органів, а також підприємства, установи й інші організації (державної форми власності).

Для утримання організацій державного механізму, які не виробляють матеріальних благ і не надають платних послуг, **державна влада збирає податки й інші обов'язкові платежі**.

Таким чином, **державна влада** – це всеосяжна суверенна політико-територіальна організація влади певної частини населення в класовому суспільстві, що має спеціальний апарат управління і примусу, здатна за допомогою права робити свої розпорядження загальнообов'язковими для тих, кому вони адресуються, а також здійснювати управління загальносуспільними справами від імені всього населення.

1.2. Характеристика форм держави

Як і всяка соціальна структура, держава має визначену структуру і внутрішню організацію. Тобто здійснення державної влади можливо на основі конкретних форм державного устрою і методів правління.

Форма держави – це визначений спосіб організації і здійснення державної влади, що характеризується визначеною структурою, територіальною організацією і методами здійснення державної влади.

Основними елементами, які характеризують форму держави, є: державний устрій, державне правління і політичний режим.

Державний устрій являє собою спосіб поділу держави на визначені складові частини і принципи розподілу повноважень між центральними органами державної влади й органами влади складових частин.

За типом державного устрою держави умовно підрозділяються на прості (унітарні) і складні (федерації, конфедерації, імперії).

Унітарна держава має у своєму складі цілком (чи переважно) такі частини, що не мають більшості ознак державності і є тільки адміністративно-територіальними одиницями. Однак унітарність держави не виключає можливість включення в його склад певних автономних утворень, що мають окремі ознаки державності (наприклад, Автономна Республіка Крим в Україні).

Федеративна держава складається з окремих частин, які володіють окремими елементами суверенітету. Рівноправні суб'єкти федерації мають свої представницькі державні органи і власний адміністративно-територіальний устрій. В таких державах, як правило, діє подвійна правова система: на федеральному і на регіональному рівнях. Однак норми федерального права мають пріоритет над правами окремих частин держави. Класичним прикладом федеративної держави є Сполучені Штати Америки, що складаються з 50 штатів і Федерального округу Колумбія.

Конфедеративна держава – добровільне об'єднання суверенних держав, які зберігають незалежність, але мають загальні органи для вирішення

конкретних завдань. Як свідчить історичний досвід, така форма об'єднання є дуже хитливою, і згодом або розпадається, або перетворюється у федерацію. Варто звернути увагу на принципову відмінність конфедерацій від інших регіональних чи корпоративних добровільних союзів суверенних держав (міждержавних об'єднань), наприклад, Ліга арабських держав, Організація країн-експортерів нафти і т.п. Органи таких міждержавних об'єднань, як правило, є консультаційними і приймають рішення, які не є обов'язковими для виконання суверенними державами, що входять у такі добровільні союзи.

Імперія – це складне, примусово створене державне утворення, що складається з головної держави й окремих частин, які цілком від неї залежать і примусово утримуються в її складі.

Під **формою правління** розуміють організацію верховної державної влади, порядок її утворення та діяльності, компетенцію і взаємозв'язок її органів, а також взаємини з населенням країни. Традиційними формами державного правління є монархія і республіка.

Монархія – це переважно одноособове здійснення державної влади, що передається, як правило, у спадщину. Монархія буває абсолютною й обмеженою. **Абсолютна монархія** – це форма правління, при якій верховна влада зосереджена в руках одноособового голови держави (монарха, короля, шаха і т.п.). В умовах **обмеженої (конституційної, парламентської) монархії** монарху належить лише певна частина владних повноважень, а більшість функцій державної влади належить іншим органам (парламенту, кабінету міністрів, суддям).

Республіка представляє таку форму правління, при якій верховна влада в державі належить представницьким виборним органам і здійснюється ними.

Теорія держави розрізняє аристократичні і демократичні республіки. В аристократичній республіці формальне право вибирати і бути обраним належить лише вищим класам суспільства. У демократичних республіках формальне право брати участь у виборних органах влади належить усьому населенню країни, тобто всім громадянам, що досягли визначеного віку і є дієздатними.

Існують три види демократичних республік: президентські, парламентські і змішані (президентсько-парламентські і парламентсько-президентські).

У президентських республіках:

президент, як правило, обирається всенародно;

президент є главою держави і здійснює виконавчу владу;

законодавча влада належить представницькому органу (парламенту);

президент має право вето на прийняті парламентом закони, а також має право розпускати парламент, але може бути відсторонений від влади шляхом спеціальної процедури (імпічменту).

У парламентських республіках:

президент обирається парламентом;

уряд формується з представників партій, що мають більшість у парламенті, і є підзвітним парламенту;

парламент може виразити недовіра уряду, що автоматично веде до його відставки;

президент може при певних обставинах розпускати парламент і призначати нові вибори.

Змішані (президентсько-парламентські і парламентсько-президентські) республіки тією чи іншою мірою мають елементи як президентської, так і парламентської форм правління, як, наприклад, Україна.

Політичний режим характеризує спосіб здійснення державної влади визначеними засобами, методами і прийомами. Політичний режим обумовлює порядок політичних відносин, образ державного правління і ступінь політичної свободи в суспільстві. Виділяють такі основні види політичних режимів: демократичний, ліберальний, тоталітарний і авторитарний.

Демократичний політичний режим характеризується виконанням основних прав людини, високим ступенем політичної свободи, реальною участю населення в здійсненні державної влади, забезпеченням легальних можливостей вільного волевиявлення і врахування інтересів усіх груп і класів суспільства через демократичні інститути (референдуми і вибори).

Ліберальний політичний режим відрізняється значним ступенем політичної свободи, однак користуватися нею в силу економічної, культурної і правової відсталості суспільства можуть лише деякі групи населення, тому держава для досягнення соціальних цілей змушена використовувати примусові форми впливу на громадян.

Тоталітарний режим являє собою сукупність таких способів і засобів реалізації державної влади, при яких уся життєдіяльність суспільства і кожного громадянина абсолютно регламентована: влада формується закрито одним чи декількома особами з правлячої номенклатури і не контролюється населенням; відсутні легальні механізми вільного волевиявлення громадян, не враховуються інтереси окремих груп суспільства; існує, як правило, однопартійна система і насаджується єдина ідеологія, відхилення від якої негайно усуваються; звичайним є втручання в особисте життя людини.

Авторитарний режим представляє таку сукупність засобів і способів державної влади, при яких вона цілком концентрується в руках правлячої верхівки. При такому режимі легальна опозиція не допускається; вибори, референдуми, діяльність громадських об'єднань носить формальний характер і знаходиться під контролем влади; якщо поляризація політичних сил стає антагоністичною, включається механізм дії реакційних законів або здійснюється пряме насильство. Різновидом авторитарного режиму є *військові диктатури*.

Світовий досвід дозволяє вивести певну залежність між рівнем соціально-економічного розвитку і політичним режимом держави: чим вище цей рівень, тим більш демократичним є політичний режим.

1.3. Основні напрямки діяльності (функції) держави

Держава реалізує свою роль у політичній організації суспільства за допомогою виконання своїх функцій. Функція в перекладі з латині означає: здійснення, виконання. У широкому розумінні функція – це обов'язок, роль, що виконує певний інститут, характеристика напрямків і аспектів його діяльності.

Таким чином, **функції держави** – це основні напрямки її діяльності, у яких відбиваються і конкретизуються мета та завдання держави, виявляються її сутність і роль в соціально неоднорідному суспільстві.

Державні функції можна класифікувати за наступними ознаками:

у залежності від соціального значення – функції держави підрозділяються на основні і неосновні;

у залежності від територіальної спрямованості виділяють внутрішні і зовнішні функції;

за часом дії функції підрозділяються на постійні і тимчасові;

за сферами суспільної діяльності їх підрозділяють на політичні, економічні, гуманітарні і т.д.

Основні функції виражають найбільш загальні і найважливіші комплексні напрямки діяльності держави за досягнення стратегічних завдань, що стоять перед нею у конкретному історичному періоді. До них відносять функції: оборони; підтримки міжнародних відносин; охорони правопорядку; інформаційну; економічну; екологічну; культурно-виховну та інші.

Неосновні функції характеризують напрямки діяльності держави з вирішення конкретних завдань у всіх сферах повсякденного суспільного життя. До цієї категорії входять функції: управління персоналом; матеріально-технічного забезпечення і управління майном; організація бюджетного процесу і бухгалтерського обліку; інформаційного забезпечення державних органів та інші.

До **внутрішніх функцій** відносяться такі напрямки діяльності держави, які конкретизують внутрішню політику в економічних, культурних та інших

аспектах життя суспільства. До внутрішніх функцій відносять: економічну; соціального обслуговування населення; підтримки правопорядку; охорони здоров'я і навколишнього середовища й інші.

Зовнішні функції визначають основні напрямки діяльності держави з розвитку та підтримки взаємин з іншими державами, міжнародними громадськими організаціями і світовим співтовариством у цілому. До таких функцій відносяться: захист державного суверенітету; оборона країни; підтримка миру і боротьба за мирне співіснування держав з різними політичними режимами і формами правління; співробітництво з іншими державами у вирішенні глобальних проблем сучасності.

Постійні функції визначають напрямку діяльності держави, що здійснюються на всіх етапах її розвитку.

До **тимчасових функцій** відносяться обов'язки держави з вирішення конкретних завдань, що виникають на кожному конкретному етапі розвитку суспільства.

Основною **політичною функцією** держави є створення умов для формування і функціонування державної влади на демократичних засадах.

Економічна функція спрямована на подальший розвиток продуктивних сил і виробничих відносин на основі ринкових засад і добросовісної конкуренції.

До **гуманітарних функцій** відносяться напрямки діяльності держави із забезпечення кожній людині нормальних життєвих умов.

Для здійснення своїх функцій і вирішення поставлених завдань кожна держава створює різноманітні організації, сукупність яких складає **державний механізм**. До цього механізму входять:

- державні підприємства;
- державні установи й інші державні організації;
- апарат держави.

Державні підприємства безпосередньо реалізують функції і завдання держави в сфері матеріального виробництва, зокрема, з виконання державних

замовлень з виробництва товарів, надання послуг, матеріально-технічному забезпечення державних організацій нематеріальної сфери.

Державні установи й організації забезпечують реалізацію функцій держави в сфері нематеріального виробництва. До них відносяться організації й установи сфери культури, охорони здоров'я, науки й освіти.

Апарат держави являє собою систему всіх державних органів, які вирішують певні завдання і виконують певні функції держави. Тому поряд із загальними функціями держави багато авторів також виділяють і функції окремих державних органів та їхніх посадових осіб. Виконуючи окремі функції, державні органи повинні:

враховувати об'єктивні закони розвитку суспільства і керуватися цими законами в повсякденному житті;

стимулювати соціальну активність людини і громадянина, звертати увагу на економічне і соціально-культурне самовизначення особистості;

брати до уваги інтереси і потреби різних соціальних груп і об'єднань людей, конкретних особистостей, визначати їх реальність і сприяти здійсненню;

підкоряти свою діяльність служінню суспільству, не втручатися в особисті справи окремих індивідумів, якщо це не виходить за межі конституційного регулювання суспільних відносин.

Основними принципами роботи державного апарата України є: демократизм; національна рівноправність; суверенність; соціальна справедливість; гуманізм і милосердя; поєднання переконання і примусу; гласність, відкритість і врахування громадської думки; розподіл влади.

Первинним осередком апарата держави є *державний орган*, під яким розуміють окремого службовця чи структурно оформлений колектив державних службовців, наділених владними повноваженнями і відповідними матеріально-технічними засобами, створений на законних засадах для рішення конкретних задач і виконання певних державних функцій.

В юридичній літературі, як правило, наводять класифікацію державних органів за різними ознаками. Зокрема, виділяють такі види державних органів:

за місцем в системі державного апарату: первинні (створюються шляхом вибору всім населенням або його частиною); вторинні (створюються первинними органами і є підзвітними їм);

за напрямком і змістом державної діяльності: глава держави, законодавчий орган і органи державної влади, органи державного управління, судові органи, контрольно-наглядові органи;

за способом утворення: виборні, призначувані і такі, що можуть бути успадковані;

за часом функціонування: постійні і тимчасові;

за складом: одноособові і колегіальні;

за територією, на яку поширюються їхні повноваження: загальнодержавні або центральні; місцеві або регіональні.

Державні функції і функції державних органів треба відрізнити від форм і методів їхнього здійснення. **Формами реалізації державних функцій** є законодавство, управління, правосуддя, правоохоронна діяльність. До **методів здійснення державних функцій** відносять переконання, заохочення і примус. Причому, кожна державна функція може здійснюватися в різних формах і різними методами.

1.4. Поняття й ознаки права

Держава, як і всяке співтовариство людей, повинне у певній мірі регулювати відносини між окремими індивідуумами, здійснювати охорону і захист таких відносин. Таке регулювання здійснюється за допомогою **соціальних норм**.

Соціальні норми – це загальні правила поведінки людей у суспільстві, що обумовлені об'єктивними закономірностями, є результатом свідомої вольової діяльності певної частини (чи всього) суспільства і забезпечуються різноманітними формами соціального впливу.

У залежності від способу їхнього створення і забезпечення соціальні норми підрозділяються на: моральні, корпоративні, звичаї і традиції, юридичні (правові) норми.

Моральні норми – правила поведінки, що базуються на моральних поглядах суспільства на добро і зло, справедливість і несправедливість та забезпечуються, насамперед, внутрішніми переконаннями і силою громадської думки.

Корпоративні норми – правила поведінки, що встановлюються і забезпечуються політичними партіями, суспільними об'єднаннями й іншими об'єднаннями людей.

Звичаї і традиції – правила поведінки, що історично склалися і перейшли в звички людей.

Під **юридичною (правовою) нормою** розуміють встановлене або санкціоноване, а також охоронюване державою формально обов'язкове правило поведінки, що визначає права й обов'язки особи в регульованих суспільних відносинах. Право як особливий вид соціальних норм відрізняється від інших соціальних норм тісним взаємозв'язком з державою і напрямками впливу на суспільні відносини. Таким чином, **юридичне право** являє собою систему формально визначених, встановлених і гарантованих державою правил, що регулюють суспільні відносини і виступають критерієм правомірної (дозволеної) чи протиправної (забороненої) поведінки.

Кожна **норма права** має свою внутрішню структуру, що виражається в її розподілі на окремі елементи, тісно пов'язані між собою:

- 1) гіпотезу;
- 2) диспозицію;
- 3) санкцію.

Гіпотеза – частина норми права, що містить у собі умови (обставини), з настанням яких можна чи необхідно застосувати правило, що міститься в диспозиції.

Диспозиція – частина норми права, що містить у собі суб'єктивні права і юридичні обов'язки, тобто саме правило поведінки.

Санкція – частина норми права, у якій наводяться юридичні наслідки виконання чи невиконання правила поведінки, зафіксованого в диспозиції. Санкції можуть бути каральними (штрафними) чи заохочувальними (позитивними).

Основними ознаками права є:

1) **нормативність** – право складається з певних норм (тобто правил поведінки загального характеру), розрахованих на багаторазове застосування і запропонованих для виконання кожному, хто опиниться в умовах, передбачених цими нормами права;

2) **системність** – усі нормативні правила повинні діяти системно, утворювати єдину несуперечливу систему норм;

3) **формальна визначеність** норм права полягає в точному їхньому оформленні і закріпленні їхнього змісту у відповідних нормативно-правових актах;

4) **загальнообов'язковість** – вимоги правових норм підлягають безумовному виконанню всіма суб'єктами, кому вони адресовані;

5) **гарантованість** норм права пов'язана з можливістю застосування державного примусу для втілення правових вимог у життя.

Функціями права називають основні напрямки його впливу на суспільні відносини. Вони підрозділяються на загальносоціальні і спеціальні юридичні.

До загальносоціальних функцій права відносять:

гуманістичну – вона охороняє і захищає права людства, народу і кожної людини;

організаційно-управлінську – вона спрямована на вирішення конкретних соціальних і економічних проблем;

інформаційну – норми права інформують людей про волю законодавця;

ідеологічно-виховну – вона повинна формувати у людей певний світогляд.

Головними *спеціальними юридичними функціями права* є регулятивна й охоронна.

Регулятивна функція спрямована на врегулювання суспільного порядку шляхом закріплення бажаної поведінки в тих чи інших галузях суспільних відносин.

Охоронна функція здійснюється владним правовим впливом на суб'єктів правових відносин з метою забезпечення їхніх прав і свобод, недоторканності з боку правопорушників, охорони їхньої власності, захисту держави і суспільства в цілому.

Системою права називається комплекс усіх діючих юридичних норм даної держави. *Правова системність* держави виявляється у взаємоузгодженні і несуперечності всіх правових приписів. А *упорядкованість* значної кількості всіх діючих норм проявляється в їхньому розподілі за галузями права.

Галузь права – це самостійна частина системи права, сукупність правових норм, що регулюють певну сферу якісно однорідних суспільних відносин. Усі галузі права поєднуються в єдину *систему права*, що визначає свободу й обґрунтованість поведінки людей відповідно до чинних нормативно-правових актів та інших джерел права.

В залежності від місця і ролі в правовій системі суспільства галузі права підрозділяються на основні і комплексні.

Основні галузі – створюють фундаментальний масив права в правовій системі держави. Серед них виділяють *профілюючі (традиційні), процесуальні і спеціальні* галузі права.

Профільюючі галузі створюють юридичну основу, обов'язкову частину системи права (до них відносяться **конституційне, адміністративне, цивільне і кримінальне** право).

До **спеціальних галузей** відносяться галузі, що розвивають основні галузі права та забезпечують спеціальний правовий режим для визначеного виду суспільних відносин (трудова, господарська, екологічна, фінансова, земельна право).

Комплексні галузі є надбудовою над основними галузями і регулюють значно більш вузькі ділянки суспільних відносин (авторське право, гірське право, страхове право і т.п.).

Процесуальні галузі закріплюють порядок застосування різних норм права.

Адміністративно-процесуальне право регулює порядок застосування і реалізації норм адміністративного права.

Кримінальне процесуальне право являє собою систему норм, що регулюють порядок відкриття кримінальних справ, проведення дізнання і попереднього слідства, судового розгляду справ, виконання вироку й інших судових рішень.

Цивільне процесуальне право – система норм, що регулюють порядок судового розгляду і винесення рішень у цивільних, трудових, житлових, земельних та інших справах, організацію виконання судових рішень.

Господарське процесуальне право – система правових норм, що регламентують застосування норм господарського права і порядок визначення банкрутства підприємств.

Зовнішня форма права виявляється у виді **джерел норм права**, або способів юридичного вираження правових норм, їхнього втілення у відповідну юридичну оболочку.

До **основних джерел права** відносять:

- 1) правовий звичай;
- 2) правовий прецедент (судовий чи адміністративний);
- 3) нормативний договір;

4) нормативно-правовий акт.

Правовий звичай – санкціоноване державою звичайне правило поведінки загального характеру.

Правовий (судовий чи адміністративний) прецедент – це рішення компетентного органа держави, якому надається формальна обов'язковість при вирішенні всіх наступних *аналогічних судових чи адміністративних справ*.

Нормативний договір – об'єктивно формально обов'язкові правила поведінки загального характеру, що встановлюються за домовленістю та згодою двох чи більше суб'єктів і забезпечуються державою.

Нормативно-правовий акт – рішення компетентних органів, що виносяться у встановленому законом порядку, має загальний характер, зовнішній вигляд офіційного документа в письмовій формі, забезпечується державою і породжує юридичні наслідки.

Нормативно-правові акти поділяються на **закони і підзаконні нормативно-правові акти**.

Закони – нормативно-правові акти, що видаються винятково законодавчими органами, мають вищу юридичну силу і регулюють найважливіші суспільні відносини в державі. Всі інші нормативно-правові акти повинні видаватися відповідно до законів.

Підзаконні нормативно-правові акти – результат нормотворчої діяльності компетентних органів держави (або їх посадових осіб), уповноважених на те державою громадських об'єднань з встановлення, введення в дію, зміни і скасування нормативних письмових документів, що розвивають чи деталізують положення законів.

Розрізняють наступні види нормативно-правових актів у залежності від суб'єктів, що їх видали:

1. Постанови й інші акти Верховної Ради України.
2. Укази і розпорядження Президента України.
3. Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України.
4. Міжнародні договори України.

5. Накази, положення, інструкції, правила й інші нормативно-правові акти міністерств, відомств, інших центральних органів державної виконавчої влади, господарського управління, контролю і нагляду.

6. Нормативно-правові акти відділів, управлінь та інших служб місцевих органів державної виконавчої влади.

7. Нормативні акти керівників підприємств.

8. Рішення і висновки Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Генерального прокурора України.

9. Інші підзаконні нормативні акти.

Усі нормативні акти діють у часі, просторі і поширюються на визначене коло осіб.

Характеризуючи дію нормативно-правового акта в часі, варто установити: час вступу його в силу, припинення дії, зворотну силу дії. Загальне юридичне правило говорить, що норми права зворотної сили не мають. Воно означає, що новий нормативний акт вже існував на момент виникнення праводносини. Однак у кримінальному й адміністративному законодавстві бувають винятки. Наприклад, якщо нормативний акт, прийнятий після скоєння правопорушення, зм'якшує чи звільняє від юридичної відповідальності, то такий акт має зворотну силу.

Дія нормативно-правових актів у просторі характеризується визначеною територією: держави в цілому, відповідного регіону, адміністративно-територіальної одиниці, відповідного підприємства чи організації.

Що стосується кола осіб, то дія нормативно-правових актів поширюється на громадян України, осіб без громадянства й іноземних громадян. Винятком вважаються окремі іноземні громадяни (дипломатичні і консульські працівники), які на підставі міжнародних договорів мають імунітет від юрисдикції держави перебування.

1.5. Правові відносини

Правові відносини – це стосунки, які виникають на основі норм права, учасники яких мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки, гарантовані державою.

Основними ознаками правовідносин є:

- а) вони виникають на основі норм права;
- б) характеризуються наявністю сторін, що мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки;
- в) зв'язок між сторонами має індивідуальний характер, тобто суб'єктом правовідносин є персонально визначена особа – конкретна людина чи організація;
- г) цей зв'язок охороняється державою від порушень. На підставі норм права визначається юридична відповідальність осіб, що порушують юридичні обов'язки чи перешкоджають здійсненню суб'єктивних прав.

Суб'єктом правовідносин може бути будь-який правоздатний суб'єкт суспільства, що є носієм юридичних прав і обов'язків. Юридичною передумовою для придбання статусу суб'єкта правовідносин є наявність правоздатності, а для певних відносин також дієздатності та деліктоздатності.

Правоздатність – це передбачена нормами права здатність конкретної особи мати юридичні права й обов'язки. Правоздатність фізичної особи виникає в момент народження людини і припиняється з його смертю.

Дієздатність – це здатність суб'єкта правових відносин своїми діями самостійно здійснювати свої юридичні права і створювати для себе юридичні обов'язки.

Деліктоздатність – це здатність особи відповідати за свої вчинки і, насамперед, за правопорушення.

Суб'єктами правових відносин можуть бути:

люди (фізичні особи) – громадяни конкретної держави, іноземці (громадяни інших держав, у тому числі, громадяни двох держав) і особи без громадянства;

юридичні особи – державні (державні органи, установи, організації) і громадські (об'єднання громадян, колективні і приватні підприємства, установи й організації);

Підставою для виникнення, зміни чи припинення правових відносин є юридичні факти.

Юридичний факт – це передбачені гіпотезою правової норми обставини, з настанням яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини. Юридичні факти поділяються на **дії** (обставини, що залежать від волі людей) і **події** (обставини, що виникають незалежно від волі людей). Діяння можуть бути **правомірними** (дозволеними, у тому числі ті, які не мають метою створення правовідносин) і **неправомірними** (у тому числі винні, тобто правопорушення, і невинні – правові аномалії).

Різновидом юридичних фактів є факти безперервної юридичної дії, що викликають визначені правовідносини (стан знаходження у шлюбі, непрацездатність і т.п.).

1.6. Поняття правопорушення та його елементи

Правопорушення – це протиправне, винне, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкту, що спричиняє шкідливі наслідки чи загрожує спричиненням таких наслідків. Соціальна сутність правопорушення складається в заподіянні шкоди тим особистим, груповим чи суспільним інтересам, що юридично захищені державою.

Правопорушення має наступний склад:

1. **Суб'єкт правопорушення** – деліктоздатна фізична чи юридична особа, яка скоїла правопорушення.

2. **Об'єкт правопорушення** – ті суспільні відносини, а також визначені блага, що охороняються нормами права на які зазіхає правопорушення.

3. **Об'єктивна сторона** – суспільно небезпечне протиправне діяння, що заподіює шкоду чи створює небезпеку об'єкту, який охороняється нормою права, необхідний причинно-наслідковий зв'язок між ними. Протиправність діяння полягає в його невідповідності юридичним приписам. Є точний час, місце, способи, обставини і ситуація здійснення правопорушення, яке може бути активним (якщо суб'єкт не дотримується норм, що забороняються,) чи пасивним (якщо суб'єкт не виконує зобов'язуючих норм).

4. **Суб'єктивна сторона** – внутрішня психічна діяльність особи, пов'язана зі здійсненням правопорушення. Ознаками суб'єктивної сторони є провина, мотив і мета правопорушення.

Провина може бути двох видів: **намір** і **необережність**. Якщо суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає і бажає настання негативних наслідків, то це – **прямий намір**. Якщо суб'єкт правопорушення усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає його негативні наслідки, але байдужий до можливості їхнього настання, то це є **непрямим наміром**.

Необережність виявляється в протиправній самовпевненості і протиправній недбалості. **Протиправна самовпевненість** складається в усвідомленні суб'єктом діяння його протиправного характеру, передбаченні можливості настання негативних наслідків і наявності легковажності, що ці

наслідки не виникнуть. **Протиправна недбалість** виникає за умови, якщо суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, але не передбачає настання його негативних наслідків, хоча в силу свого положення і розвитку зобов'язаний (повинний) їх передбачати.

Мотив – це внутрішні процеси, що існують у свідомості певної особи і спонукають його зробити правопорушення. Мотив обумовлює характер дій правопорушника, формує спрямованість волі, визначає зміст провини.

Мета – це уява особи, яка скоює правопорушення, про бажаний результат, до якого воно прагне.

Мотив і мета близькі за значенням. Якщо мотив пояснює, чим керується особа, скоюючи правопорушення, то мета показує спрямованість діяння правопорушника і визначає результат, якого він хоче досягти.

Пропорушення за ступенем соціальної чи особистої шкоди поділяються на **проступки** (шкідливі правопорушення) і **злочини** (небезпечні правопорушення).

Проступки бувають:

конституційні – це такі, що наносять шкоду основам конституційного ладу, конституційним правам і свободам громадян, порядку організації і діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування;

дисциплінарні – це такі, що посягають на дисципліну праці, військову, державну, навчальну та інші види дисципліни; протиправні, винні дії чи бездіяльність осудної особи, яка досягла певного віку, що за них законодавством передбачено дисциплінарну відповідальність;

цивільно-правові – це шкідливе, протиправне, винне порушення деліктоздатною особою врегульованих нормами цивільного права майнових і пов'язаних з ними немайнових особистих відносин;

адміністративні – це такі, що посягають на державний чи громадський порядок, власність, права і свободи осіб, на встановлений порядок управління; протиправні, винні дії чи бездіяльність осудної особи, яка досягла певного віку, що за них законом передбачається адміністративна відповідальність.

Злочин – це протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (дія чи бездіяльність), скоєне суб'єктом злочину.

Правопорушення є юридичними фактами, що викликають виникнення правовідносин між державою в особі його органів (суду, прокуратури, міліції й ін.) та правопорушником. У рамках таких правовідносин виникає юридична відповідальність.

Юридична відповідальність – це закріплений в законах та забезпечений державою обов'язок правопорушника зазнавати примусового позбавлення певних належних йому благ.

Метою юридичної відповідальності є охорона від протиправних зазіхань соціальних цінностей, захищених законами; кара правопорушника (позбавлення його певних благ); вплив на свідомість правопорушника, спрямований на недопущення в майбутньому подібних діянь; профілактика можливих правопорушень з боку осіб, схильних у силу різних причин до протиправної діяльності; відновлення прав, порушених правопорушником (відшкодування заподіяної шкоди).

Настання юридичної відповідальності передбачається при наступних умовах:

наявності фізичного діяння (а не думок, намірів, особливостей світогляду, тощо);

юридично забороненого діяння;

винного діяння;

особистих дій правопорушника.

Юридична відповідальність застосовується на основі дотримання наступних принципів: законності, обґрунтованості, доцільності, невідворотності, справедливості.

Виділяють наступні стадії юридичної відповідальності:

виникнення відповідальності (з моменту здійснення правопорушення як юридичного факту, що створює відповідні правовідносини);

встановлення компетентними державними органами всіх необхідних елементів правопорушення;

визначення виду і ступеню (розміру) відповідальності;
реалізація конкретних видів юридичної відповідальності на підставі відповідних нормативно-правових актів.

Наявність різних видів правопорушень передбачає і різні види юридичної відповідальності. Найбільш розповсюдженою класифікацією юридичної відповідальності є її віднесення до тієї галузі права, норми якої були порушені. На цій підставі виділяють: кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, трудову (дисциплінарну і матеріальну) відповідальність.

Кримінальна відповідальність полягає в застосуванні засобів кримінального покарання до фізичних осіб, винним у здійсненні злочину.

Під адміністративною відповідальністю розуміють застосування до порушників встановленого порядку державного управління адміністративних стягнень, що тягнуть для таких осіб обтяжуючі наслідки морального чи майнового характеру.

Цивільно-правова відповідальність являє собою відповідальність фізичних чи юридичних осіб за порушення договірних зобов'язань, заподіяння позадоговірного майнового збитку, а також за порушення особистих майнових прав. Необхідно враховувати, що цивільно-правова відповідальність має як майновий, так і компенсаційний (правопоновлювальний) характер.

Трудове право України передбачає як дисциплінарну, так і матеріальну відповідальність працівників.

Загальна дисциплінарна відповідальність передбачає до порушників трудової дисципліни застосування наступних стягнень: догани і звільнення з роботи. Однак спеціальними статутами і положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників можуть бути передбачені й інші види дисциплінарних стягнень.

Матеріальна відповідальність розглядається як юридична відповідальність працівника за матеріальний збиток, заподіяний підприємству, у результаті порушення ним покладених на нього трудових обов'язків.

1.7. Загальна характеристика громадянського суспільства і правової держави

Глиbokі економічні перетворення, зміцнення ринкових відносин і Європейський вибір України настійно вимагають побудови в нашій країні громадянського суспільства і дійсно правової держави.

Громадянське суспільство – це співтовариство вільних, незалежних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, користуватися економічною свободою і надійним соціальним захистом, іншими правами і свободами, брати активну участь у політичному житті й в інших сферах життєдіяльності людини і громадянина. Громадянське суспільство являє собою всю сукупність існуючих у суспільстві відносин, що не є державно-політичними і знаходяться поза сферою впливу держави.

Основними ознаками громадянського суспільства є:

- приватна власність, вільна праця і підприємництво;
- існування вільних політичних партій, громадських організацій і інших добровільних об'єднань громадян;
- наявність незалежної системи засобів масової інформації;
- розмаїтість систем виховання, освіти, науки, культури;
- вільний розвиток сім'ї як первинного осередку життя людей;
- переважне регулювання поведінки людини за допомогою етичних норм і задоволення людиною своїх інтересів у всіх сферах особистого і суспільного життя на основі свободи, незалежності і недоторканності.

У громадянському суспільстві повинна існувати *правова держава*, в якій винятково юридичними засобами забезпечуються верховенство права, реальне здійснення, гарантія, охорона, захист і відновлення порушених прав людини і громадянина, взаємна відповідальність держави й особистості, контроль і нагляд за створенням і застосуванням юридичних законів. Тобто під правовою державою варто розуміти цивілізовану форму держави, засновану на верховенстві права і пануванні закону.

Основними ознаками правової держави є:

1. Поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, щоб виключити її монополізацію, узурпацію однією особою, органом чи соціальною групою.

2. Наявність Конституційного Суду – органа, що забезпечує верховенство Конституції, відповідність їй законів і інших актів законодавчої і виконавчої влади.

3. Верховенство закону. Це означає, що жоден орган, крім вищого представницьких (законодавчого) не вправі скасовувати чи змінювати прийнятий закон. Всі інші підзаконні нормативно-правові акти не повинні суперечити закону.

4. Підпорядкування закону рівною мірою як держави в особі її органів і окремих посадових осіб, так і окремих громадян, а також їхніх об'єднань. Тобто держава, що видала закон, не вправі саме його і порушити. Це положення повинне протистояти сваволі з боку бюрократії всіх рівнів.

5. Взаємна відповідальність держави й особистості. Особистість відповідальна перед державою, але і держава не вільна від відповідальності перед особистістю за невиконання узятих на себе зобов'язань, за порушення норм, що надають особистості гарантовані Конституцією і законами права.

6. Реальність закріплених у законодавстві основних прав і свобод людини, що забезпечується наявністю відповідного правового механізму їхньої реалізації, можливістю їхнього захисту в судовому порядку.

7. Реальність, дієвість контролю та нагляду за здійсненням законів, інших нормативно-правових актів, наслідком чого є довіра людей державним структурам і звертання до них для вирішення будь-яких юридичних суперечок.

8. Правова культура громадян – знання ними своїх обов'язків і прав, уміння ними користатися.

Категорія правової держави тісно зв'язана з такими визначеннями держави як світська, соціальна і демократична.

Характеристика держави як світської означає відділення держави від церкви і чітке правове розмежування сфер їхньої діяльності.

Поняття соціальної держави припускає, що вона служить суспільству. В соціальній державі існує:

- право людини жадати від держави забезпечення прожиткового мінімуму;
- обов'язок держави забезпечувати людині нормальні умови існування;
- чітка соціальна податкова політика;
- примусове соціальне страхування окремих груп населення.

Демократичність держави обумовлена можливістю надання громадянам і їхнім об'єднанням впливати на прийняття державних управлінських рішень. Реалізація цієї можливості базується на демократичному політичному режимі і правовій культурі громадян.

ТЕМА 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

2.1. Основи конституційного ладу в Україні

Конституція – це система правових норм, що мають вищу юридичну чинність і регулюючих відносини між людиною і суспільством, з одного боку, і державою – з іншого, а також основи організації і побудови самої держави. Вища юридична сила конституції полягає в тому, що її норми завжди мають перевагу перед положеннями законів і інших нормативно-правових актів. Усі нормативні акти повинні прийматися тільки відповідно до процедур, установлених діючою конституцією. А будь-який акт, що суперечить конституції, повинний бути визнаний недійсним.

Конституційне право (державне право) є ведучою галуззю права України, оскільки його положення регламентують найбільш важливі відносини в суспільстві: основи державного ладу; правовий статус людини і громадянина; принципи організації державної влади – символи держави і т.п.

Конституційне право України як галузь права являє собою систему правових норм і нормативно-правових актів, інших джерел права, що регулюють відносини народовладдя. Ведуча роль конституційного права в правовій системі нашої держави визначається ще і тим, що норми Конституції України є нормами прямої дії.

Предметом Конституційного права України є особливе коло суспільних відносин, що виникають у процесі організації і здійснення публічної влади в Україні – державної і регіональної (місцевого самоврядування).

Суб'єктами державно-правових відносин є: народ України, населення адміністративно-територіальних одиниць, Верховна Рада України, Президент України, депутати Верховних і місцевих Рад, політичні партії, громадські організації, трудові колективи, громадяни України, іноземці і т.д. Особливістю суб'єктів конституційних відносин чи володіння ними політичною

правосуб'єктністю, тобто здатністю бути носіями прав і обов'язків, що мають політичний зміст.

Джерелами Конституційного права України, під якими розуміють діючі нормативно-правові акти, що містять конституційно-правові принципи і норми, є:

- Конституція (Основний закон України);
- конституційні закони, що вносять зміни і доповнення в Конституцію України;
- звичайні закони, що містять конституційно-правові принципи і норми;
- інші акти Верховної Ради України й акти всеукраїнського референдуму;
- визначені нормативні акти Президента України;
- деякі нормативні постанови Кабінету Міністрів України;
- окремі акти представницьких органів місцевого самоврядування (наприклад, їхні регламенти);
- рішення Конституційного Суду України.

Поняття *конституційний лад* визначає сукупність основних політико-правових принципів, відносин між людиною, цивільним суспільством і державою. Основи конституційного ладу – це ключові конституційно-правові норми, що визначають і закріплюють найважливіші принципи правового статусу суб'єктів державних правових відносин.

Конституція проголошує Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою, унітарною державою. Як унітарна держава Україна має: а) єдині державні органи; б) систему законодавства; в) територію; г) громадянство; д) символіку й ін. В Україні встановлена республіканська форма правління. Тому єдиним джерелом влади визнається тільки народ.

Народовладдя в Україні реалізується на основі Конституції безпосередньої (прямої) чи представницької (виборної) демократії. *До інститутів прямої демократії*, що забезпечують затвердження державного рішення прямим волевиявленням народу, відносять: референдум; обговорення

проектів нормативних актів; участь у виборах державної влади; загальні збори громадян; звіти депутатів і виконавчих органів перед населенням.

Представницька демократія – це спосіб реалізації волі народу через обраних їм представників в органи влади – насамперед народних депутатів, Президента, депутатів органів місцевого самоврядування.

Референдум є собою голосування населення всієї держави (загальнодержавний референдум) чи визначеної частини її населення, з метою рішення найбільш важливих питань державного і громадського життя.

Під виборчою системою України розуміють передбачений законодавством порядок формування представницьких органів держави. Усі норми права, що регламентують цей порядок, у сукупності складають **виборче право**.

Основними принципами виборчого права в Україні є:

загальне, рівне і пряме виборче право шляхом таємного голосування;
вільне і рівноправне висування кандидатів у депутати;
рівні можливості для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії;
неупередженість до кандидатів з боку державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування;
свобода агітації.

Більш детально порядок організації і проведення виборів регламентують: Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 18.10.2001 р., "Про вибори Президента України" від 05.03.99 р., "Про вибори депутатів місцевих рад і сільських, селищних і міських голів" від 14.01.98 р.

Під **територіальним устроєм держави** розуміють його територіальну організацію, тобто систему відносин між державою в цілому (його центральною владою) і територіальними складовими (населенням і діючими органами суспільної влади). Відповідно до розділу IX Конституції України, територіальний устрій України базується на основах єдності і цілісності державної території, з'єднання централізації і децентралізації державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з обліком їх історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних, етнічних

і культурних особливостей. Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. У зв'язку з цим можна стверджувати, що адміністративно-територіальний устрій України є трьохрівневим: вищий рівень складають Автономна Республіка Крим, області і міста Київ і Севастополь; середній – райони і міста республіканського й обласного підпорядкування, райони в містах; нижній – міста районного підпорядкування, селища і села. Відповідно цим територіальним одиницям будується система державних органів і система місцевого самоврядування. Реалізація державної влади в Україні здійснюється згідно принципу її поділу на законодавчу, виконавчу і судову.

Громадське життя в Україні, відповідно до Конституції, ґрунтується на принципах політичного, економічного та ідеологічного різноманіття. Жодна ідеологія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримки мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародної спільноти на основі загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права.

2.2. Конституційний статус людини і громадянина України

Питання прав і свобод людини і громадянина в сучасних умовах є однією з найважливіших проблем внутрішньої і зовнішньої політики всіх держав світової спільноти. Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їхня практична реалізація є тим критерієм, згідно з яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави.

Юридична відмінність між правами і свободами є дуже умовна. **Суб'єктивне право (свобода)** є мірою можливої поведінки особи. Об'єктивно існує взаємозв'язок між правами і свободами людини і громадянина і його обов'язків стосовно інших людей, суспільства і держави. **Обов'язок**, таким чином, як юридичний термін являє собою міру належної поведінки. Теорія права і юридична практика розрізняють поняття "права людини" і "права громадянина". У першому випадку мова йде про права, пов'язані із самою людською істотою, його існуванням і розвитком.

Конституція України виходить із припущення, що всі люди вільні і рівні у своєму достоїнстві, що права людини є нерушимими і невідчужуваними. Причому закріплений у Конституції перелік прав і свобод не є вичерпним. Прийняття ж нових законів не може приводити до звуження змісту й обсягу вже існуючих прав і свобод. При цьому Конституція нашої країни спирається на класичне розуміння свободи, зафіксоване ще в стародавній східній мудрості:

"Свобода – це тільки те, що ніколи
Нічийй свободі не несе шкоди".

Тобто, як зафіксовано в ст. 23 Конституції, кожний має право на вільний розвиток особистості, не порушуючи при цьому прав і свобод інших, і має обов'язки перед суспільством, що забезпечує його вільний розвиток.

Тридцять дві статті діючої Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р., з розділу, присвяченого правам людини, відповідають положенням Загальної декларації прав людини, що прийнята Генеральною асамблеєю ООН

10 грудня 1948 року. Колишня ж Конституція УРСР налічувала 15 таких статей.

Основу конституційних особистих прав і свобод складає блок, що гарантує право на життя, свободу, фізичну цілісність і недоторканість особи, без якого всі інші права і свободи втрачають свій сенс. Тобто держава має обов'язок захищати життя людини і надає кожному право захищати своє життя і здоров'я.

До особистих прав, проголошених Конституцією України, також відносяться:

недоторканність житла;

таємниця комунікацій, включаючи таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної й іншої кореспонденції;

невтручання в особисте і сімейне життя; неприпустимість збору, збереження і поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Винятки можуть бути зроблені тільки судом і у випадках, передбачених законом;

свобода пересування, вільний вибір місця проживання, свобода залишати територію України, за винятком деяких обмежень, встановлених законом;

свобода думки і слова;

свобода світогляду і віросповідання, право сповідати будь-яку релігію чи не сповідати ніякої.

Права людини в порівнянні з правами громадянина є пріоритетними, тому що права людини поширюються на всіх людей, що проживають у тій чи іншій державі, а права громадянина – тільки на тих осіб, що є громадянами визначеної країни. Однак, якщо говорити про права людини і громадянина, варто помітити, що таке розмежування не має абсолютного значення, тому що на основі міждержавних угод деякі цивільні права однієї країни можуть поширюватися і на громадян інших держав.

Попередньою умовою і підставою виникнення у особи прав і обов'язків громадянина є його приналежність до громадянства визначеної держави.

Громадянство України – це постійний правовий зв'язок особи з державою Україна, що знаходить своє вираження в їхніх взаємних правах і обов'язках.

Питання громадянства України, крім Конституції, регулюються також Законом України "Про громадянство України" від 18.01.2001 р. і іншими, прийнятими на їхній основі нормативно-правовими актами.

Відповідно до Конституції України основним правом громадянина є його можливість здійснювати визначені дії для задоволення своїх життєвоважливих матеріальних і духовних інтересів, встановлених державою і закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах.

Тому в Конституції, крім загальнолюдських, закріплені й інші групи основних прав громадян: політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні.

Політичні права визначають можливості людини і громадянина брати участь у суспільному і державному житті, вносити пропозиції щодо поліпшення роботи державних органів, їхніх посадових осіб і об'єднань громадян, критикувати недоліки в їхній роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян.

Економічні права характеризують можливість людини і громадянина брати участь у виробництві матеріальних благ. До них відносяться: право на приватну власність; право на працю і вибір виду трудової діяльності; право на професійну підготовку; право на справедливую оплату праці; право на страйк; право на відпочинок і т.п.

Соціальні права – можливості людини і громадянина по забезпеченню належних соціальних умов життя. Такими є: право на охорону здоров'я, право на житло; право на матеріальне забезпечення в старості, у випадку хвороби або часткової втрати працездатності.

Екологічні права – це права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я екологічне середовище і відшкодування заподіяної шкоди, пов'язаного з порушеннями цього права.

Культурні права – можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу і всього людства. До них відносяться: право на освіту; право на свободу наукової, технічної і художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності та інші.

Сімейні права – можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах. Це означає: право на невтручання в особисте і сімейне життя; право на добровільний шлюб, рівні права й обов'язки в родині; право на державну охорону родини, материнства, батьківства і дитинства.

Гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина поділяються на національні (внутрішньодержавні) і міжнародно-правові. Головною гарантією прав і свобод у демократичній державі вважається те, що положення Конституції є нормами прямої дії, і тому можлива подача позовних заяв безпосередньо на підставі Конституції України. Однак найчастіше такі позови особливо у відношенні порушених соціально-економічних прав державними органами просто не приймаються. Тому ряд статей Конституції безпосередньо закріплює гарантії проголошених прав (установлення законом максимальної тривалості робочого часу і мінімальної тривалості часу відпочинку, гарантії загальнообов'язкового державного страхування і т.п.).

Одним з інститутів, що гарантують права і свободи, є введення посади парламентського Уповноваженого з прав людини (омбудсмена). Цей інститут є посередником у захисті інтересів громадян в парламенті і конституційному суді.

До **особистих гарантій** відносяться власні можливості людини і громадянина із захисту своїх прав, свобод, законних інтересів і обов'язків. До них відносяться:

- право на захист своїх законних прав і інтересів у суді;
- право на відшкодування матеріального і морального збитку, заподіяного державними органами;
- право знати свої права й обов'язки;
- право на юридичну допомогу;

право на індивідуальну юридичну відповідальність і тільки за провину;
право засудженого користатися всіма правами людини і громадянина за винятком обмежень, визначених законом і установлених вироком суду.

Після використання всіх національних засобів правового захисту кожний для захисту своїх прав і свобод може звертатися у відповідні організації, членом або учасником яких є Україна (зокрема, у Європейську комісію з прав людини, Європейський Суд по правах людини й ін.)

Основними обов'язками людини і громадянина в Україні відповідно до Конституції є:

захист Батьківщини, незалежності і територіальної цілісності України, повага до її державних символів;

військова служба відповідно до закону;

ненанесення збитку природі і культурній спадщині, відшкодування збитку у випадку його нанесення;

сплата податків і зборів у порядку і розмірах, установлених законом, щорічна подача декларацій щодо свого майнового положення в податкові органи за місцем проживання;

одержання повної загальної середньої освіти;

незазіхання на права, свободу, честь і достоїнство інших людей;

неухильне дотримання Конституції і законів України.

Таким чином, діюча Конституція створила принципово нову схему реалізації прав, свобод і обов'язків людини, однак цей процес ніколи не може бути закінченим, про що свідчить, зокрема, Указ Президента України "Про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України "Про внесення змін у Конституцію України" від 06.03.03 р.

2.3. Загальна характеристика системи органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні

Державна влада в Україні здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, які розглядає і вирішує питання державного і громадського життя, що вимагають врегулювання законами України, а також здійснює установчі і контрольні функції, передбачені Конституцією.

До повноважень Верховної Ради України відносяться:

- внесення змін у Конституцію України;
- призначення всеукраїнського референдуму;
- прийняття законів;
- призначення виборів Президента України;
- заслуховування щорічних і позачергових послань Президента про внутрішнє і зовнішнє положення України;
- усунення Президента України з посади в порядку особливої процедури (імпічменту);
- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України й ін.

Конституція України встановлює, що виключно законами України визначаються:

- права і свободи людини і громадянина;
- громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців і особи без громадянства;
- права корінних народів і національних меншин;
- правовий режим власності;
- правові основи і гарантії підприємництва;
- основи зовнішніх відносин і ін.

Крім того, Конституція передбачає, що в економічній сфері виключно законами України встановлюються:

Державний бюджет України і бюджетна система;
система оподаткування, податки і збори;
основи створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного й інвестиційного ринків.

Конституційний склад Верховної Ради (парламенту) складає 450 депутатів, що обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права таємним голосуванням терміном на 4 роки.

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі. Вони не можуть знаходитися на державній службі або мати інший представницький мандат. Їм гарантується депутатська недоторканність.

Президент України є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України має такі повноваження:

забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

звертається з посланнями до народу і з щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради;

приймає рішення про визнання іноземних держав;

призначає позачергові вибори у Верховну Раду в терміни, установлені Конституцією;

припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть початися;

призначає за узгодженням з Верховною Радою Прем'єр-міністра України;

припиняє повноваження Прем'єр-міністра України, приймає указ про його відставку та ін.

Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

При Президенті України діє *Адміністрація Президента*. Її функції полягають у тому, щоб давати Президенту зважені ради для прийняття рішень, готувати попередньо проекти документів, проводити експертну оцінку даних про соціально-економічне положення суспільства, аналізувати і давати рекомендації щодо ефективного рішення існуючих проблем.

Вищим органом у системі виконавчої влади є *Кабінет Міністрів України*. Основними напрямками діяльності виконавчої влади в Україні є реалізація двох основних функцій: виконавчої і розпорядницької. *Виконавча функція* характеризується тим, що ці органи безпосередньо виконують нормативні розпорядження та інші акти законодавчої влади. *Розпорядницька функція* характеризується тим, що для виконання актів законодавчої влади органи виконавчої влади від свого імені видають управлінські акти, дають відповідні розпорядження.

Так, *Кабінет Міністрів України*:

забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

вживає заходів по забезпеченню прав і свобод людини і громадянина;

забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної політики, політики в сферах праці і зайнятості населення;

розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

забезпечує рівні умови розвитку усіх форм власності, здійснює керування об'єктами державної власності відповідно до закону;

організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи та ін.

Міністерства та інші центральні органи державної виконавчої влади (комітети, адміністрації, управління) України здійснюють управління дорученими сферами громадського життя, несуть відповідальність за їхній розвиток і в межах своїх повноважень видають акти, організують і контролюють їхнє виконання. Ці нормативно-правові акти (накази, інструкції,

статути, правила) для надання їм юридичної чинності підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції України.

Виконавчу владу в областях і районах здійснюють місцеві державні адміністрації. Їхній склад формують голови місцевих державних адміністрацій, що призначаються і звільняються з посади Президентом України.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

виконання Конституції і законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

законність і правопорядок, дотримання прав і свобод громадян;

виконання державних і регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку, програм охорони навколишнього середовища;

підготовку і виконання відповідних обласних і районних бюджетів, звіт про виконання цих бюджетів;

взаємодію з органами місцевого самоврядування.

Судові органи України, що відрізняються одне від одного компетенцією і юрисдикцією, мають однакове призначення – захист прав і свобод громадян, конституційного ладу, національної безпеки, територіальній цілісності, дотримання законності і справедливості в суспільстві. Більш докладно їхні функції будуть розглянуті в главі 13.

Відзначимо тільки, що відповідно до Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. А це означає, що судовому захисту підлягають усі права, свободи й обов'язки громадян, а також те, що всі суспільні відносини, урегульовані нормами права, у випадку виникнення спору можуть бути предметом судового розгляду.

Місцеве самоврядування є правом територіального об'єднання людей – жителів села, селища і міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Воно може здійснюватися територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні і міські ради і їхні виконавчі комітети.

Сільські, селищні, міські ради мають виняткову компетенцію, під якою розуміють питання, розв'язувані тільки на їхніх пленарних засіданнях, а саме:

- затвердження регламенту ради;
- створення і ліквідація постійних і інших комісій ради, затвердження їхнього складу;
- утворення виконавчого комітету ради, визначення його чисельності;
- винесення рішення про проведення місцевого референдуму;
- винесення рішення про випуск місцевих позик та ін.

Виконавчі комітети сільських, селищних і міських рад мають повноваження в сферах і галузях: соціально-економічного і культурного розвитку, планування, обліку, бюджету, фінансів і цін, керування комунальною власністю, житлово-комунального господарства, побутового обслуговування, освіти, охорони здоров'я, культури та ін.

Територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів належить право комунальної власності на рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші засоби, землю, природні ресурси, підприємства, житловий фонд, нежилі приміщення, установи культури, спорту, охорони здоров'я, а також на кошти, отримані від їхнього відчуження.

Районні й обласні ради від імені територіальних громад здійснюють керування об'єктами їхньої спільної власності, що задовольняють загальні потреби територіальних громад.

Відповідно до Конституції держава гарантує і направляє свої зусилля на розвиток місцевого самоврядування.

ТЕМА 3. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

3.1. Адміністративне право України: поняття і предмет правового регулювання

Адміністративне право являє собою систему правових норм, покликаних регулювати суспільні відносини управлінського характеру в сфері державно-управлінської діяльності органів виконавчої влади. У широкому змісті під терміном «управління» розуміють цілеспрямований вплив керуючої системи на систему, якою керують, з метою упорядкування останньої, тобто забезпечення її функціонування в належному порядку.

У широкому змісті державне управління є частиною соціального управління, тобто керування людьми і їхніми колективами з боку державних органів, тому що органи всіх галузей державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) роблять визначений управлінський вплив. У вузькому змісті (як предмет адміністративного права) державне керування здійснюється органами державної виконавчої влади.

Державному керуванню притаманні такі риси:

діяльність по реалізації задач і функцій держави;

воно здійснюється спеціально створеними для цього державними органами і посадовими особами;

ці органи діють з доручення держави, від його імені і мають державно владні повноваження;

форми і методи роботи державних управлінських органів регламентуються нормами права.

Таким чином, *державне управління* – це підзаконна виконавча і розпорядницька діяльність органів державного керування, спрямована на практичне виконання законів у процесі повсякденного і безпосереднього керування господарським, соціально-культурним і адміністративно-політичним будівництвом.

Державна влада реалізує свої функції через відповідні органи державного керування. У свою чергу ці органи реалізують свої повноваження шляхом використання різних форм і методів державного керування.

Під формою управління розуміють зміст визначеного виду управлінської діяльності. Сучасна система форм державного керування складається з таких видів.

прийняття і видання правових актів керування(нормативних і індивідуальних);

проведення матеріально-технічних операцій;

здійснення юридично значимих дій.

Правові акти управління є найбільш важливою формою управлінської діяльності. Такі акти необхідні для забезпечення юридичних наслідків конкретних управлінських дій (видання наказів, розпоряджень, оформлення рішень, протоколів, проведення атестацій і т.п.).

Організаційні дії займають найбільшу питому вагу в поточній роботі апарату органів управління. До організаційної роботи відносять розробку проектів документів і правових актів, обговорення найбільш важливих питань управлінської діяльності, проведення ревізій і перевірок, обговорення передового досвіду, надання допомоги підлеглим органам і ін.

Матеріально-технічні операції необхідні для обслуговування всіх стадій управлінського процесу. До них відносять: складання інформаційних довідок; обробку статистичної інформації; діловодство; доведення управлінських рішень до виконавців.

Юридично значимі дії знаходять свій прояв у правовому оформленні державними посадовими особами і нотаріусами різних угод, посвідчення документів і фактів, реєстрації актів цивільного стану, видачі громадянам різних довідок і т.п. Хоча ця діяльність не є основною для кожного органу, але є обов'язковою, оскільки регламентується законодавством про державні органи управління.

Під методами державного управління варто розуміти спосіб реалізації і функцій виконавчої влади конкретними органами державного управління і

посадових осіб через їхній вплив на волю і створення підлеглих органів, а також громадян.

Ведучим методом управлінської діяльності є **метод переконання**, за допомогою якого здійснюється вплив на свідомість людей, з метою дотримання ними визначеного поведження.

Метод примусу – це спосіб впливу на суб'єкти управління (громадян), які нездатні управляти власною поведінкою відповідно до правил, установленими державою. Засоби примусу застосовуються в тих випадках, коли вичерпані всі засоби переконання до тих осіб, що не дотримують вимоги законів чи інших нормативно-правових актів.

Адміністративний метод полягає в тому, що органи управління безпосередньо встановлюють підлеглим суб'єктам (органам, громадянам) визначені правила поведінки. А у випадку їхнього невиконання можуть бути використані методи адміністративного примусу.

Економічний метод не передбачає адміністративних мір, а припускає здійснення впливу на суб'єкти керування через застосування до них різних методів економічного стимулювання (пільг, санкцій, кредитів, субсидій, цінової політики і т.п.). Наявність цих стимулів дає суб'єктам можливість самим вибирати найбільш оптимальні форми і методи діяльності для досягнення кінцевих виробничих задач.

Таким чином, визначаючи предмет такої самостійної галузі як адміністративне право, необхідно відзначити наступні його ознаки:

1. Регульовані відносини охоплюють будь-які аспекти державно-управлінської діяльності.
2. Вони здійснюються суб'єктами виконавчої влади.
3. Регульовані відносини зв'язані з практичною реалізацією повноважень, наданих суб'єктам виконавчої влади відповідними нормативно-правовими актами для здійснення ними державно-управлінської діяльності.

Предмет регулювання адміністративного права охоплює коло однорідних суспільних відносин, до яких відносять:

управлінські відносини, у межах яких, безпосередньо реалізуються задачі, функції і повноваження органів виконавчої влади;

управлінські відносини внутрішнього організаційного характеру, що склалися між різними органами державної виконавчої влади, не зв'язаними відносинами підпорядкованості (наприклад, між окремими міністерствами);

управлінські відносини, що виникають у діяльності суб'єктів місцевого самоврядування;

управлінські відносини організаційного характеру, що виникають всередині системи громадських організацій.

3.2. Державна служба: поняття і принципи організації.

Державною службою в Україні є професійна діяльність осіб, що займають посади в державних органах і їхньому апараті на який покладене практичне виконання завдань і функцій держави.

Правовий статус державного службовця регламентується нормами конституційного, трудового, цивільного, і інших галузей права, що визначають порядок зарахування на державну службу, види заохочень і відповідальності службовців, обмежень, зв'язаних з проходженням державної служби, підстав для її припинення. Самостійним інститутом адміністративного права є адміністративно-правові, регламентуючі питання державної служби.

Виходячи з принципу поділу влади, виділяють державну службу в органах, законодавчої, виконавчої і судової влади. *Основними принципами роботи державної служби*, закріпленими в Конституції України й у Законі України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року, є:

- служіння народу України;
- демократизм і законність;
- гуманізм і соціальна справедливість;
- пріоритет прав людину і громадянина;
- професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі;
- персональна відповідальність за виконання службових обов'язків;
- дотримання прав і законних інтересів органів місцевого і регіонального самоврядування;
- дотримання прав підприємств, установ, організацій і об'єднань громадян.

Право на проходження державної служби надається громадянам України незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної приналежності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань і місця проживання, Для її проходження вони повинні одержати відповідне утворення і професійну підготовку, пройти у встановленому

порядку конкурсний добір чи іншу процедуру, передбачену чинним законодавством і іншими нормативно правовими актами.

Головним компонентом державної служби як юридичного інституту є посада.

Посада визначається штатним розкладом як первинна структурна одиниця державного органу і його апарату, на яку покладається відповідним нормативно-правовими актом коло службових повноважень.

Посадовими особами вважаються керівники і заступники керівників державних органів, інші державні службовці, на яких чи законами іншими нормативними актами покладене здійснення організаційно-розпорядницьких і консультативно-дорадних функцій.

Саме посада визначає коло службових обов'язків, право і межі відповідальності державного службовця, вимоги до його професійної підготовки. Крім того, посада, визначає зміст роботи державного службовця і встановлює його правовий статус.

На державних службовцях чинним законодавством покладаються визначені права й обов'язки.

Основними обов'язками державних службовців є: дотримання Конституції України й інших законодавчих актів;

забезпечення ефективної роботи і виконання задач державних органів відповідно до їхньої компетенції;

недопущення порушень прав і свобод людини і громадянина;

безпосереднє виконання покладених на них службових обов'язків, своєчасне і точне виконання рішень державних органів чи посадових осіб, розпоряджень і вказівок керівництва;

забезпечення державної таємниці, конфіденційності інформації про громадян, яка стала їм відома при виконанні обов'язків державної служби, а також іншої інформації, що відповідно до чинного законодавства не підлягає розголошенню і т.п.

Державний службовець повинний діяти в межах наданих йому повноважень. У випадку одержання доручення, що суперечить чинному

законодавству, державний службовець зобов'язаний негайно в писемній формі сповістити про це посадовій особі, що видала таке доручення, а у випадку, якщо ця посадова особа наполягає на його виконанні – повідомити об цьому вищестоящу посадову особу.

Державний службовець, відповідно до законодавства, має право:

користатися правами і волями, гарантованими Конституцією і законами України;

брати участь у розгляді питань і винесенні по них рішень у межах своїх повноважень;

одержувати від державних органів, підприємств і організацій, органів місцевого і регіонального самоврядування необхідну інформацію з питань, що входять до його компетенції;

на повагу особистого достоїнства, справедливої і поважної поваги до себе з боку керівників, співробітників і громадян;

вимагати виконання визначеного керівництвом обсягу службових повноважень на визначеній посаді;

на оплату праці в залежності від займаної посади, присвоєнного рангу, якості, досвіду і стажу роботи;

на підвищення по службовому рівню з урахуванням кваліфікації і здібностей, сумлінного виконання службових обов'язків, участі в конкурсах на заміщення посад вищої категорії;

вимагати службового розслідування з метою зняття безпідставних, на думку службовця, обвинувачень чи підозр;

на соціальний і правовий захист відповідно до його статусу;

захищати свої законні права й інтереси у вищих державних органах і в судовому порядку.

Конкретні права й обов'язки державних службовців визначаються на підставі типових кваліфікаційних характеристик і відбиваються в посадових інструкціях, затверджуваних керівниками відповідних державних органів у межах їхньої компетенції.

3.3. Адміністративний процес і його стадії

Діяльність органів по реалізації матеріальних адміністративно-правових норм, спрямованих на рішення індивідуальних справ, що виникають під час управлінської діяльності, називають **адміністративним процесом**. Адміністративний процес має складну структурну побудову й охоплює різні види адміністративного виробництва, кожному з яких у залежності від характеру розглянутих справ і особливостей виникнення адміністративно-процесуальних відносин притаманні специфічні особливості (призив на військову службу, накладення штрафу, розгляд скарг громадян і т.п.). Тому в адміністративному процесі існує безліч видів процесуальної діяльності й адміністративних виробництв.

Адміністративне провадження є особливим видом урегульованої правовими нормами процесуальної діяльності уповноважених органів по розгляду окремих груп адміністративних справ.

Адміністративний процес складається з визначених стадій, кожна з яких складається із сукупності послідовних процесуальних дій. Починається процес звичайно зі стадії порушення справи з подальшою передачею його відповідному уповноваженому органу для розгляду тобто на першому етапі виявляються підстави, встановлюється яке відомство буде розглядати справу, а також виробляється серія процесуальних дій: збір матеріалів, оформлення документу про відкриття справи, виклик зацікавлених осіб, фіксація доказів.

Найбільш важливими процедурами у провадженні по конкретній адміністративній справі є надання сторонами пояснень, вимог, дослідження органом державного управління доказів, на які посилаються сторони. У такий спосіб можна виділити наступні **стадії адміністративного провадження**.

Перша стадія – подача громадянином заяви і прийняття його до розгляду відповідним органом (посадовою особою), що веде провадження; **друга** – розгляд справи, тобто встановлення і дослідження фактичних обставин; **третья** – прийняття і виконання рішення, його оскарження.

3.4.Адміністративні стягнення: поняття та види

Адміністративне стягнення — це спосіб відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, а також попередження вчинення нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Види адміністративних стягнень закріплені в Кодексі України про адміністративні правопорушення. До них належать:

1) *попередження* — письмове або в іншій формі (у передбачених законом випадках) офіційне застереження уповноваженою посадовою особою громадянина про недопустимість вчинення ним адміністративних правопорушень;

2) *штраф* — грошове стягнення що накладається на громадян посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених Кодексом України "Про адміністративні правопорушення";

3) *оплатне вилучення предмета*, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в його примусовому вилученні за рішенням суду і наступній реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат по реалізації вилученого предмета;

4) *конфіскація предмета*, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфіскованим може бути тільки предмет — приватна власність порушника, якщо інше не передбачено законодавчими актами;

5) *позбавлення спеціального права*, Позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинуві (права керування транспортними засобами, права полювання), застосовується на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом.

6) *виправні роботи* застосовуються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне

правопорушення, і з відрахуванням до двадцяти процентів її заробітку в доход держави. Виправні роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею).

7) **адміністративний арешт** установлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб. Адміністративний арешт призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею).

Таким чином, адміністративні стягнення як вид і міра адміністративного впливу держави на осіб, що вчинили правопорушення, мають на меті виховання особи, що вчинила правопорушення, інших осіб для запобігання правопорушень у майбутньому.

4. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

4.1. Предмет і система фінансового права

Фінансове право являє собою сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі акумуляції, розподілу і використання органами державної влади і місцевого самоврядування коштів, необхідних для виконання задач, покладених на ці органи.

Суспільні відносини, що складають *предмет фінансового права*, характеризуються наступними ознаками:

- мають майновий характер;
- спрямовані на утворення, розподіл і використання державних і муніципальних фінансових ресурсів;
- однієї зі сторін цих відносин завжди виступає держава чи її орган.

Конкретний предмет регулювання фінансового права складають:

- ✓ бюджетна система України;
- ✓ порядок розподілу доходів і витрат між її ланками;
- ✓ порядок підготовки, прийняття і виконання Державного бюджету України і місцевих бюджетів;
- ✓ система оподаткування (види, розміри і терміни сплати податків, зборів і інших обов'язкових платежів у бюджет);
- ✓ функціонування фінансового, грошового, кредитного й інвестиційного ринків;
- ✓ порядок державного фінансування і кредитування, створення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу, статус державної валюти на території України;
- ✓ порядок викупу та обігу державних цінних паперів, їхні види і типи;
- ✓ організація фінансового контролю й ін.

Фінансово-правові відносини можуть виникати між:

- державою в цілому і її адміністративно-територіальних утворень;

- центральними і місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування;
- державними фінансовими органами і підприємствами, установами, організаціями;
- державними фінансовими органами і населенням.

Основним *методом правового регулювання фінансового права* є метод владних розпоряджень (імперативний, командно-вольовий). Такі методи властиві і адміністративному праву, однак, адміністративне право фінансових відносин не регулює. Специфіка цих відносин і визначає фінансово-правовий метод.

Більшість таких розпоряджень виходить від фінансово-кредитних органів держави, спеціально створених для організації фінансової діяльності. Ці органи зв'язані з іншими органами держави, підприємствами і населенням тільки по лінії функціональної фінансової діяльності. У зв'язку з цим різна і ступінь імперативності норм, що регулюють фінансові відносини, тому що вони ще виражають і економічну складову в керівництві фінансами (наприклад, кредитні санкції банків, застосовувані до позичальників).

Методи фінансового права змінюють свою сутність у залежності від реформування фінансових відносин, що відбуваються в державі на сучасному етапі його розвитку.

В даний час у фінансовому праві усе більш застосовується метод рекомендацій, що свідчить про перехід економіки України до ринкових відносин.

Система фінансового права дозволяє усвідомити, з яких під галузей, інститутів, частин складається ця галузь права і як ці складені елементи зв'язані між собою.

Фінансове право, як і інші галузі права, мають загальну й особливу частини.

Загальна частина фінансового права охоплює основні принципи фінансової діяльності держави, її задачі, форми і методи здійснення, правові

основи фінансового контролю, коло і компетенцію органів, що беруть участь у фінансовій діяльності.

Норми Загальної частини конкретизуються в Особливій частині фінансового права, що містить у собі правові інститути, які містять норми права, що регулюють специфічні відносини в області бюджету, податкового права, державних доходів і витрат, кредиту страхування, грошового обігу і валютного регулювання.

Основним інститутом фінансового права є інститут бюджетного права, тому що саме в бюджетній системі мобілізуються основні державні фінансові ресурси, що забезпечують діяльність органів державної влади.

4.2. Бюджет і бюджетна система

Для покриття витрат, зв'язаних з виконанням своїх функцій, будь-якій державі необхідні фінансові ресурси, що держава одержує шляхом формування і використання централізованого фонду коштів – державного бюджету.

Бюджет України - це план формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим і органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Сутність бюджету кожної країни визначається станом економіки і рівня соціального розвитку суспільства.

У цілому, **бюджет України** як юридичний акт **виконує наступні функції:**

- перерозподіляє національний доход;
- стабілізує процес суспільного відтворення;
- здійснює державну соціальну політику.

Предметом бюджетного права України є суспільні відносини, що складаються в процесі формування і виконання державного бюджету України. До числа специфічних рис бюджетного права варто віднести його велику деталізованість.

Фінансова діяльність державних органів піддається детальній регламентації, тому що вона зв'язана з коштами, що вимагають строгого обліку і зберігання, а всі операції потребують чіткого документального оформлення.

Базовим **джерелом бюджетного права** є Конституція України. **Основними джерелами** цієї підгалузі права є **Бюджетний кодекс України**, прийнятий 02.06.2001 р., яким регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду звітів про виконання, а також контролю за виконанням Державного бюджету України і місцевих бюджетів, а також щорічно прийняті Верховною Радою України закони «Про Державний бюджет України», якими визначається загальний обсяг бюджету на рік, розміри

асигнувань по основних напрямках діяльності держави, розміри відрахувань у місцеві бюджети від загальнодержавних доходів і податкових зборів.

Бюджетна система складається з Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної республіки Крим і місцевих бюджетів. Вільний бюджет України складається із сукупності всіх бюджетів, що входять у бюджетну систему України.

Бюджетна система України будується на принципах справедливого і неупередженого розподілу багатства суспільства між окремими громадянами і територіальними громадами.

Винятково Законом України «Про Державний бюджет України» визначаються будь-які витрати держави на суспільні потреби, а також розмір і цільовий напрямок цих засобів.

Бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура, взаємозалежність між окремими ланками бюджетної системи, що визначається з урахуванням державного ладу й адміністративно-територіального розподілу країни.

Бюджетний устрій базується на наступних принципах:

єдності існування єдиного рахунку доходів і витрат кожної ланки бюджетної істини, єдиної правової бази, бюджетної класифікації, єдності форм бюджетної документації, принципів бюджетного процесу, грошової системи, соціально-економічної політики, представлення необхідної статичної і бюджетної інформації від одного рівня бюджету іншому;

повноти відображення в бюджеті всіх доходів і витрат;

вірогідності формування бюджету на основі реальних показників, науково обґрунтованих нормативів і відображення в звіті про виконання бюджету тільки тих доходів і витрат, що є результатом кінцевих касових операцій банків;

гласності висвітлення в засобах масової інформації показників бюджету і звітів про їхнє виконання;

наочності відображень показників бюджету у взаємозв'язку з загальноекономічними показниками в Україні і за її межами шляхом

використання максимальної інформативності результатів такого порівняльного аналізу;

самостійність бюджетів усіх рівнів, що забезпечується наявністю власних дохідних джерел і правом визначення напрямків їхнього використання відповідно до законодавства України;

врахування загальнодержавних інтересів при складанні бюджетів усіх рівнів.

Бюджетний процес представляє регламентований законодавством порядок складання, розгляду, твердження бюджетів, їхнє виконання і контроль за виконанням, твердження звітів про виконання всіх бюджетів, що входять у бюджетну систему України.

Доходи бюджетів створюються за рахунок надходжень від сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів і інших обов'язкових платежів, надходжень з інших джерел, встановлених законодавством України. Причому, статтею 13 Бюджетного кодексу України встановлено, що складовими частинами державного і місцевого бюджетів можуть бути:

1. Загальний фонд;
2. Спеціальний фонд.

Виділення в складі бюджету спеціального фонду, що вперше був введений у 2001 році, мало мету впровадження обліку і казначейського виконання, так званих, власних коштів бюджетних організацій. Перелік цих джерел власних засобів бюджетних установ визначається Кабінетом Міністрів України.

Витрати всіх бюджетів підрозділяються на поточні і витрати розвитку.

Поточні витрати – це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, що брали участь на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення. Витрати розвитку являють собою витрати бюджету на фінансування інвестиційної й інноваційної діяльності.

Контроль за витратою засобів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата.

4.3. Загальна характеристика податкової системи і її правове регулювання

Податкова політика – це діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування в сфері встановлення і збору податків, зборів і інших обов'язкових платежів (далі – податків), що реалізується шляхом визначення платників податків, об'єктів оподаткування і ставок податків, видів податків, зборів і інших обов'язкових платежів, стягнутих на території України, місцевих податків, основних принципів надання пільг і звільнення від оподаткування.

Якщо предмет фінансового права охоплює відносини, зв'язані з різнобічним рухом коштів, то податкове право, як самостійний інститут фінансового права, виділяє тільки відносини по односпрямованому русі коштів знизу нагору – від платників до бюджетів у формі податків і зборів, що є основними джерелами доходів бюджетів усіх рівнів.

Інститут податкового права являє собою складну систему фінансово-правових норм, що встановлюють права і й обов'язки держави і платників податків, порядок погашення податкових зобов'язань, процес податкового контролю і застосування мір відповідальності і регулюючих суспільні відносини по встановленню, сплаті і стягненню податкових платежів, установленню ставок, пільг, порядку сплати податків, їхній зміні і скасуванню.

Під терміном «*податок*» розуміють обов'язковий внесок у бюджет відповідного рівня чи в державний цільовий фонд, здійснюваний платником у порядку і на умовах, обумовлених законодавчими актами про оподаткування. Податки сплачуються у встановленому розмірі й у чітко встановлений термін.

До основних ознак податку відносяться:

- *обов'язковість і примусовість*, відсутність у платника вибору (чи платити не платити) і установлення відповідальності за ухиляння від сплати податку;

- **безоплатність**, тобто чітка спрямованість засобів від платника до держави, відсутність зустрічних зобов'язань з боку держави;
- **безумовність** сплати податку без виконання яких-небудь дій з боку держави;
- **нецільовий характер**, відсутність чітких вказівок про напрямки використання надходжень від визначеного податку;
- **розподіл засобів** від конкретних податків між бюджетами різних рівнів і цільових фондів;
- **безповоротність**, яка означає, що кошти, сплачені у виді податків, не повертаються прямо до платника.

Систему оподаткування складає сукупність податків, що сплачуються в бюджети всіх рівнів і державні цільові фонди у встановленому Законами України порядку, а також права, обов'язки і відповідальність платників.

Платниками податків є юридичні і фізичні особи, на яких відповідно до законів України покладається обов'язок сплачувати податки. Облік платників податків здійснюється податковими державними органами й іншими державними органами відповідно до чинного законодавства.

На платників податків покладаються такі обов'язки:

- вести бухгалтерський облік, складати звітність про фінансово-господарську діяльність і забезпечувати її зберігання у терміни, встановлені законами;
- подавати в державні податкові органи декларації, фінансову звітність, інші документи і відомості, зв'язані з нарахуванням і сплатою податків;
- сплачувати відповідні суми податків у встановленими законами термін;
- допускати посадових осіб державних податкових органів до обстеження приміщень, які використовуються для одержання доходів чи зв'язаних з утриманням об'єктів оподаткування, а також для перевірок з питань нарахувань і сплати податків.

Платники податків мають право:

- подавати державним податковим органам документи, що підтверджують право на пільги по оподатковуванню, у порядку, встановленому законами України;

- одержувати і знайомитися з актами перевірок, проведених державними податковими органами;

- оскаржити у встановленому законом порядку рішення державних податкових органів і посадових осіб;

Відповідальність за правильність обчислення, своєчасність сплати податків і дотримання законів оподатковування несуть платники податків відповідно до законів України.

Суми податків, не внесені у встановлений термін, а також суми штрафів і інших фінансових санкцій стягуються за увесь час ухиляння від сплати податків з юридичних осіб незалежно від форм власності і результатів фінансово-господарської діяльності в безперечному порядку, а з фізичних осіб – у судовому порядку.

З метою захисту інтересів держави, активи платника податків, що має податкову заборгованість, передаються до податкової застави. Крім того, винятковим способом забезпечення можливості погашення податкової заборгованості платника є адміністративний арешт його активів.

Відхилення від подачі декларації про доходи від заняття кустарно-ремісничими промислами, іншої індивідуальної діяльності, або від інших доходів, коли подача декларації передбачена законом, несе адміністративну відповідальність. Навмисне ухиляння від сплати податків, здійснене посадовими особами підприємства чи фізичною особою, якщо ці дії привели до не надходження в бюджет коштів у значних розмірах, несе за собою кримінальну відповідальність.

5. БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

5.1. Сфера застосування банківського права

Виникнення і розвиток поняття «банківське право» в Україні має свої об'єктивні підстави й умови формування, серед яких можна виділити:

- створення ринкових соціально-економічних умов для створення і розвитку банків різних форм власності;
- становлення дворівневої банківської системи з необхідним ступенем самостійності комерційних банків, діяльність яких регулюється нормами права;
- розвиток грошового і фондового ринків.

Банківське право розуміється як сукупність норм, встановлених і санкціонованих державою, яка регулює відносини, що виникають у процесі банківської діяльності, шляхом встановлення прав, обов'язків і відповідальності учасників цих відносин.

Аналіз закордонного досвіду свідчить, що про банківську діяльність можна говорити в тому випадку, коли банки (інші кредитні організації) роблять ті чи інші дії з фінансовими інструментами, у якості яких виступають гроші, цінні папери і валютні цінності.

Функціонування грошових потоків, наявність закономірностей руху грошової маси і валютних цінностей забезпечується організаційною єдністю в діяльності банківської системи.

Отже, **банківська діяльність** – є сукупність дій банківської системи з приводу обороту грошей, цінних паперів і валютних цінностей як засобів платежу, заощаджень і як товару.

Банківська система України складається з Національного банку України (НБУ) і інших банків, що створені і діють в Україні на основі діючого законодавства. Банки в нашій країні можуть діяти як універсальні, або як спеціалізовані (ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові)).

Для здійснення банківської діяльності банки повинні одержати **банківську ліцензію**, що видається НБУ на підставі заяви банку і відповідних документів, які підтверджують:

- наявність заявленого і зареєстрованого капіталу банку в розмірі, встановленому чинним законодавством;
- забезпеченості банку відповідним банківським устаткуванням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями, згідно з вимогами НБУ;
- наявністю як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, що мають відповідне утворення і досвід для керування банком;

На підставі банківської ліцензії **банки мають право здійснювати наступні операції:**

- прийом внесків (депозитів від юридичних і фізичних осіб);
- відкриття і ведення рахунків клієнтів і банків-респондентів;
- розміщення притягнутих коштів від свого імені і на власний ризик;
- операції з валютними цінностями;
- емісія власних цінних паперів;
- організація покупки і продажу цінних паперів за дорученнями клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;
- надання гарантій, поручительств і інших зобов'язань від третіх осіб, що передбачають їхнє поповнення в грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, при цьому приймаючи на себе ризик виконання таких зобов'язань і прийом платежів (факторинг);
- лізинг;
- послуги відповідального заощадження і надання в оренду сейфів для заощадження цінностей і документів;
- випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів і інших оборотних платіжних засобів;

- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- надання консультаційних і інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Усі *банківські правовідносини відрізняють наступні ознаки:*

1. Наявність спеціального суб'єкту - банку і кредитної організації;
2. Наявність спеціального об'єкту - фінансових інструментів.

Підставами для виникнення банківських правовідносин можуть виступати наступні факти:

- адміністративний акт, наприклад, видача ліцензії і її відкликання;
- договір чи однобічна угода;
- заподіяння шкоди;
- норма закону, наприклад, при реалізації грошової політики держави, установлення для банків обов'язкових резервів.

Економічна незалежність банків законодавчо закріплена в наступних принципах:

- держава не відповідає по зобов'язаннях банків, а банки не відповідають по зобов'язаннях держави;
- НБУ не відповідає по зобов'язаннях банків, а банки не відповідають по зобов'язаннях НБУ;
- органам державної влади й органам місцевого самоврядування забороняється будь-яким образом впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатися в діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законом;

Таким чином, банки мають право самостійне володіти, розпоряджатися і використовувати майно, що знаходиться в їхній власності, крім того, банки самостійно визначають напрямок своєї діяльності. НБУ здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи і нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

5.2. Правове регулювання грошового обігу і відносин до клієнтів

Розрахунки здійснюються в наявній і безготівковій формах відповідно до умов, встановленими нормативно-правовими актами Національного банку України.

Відносини банку з клієнтом регулюються законодавством України, нормативно-правовими актами НБУ і договорами (угодами) між клієнтом і банком.

Для здійснення банківської діяльності банки відкривають і ведуть *банківські рахунки* для юридичних і фізичних осіб у гривні й іноземній валюті за визначеними правилами з дотриманням установлених НБУ вимог.

Правове регламентування банківського рахунку здійснюється на основі великого числа нормативно-правових актів, що належать до різних галузей законодавства України.

Інститут банківського рахунку містить в собі:

- сукупність правових норм, що регламентують зміст, мету банківського рахунку, зв'язані з ним права й обов'язки різних осіб, систему відносин, що виникають у зв'язку з банківським рахунком;

- договір банківського рахунку, що розуміється як угода про встановлення цивільних прав і обов'язків клієнта і банка;

- реально складаються правовідносини між сторонами договору банківського рахунку, а також здійснювані по рахунку операції.

Коло осіб потенційних клієнтів банку – необмежений. Та сама особа може відкрити в одному банку кілька рахунків, крім того, ця ж особа має право відкривати рахунки в інших банках.

Загальними рисами договору на відкриття банківського рахунку є: консенсуальний характер, взаємність прав і обов'язків, возмездність. Здійснюючи операції по різних рахунках клієнтів, банк не контролює ці операції. Однак, у комерційних банків по відношенню до банківських рахунків існує публічно-правова відповідальність повідомляти податковим органам за

місцем реєстрації клієнтів відомості про відкриті рахунки протягом трьох робочих днів після їхнього відкриття, а також відіславши в НБУ повідомлення про відкриття (закритті) рахунку для включення цих відомостей до зведеного реєстру власників рахунків.

Операції по банківському рахунку здійснюються в межах коштів клієнтів. З цього правила існує виключення, яке називається овердрафтом. Положення про овердрафт і умови для його застосування повинні бути зафіксовані в договорі про банківський рахунок. Банки списують кошти з рахунків клієнтів тільки за розпорядженням власників, за винятком випадків, коли безперечне списання коштів передбачене законами України, а також за рішенням суду і по виконавчих написах нотаріусів.

При здійсненні безготівкових розрахунків можуть використовуватися наступні **види платіжних документів**: платіжне доручення, платіжна вимога, платіжне вимога-доручення, меморіальний ордер, рахунковий чек, акредитив, вексель, платіжна картка.

У забезпеченні сучасного здійснення населенням платежів за своїми обов'язками важливу роль у платіжній системі України виконує **наявний грошовий обіг**.

Розрахунки готівкою підприємств між собою, з підприємцями і фізичними особами можуть вироблятися як за рахунок коштів, одержуваних з кас банків, так і за рахунок наявного виторгу. При цьому підприємства, що мають рахунки в банках і здійснюють операції готівкою, можуть зберігати у своїй касі гроші в межах визначеного ліміту. Для здійснення розрахунків готівкою клієнти банків повинні мати касу і вести касову книгу за установленою формою. Крім того, відповідно до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, суспільного харчування і послуг», підприємства цих сфер діяльності при продажі товарів зобов'язані проводити розрахункові операції в наявній чи безготівковій формах (з використання платіжних карток, чеків, і т.д.) на повну суму покупки через реєстратори розрахункових операцій з роздруківкою відповідних платіжних документів чи з використанням зареєстрованих у

встановленому порядку розрахункових книжок. Банки не рідше одного разу в два роки повинні перевіряти виконання клієнтами касової дисципліни.

За результатами перевірок до порушників застосовуються *штрафні санкції*, визначені Указом Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм, що регулюють оборот наявних коштів», зокрема, за:

- перевищення встановлених лімітів каси;
- неоприбуткування (неповне оприбуткування) у касах готівки;
- перевищення встановлених термінів використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівки під звіт без повного звіту про раніше видані кошти;
- витрата готівки з виторгу на виплати, зв'язані з оплатою праці при наявності податкового боргу;
- використання отриманої у банку готівки не по цільовому призначенню;
- за проведення розрахунків готівкою без надання платіжного документа, який би підтверджував сплату покупцем готівкою.

При здійсненій своєї діяльності банки зобов'язані забезпечити схоронність *банківської таємниці*, під якою розуміють інформацію, що стала відомою банку в процесі обслуговування клієнтів і взаємин з ним чи третіми особами при наданні їм послуг, розголошення якої може заподіяти моральної чи матеріальної шкоди клієнту.

Однак, з метою запобігання легалізації грошей, отриманих злочинним шляхом, банки зобов'язані ідентифікувати всіх осіб, що здійснюють значні і сумнівні операції. При цьому з метою попередження злочинів інформація про ідентифікацію таких осіб повинна повідомлятися банками відповідним органам відповідно до законодавства України, що регулює питання боротьби з організованою злочинністю.

Операції на рахунках у банках можуть бути тимчасово припинені на підставі рішення державних податкових, судових чи правоохоронних органів, якщо це передбачено законодавчими актами України. Крім того, на кошти, що знаходяться на рахунках клієнтів, може бути накладений арешт.

Припинення договірних відносин банку з клієнтом містить у собі два етапи –розірвання договору і закриття рахунку. Рахунок закривається тільки після розірвання договору, а залишок грошей на рахунку видається клієнту або за його бажанням перелічується банком на інший рахунок.

5.3. Правове регулювання валютних операцій банків

З розвитком зовнішньоекономічної діяльності незалежної України однієї із самих насущних проблем, що виникли в нашій країні, стала задача формування нової валютної політики. Тому вже з 1992 року Україна стала розробляти нове валютне законодавство.

Правові акти, що регламентують операції з валютою й іншими валютними цінностями, містять норми конституційного, адміністративного, цивільного, фінансового права, що здебільшого носять імперативний характер, не допускають ніяких відступів від правил, що містяться в них, тобто засновані на владному методі регулювання відносин.

Основними джерелами права у валютному законодавстві України є Конституція України, Митний кодекс України, закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» і інші закони. В області валютних відносин можуть застосовуватися і міжнародні угоди, учасником яких є Україна. Однак, у вузькому значенні, валютне регулювання визначається правилами банківського обслуговування клієнтів із приводу валюти і валютних цінностей.

Поняття «валютні цінності» містить у собі наступні компоненти:

1. Валюта України – грошові знаки у виді банкнот, казначейських квитків, монет, що знаходяться в обороті і є законними платіжними засобами на території України.
2. Платіжні документи та інші цінні папери (акредитиви, облігації, векселі, акції, банківські гарантії, інші фінансові і банківські документи).
3. Іноземна валюта – грошові знаки у виді банкнот, казначейських квитків, монет, що знаходяться в обороті і є законними платіжним засобами у відповідному іноземній державі чи групі держав.
4. Платіжні документи (цінні папери), виражені в іноземній валюті чи інших монетарних металах.

5. Монетарні метали – золото і метали іридієво-платинової групи в особливому виді (у злитках, прокаті, порошку, монетах) і стані (з наявністю державного клейма).

Валютне регулювання являє собою сукупність законодавчих норм і економічних заходів, реалізованих державою і його органами з метою формування й вдосконалювання національної валютної системи країни з врахуванням принципів світової валютної системи, забезпечення валютної стабільності і формування ефективного механізму взаємин з іншими країнами.

Згідно діючого законодавства України **до валютних операцій відносяться:**

- операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, здійснюваних резидентами у валюті України;
- операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обороті як способу платежу, з передачею заборгованості й інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;
- операції, зв'язані з ввозом, переказом і пересиланням на території України, а також за її границі валютних цінностей.

Причому здійснення деяких валютних операцій вимагає **індивідуальної ліцензії НБУ**, а саме:

- 1) ввіз, переказ і пересилання за межі України валютних цінностей (за винятком вивозу фізичними особами валюти на суму, визначену НБУ, вивозу іноземної валюти фізичними особами іноземної валюти, що раніше була завезена ними на законних підставах);
- 2) ввіз, переказ, пересилання в Україну валюти України;
- 3) надання й одержання резидентами кредитів у національній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;
- 4) використання іноземної валюти в Україні як засібу платежу і як засібу застави;
- 5) розміщення валютних цінностей на рахунки і внески за межами України;

- б) здійснення інвестицій за кордон, в тому числі шляхом придбання цінних паперів чи корпоративних прав, отриманих фізичними особами-резидентами, у тому числі як спадщина.

Всі учасники валютних операцій здобувають особливий правовий статус, особливість якого полягає в тому, що і самі учасники і характер операцій піддається спеціальному контролю з боку держави.

Метою *валютного контролю* є забезпечення дотримання валютного законодавства України при здійсненні валютних операцій.

Основними напрямками валютного контролю є:

- визначення відповідності проведення валютних операцій чинному законодавству і наявності необхідних для їхнього проведення ліцензій (дозволів);

- перевірка виконання резидентами зобов'язань в іноземній валюті перед державою, а також зобов'язань із продажу іноземної валюти на внутрішньому ринку України.

Контроль за валютними операціями резидентів і нерезидентів, проведений через уповноважені банки, здійснюють ці ж банки.

Уповноважений банк – це будь-який комерційний банк, офіційно зареєстрований на території України, що має ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій, а також здійснюючий валютний контроль за операціями своїх клієнтів.

Так, відповідно до Інструкції «Про порядок здійснення контролю й одержання ліцензій по експортних, імпорتنих і лізингових операціях», затвердженої постановою Правління НБУ від 24.03.99р., при розрахунках по експортних операціях виторг резидентів підлягає зарахуванню на їхні рахунки в банках у терміни виплати заборгованості, зазначені в контрактах, але не пізніше 90 календарних днів з дати оформлення вантажної митної декларації, підписання акта про прийом виконаних робіт, зроблених послуг.

Банк знімає операцію з контролю після зарахування виторгу цієї операції (чи її частини - у випадку обов'язкового продажу) на банківський рахунок клієнта в Україні.

Згідно положення « Про валютний контроль», затверженому постановою НБУ від 08.02.2000м, до резидентів і нерезидентів, винним у порушенні правил здійснення валютних операцій НБУ, органи державної податкової служби можуть застосувати фінансові санкції.

6. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

6.1. Загальна характеристика цивільного законодавства України

Цивільне право є однією з ведучих галузей права, що регулюють особисті майнові і немайнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільній волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників. Учасниками цивільних відносин є фізичні і юридичні особи, а також держава України, іноземні держави, територіальні громади й інші суб'єкти публічного права.

Людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Усі фізичні особи мають здатність мати цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність), що виникає з моменту народження людини.

Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому порядку. Юридичні особи, у залежності від порядку їхнього створення підрозділяються на юридичних осіб приватного і публічного права. Юридичні особи приватного права створюються на підставі встановлених документів, визначених Цивільним кодексом України. Юридичні особи публічного права створюються розпорядницькими актами Президента України, органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Загальними принципами цивільного законодавства є:

неприпустимість свавільного втручання в сферу особистого життя людини;

неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, установлених Конституцією України і законами;

воля договору;

воля підприємницької діяльності, не забороненої законом;

судовий захист прав і інтересів;

справедливість, сумлінність і розумність.

Основу цивільного законодавства складають Конституція України, Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 року (вступив в дію 1.01.2004 р.), а також інші закони України, прийняті відповідно до Конституції і цього кодексу.

Майнові відносини, регульовані цивільним законодавством, зв'язані з придбанням, володінням, використанням і розпорядженням майна й інших нематеріальних благ.

Особисті майнові відносини забезпечують природне і соціальне існування фізичної особи, оскільки виникають у результаті здійснення нею особистих прав і свобод, наприклад, право на життя, охорону здоров'я, родину, особисту недоторканність, право на ім'я, повагу честі і достоїнства, на особисте життя, таємницю кореспонденції і т.п.

Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі речі і цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні цінності..

Цивільні права й обов'язки виникають з дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства, а також з дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права й обов'язки. Зокрема, ***підставами виникнення цивільних прав і обов'язків є:***

- 1) договори й інші угоди;
- 2) створення літературних, художніх творів, винаходів і інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
- 3) заподіяння майної (матеріальної) шкоди іншій особі;
- 4) інші юридичні факти.

Угодою є дія особи, спрямована на придбання, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків. Зміст угоди не повинен суперечити Цивільному кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним принципам суспільства. Особа, яка здійснює угоду, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності, під якою розуміють здатність своїми діями здобувати цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки. Цивільна

дієздатність і правоздатність юридичних осіб виникає з моменту їхньої державної реєстрації. Повна дієздатність громадян настає, звичайно, з досягненням повноліття, тобто 18 років. Неповну дієздатність мають фізичні особи, що не досягли 14 років. Крім того, суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, а також, якщо вона страждає психічними розладами.

У випадку порушення цивільних прав і інтересів вони можуть бути оскаржені в судовому порядку. *Способами захисту особистих немайнових і майнових прав* можуть бути:

визнання цивільних прав;

визнання угоди недійсною;

припинення дії, що порушує право;

відновлення положення, що існувало до порушення права;

примусове виконання обов'язку в натурі;

зміна чи припинення правовідносини;

відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди;

визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу Республіки

Крим чи органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

6.2. Zobov'язальne pravo

Zobov'язальne pravo являє собою систему цивільно-правових норм, що регулюють на принципах юридичної рівності, сумлінності і справедливості майнові відносини в сфері товарного і грошового обігу, а також майнові відносини по покриттю заподіяних збитків юридичних і фізичних осіб.

Zobov'язанням є правовідносини, у силу якого одна сторона (боржник) zobov'язана зробити на користь іншої сторони (кредитора) визначену дію (передати майно, зробити послугу, сплатити гроші і т.п.) або утримуватися від визначеної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його zobov'язання. Основним джерелом виникнення zobov'язань є договір.

Договір являє собою угоду двох чи більш сторін, спрямованих на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків.

Договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі дійшли згоди по всіх істотних умовах. Істотними є ті умови договору, що визнані такими законами чи необхідні для договорів даного виду, а також ті умови, відносно яких за заявою однієї із сторін повинно бути досягнуто згоди. Укладається договір шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) іншою стороною.

Договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимога до форми договору не встановлена законом. Якщо сторони домовилися укласти в писемній формі договір, у відношенні якого законом письмова форма не встановлена, то такий договір вважається укладеним з моменту підписання його сторонами.

Zobov'язання повинні виконуватися належним чином відповідно до умов договору, вимогам Цивільного кодексу України й інших актів цивільного законодавства. Боржник повинний виконати свої zobov'язання, а кредитор – особисто прийняти виконання. Виконання zobov'язання може бути покладено боржником на іншу особу, якщо з умов договору не випливає обов'язок боржника виконати zobov'язання особисто. Якщо в zobov'язанні встановлений

термін (період) його виконання, воно повинно бути виконане в цей термін (період). Місце виконання зобов'язання встановлюється в договорі.

Виконання зобов'язань може забезпечуватися неустойкою (штрафом, пенею), поручительством, гарантією, заставою, притриманням, задатком.

Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума чи інше майно, що боржник повинний передати кредитору у випадку порушення ним зобов'язання.

За договором поручительства поручитель ручається перед кредитором боржника за виконання ним свого зобов'язання і відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

По гарантії банк, інша фінансова організація (гарант) гарантує кредитору (бенефіціару) виконання боржником (принципалом) свого зобов'язання і відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Задатком є грошова сума чи рухоме майно, що передається кредитору боржником в рахунок належних від нього за договором платежів у підтвердження зобов'язання.

В силу застави кредитор (заставоутримувач) має право у випадку невиконання боржником забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості закладеного майна.

Кредитор, що правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржнику, у випадку невиконання їм в установленій термін зобов'язання по оплаті цієї речі має право притримати її в себе до виконання боржником зобов'язання.

Зобов'язання припиняється частково чи цілком на підставах, встановлених договором чи законом.

Неналежне виконання зобов'язання спричиняє цивільно-правову відповідальність – встановлену законом негативну реакцію держави на цивільне правопорушення, що виявляється в позбавленні особи визначених прав чи покладання на неї зобов'язань майнового характеру. Зокрема, **порушення зобов'язання може викликати наступні правові наслідки:**

- 1) припинення зобов'язання внаслідок одностороннього відмовлення від зобов'язання, якщо це встановлено договором чи законом, чи розірвання договору;
- 2) зміна умов зобов'язання;
- 3) сплата неустойки;
- 4) відшкодування збитків і морального збитку.

Підставами для цивільно-правової відповідальності є: наявність матеріального збитку (у грошовому вираженні – майнових збитків); протиправність поведіння (чи дія бездіяльність); провина; причинно-наслідковий зв'язок між порушенням зобов'язання і заподіяним збитком.

Правила висновку, оформлення і виконання конкретних договорів (купівлі-продажу, дарування, позики, підряду й інших) регламентовані окремими розділами Цивільного кодексу України.

6.3. Спадкування за законом і за заповітом

Спадкове право — це сукупність цивільно-правових норм, що встановлюють порядок переходу прав і обов'язків померлої особи за правом спадкування.

Власник, після смерті якого залишилося майно, називається *спадкодавцем*. Особи, до яких це майно переходить після смерті його власника, називаються спадкоємцями.

Майно, що залишилося після смерті його власника, називається спадковим майном, або *спадщиною*. Слід, зауважити, що спадщина складається з прав і обов'язків спадкодавця, тобто до складу спадщини входять і його борги (невиконані зобов'язання, неоплачені кредити тощо), якщо вони в нього були на день смерті. Спадкоємець має право приймати таку спадщину чи відмовитися від неї.

Не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: особисті немайнові права; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх становчими документами; право на відшкодування шкоди у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, на пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника.

Спадщина відкривається тільки після смерті громадян (фізичних осіб). Після ліквідації юридичних осіб спадкування не буває. Тому спадкодавцями можуть бути тільки громадяни, а спадкоємцями можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Спадкування між живими не буває.

Часом відкриття спадщини, визнається день смерті спадкодавця, а оголошений, його померлим набирає законної сили після відповідного рішення суду.

Місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме, місцезнаходження майна чи основної його частини.

Нормами цивільного права встановлюються дві підстави спадкування: за законом і за заповітом. Можливе одночасне спадкування і за заповітом, і за законом (наприклад, частина майна спадкодавцем заповідана, а інша частина успадковується за законом).

Спадкоємство за законом має місце, якщо:

- заповіту немає;
- заповіт визнано недійсним;
- спадкоємці, призначені в заповіті, померли до відкриття спадщини або відмовилися прийняти її.

Часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкоємця, день, коли набирає чинності рішення суду про оголошення особи померлою.

Спадкоємцями можуть бути громадяни, юридичні особи та держава. Суб'єктивне право на спадщину у спадкоємців виникає в разі смерті спадкодавця або визнання його в установленому порядку померлим. До громадян як спадкоємців належать особи, які були живими на момент смерті спадкодавця, а також діти померлого, зачаті за життя і народжені після його смерті. Громадяни та держава можуть бути спадкоємцями як за заповітом, так і за законом. Юридичні особи можуть бути спадкоємцями лише за заповітом. Спадкоємцями можуть бути також іноземні громадяни та особи без громадянства.

Якщо немає спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, або жоден із спадкоємців не прийняв спадщини, або всі спадкоємці позбавлені заповідачем спадщини, майно померлого за правом спадкоємства переходить до територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Цивільне законодавство встановлює суворі обмеження щодо спадкоємців. Зокрема, **усуваються від спадщини особи**, які:

1) умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя;

2) умисно перешкоджали спадкоємцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у

них самих або інших осіб, або ж сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині;

3) батьки після дітей, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини;

4) батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання покладених на них за законом обов'язків щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом.

Крім того, *не мають права на спадкування* за законом один після одного особи, шлюб між якими визнаний недійсним. Особа також може не мати права на спадкування за законом відповідно до рішення суду, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, важку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Спадкоємці за законом призиваються до спадщини в порядку черги. Згідно з чинним законодавством в Україні *встановлено п'ять черг спадкоємців*.

У першу чергу право на спадкування за законом одержують діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.

У другу чергу право на спадкування за законом одержують рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

У третю чергу право на спадкування за законом одержують рідні дядько та тітка спадкодавця.

У четверту чергу право на спадкування за законом одержують особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі наступного ступеня споріднення усувають від спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. У зазначену чергу право на спадкування . За законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. При цьому утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка

не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним засобом для життя.

Слід мати на увазі, що кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених чинним цивільним законодавством. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченою угодою заінтересованих спадкоємців, укладеною після відкриття спадщини. Крім того, за рішенням суду особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка закликає до спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі — з другого, прирівнюються до родичів за походженням.

Цивільний кодекс України встановлює право на обов'язкову частку у спадщині.

Зокрема, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

До обов'язкової частки зараховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість відповідального відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та майнових прав, які перейшли до неї як до спадкоємця. Будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перейшла до нього і перевищує обов'язкову частку.

Порядок укладення й посвідчення заповіту регламентується чинним законодавством, згідно з яким кожен дієздатний громадянин може особисто розпоряджатися своїм майном на випадок смерті. До заповіту Цивільний кодекс України встановлює відповідні вимоги. Оскільки *заповіт* — це не договір, а односторонній правочин, за яким права та обов'язки для інших осіб виникають за волевиявленням заповідача, то до заповіту встановлюються такі самі умови його дійсності, як до будь-якого договору, а саме:

- а) заповіт має бути складений тільки дієздатною особою;
- б) заповіт повинен бути складений у формі, що визначена законом;
- в) зміст заповіту має відповідати вимогам чинного законодавства;
- г) заповіт має бути складений тільки з власного бажання заповідача.

Заповіт повинен бути укладений в письмовій формі, де зазначаються місце й час його укладення. Заповіт має бути власноручно підписаним і нотаріально посвідченим. Якщо спадкодавець через фізичні вади не може власноручно підписати заповіт, то за його дорученням заповіт може бути підписаний іншою особою, при цьому робиться позначка про причини, через які громадянин не зміг сам зробити підпис. Заповіт не може підписувати особа, на користь якої його зроблено. Заповіт повинен бути укладений так, щоб розпорядження спадкодавця не спричинило непорозумінь або спорів після відкриття спадщини.

Згідно з чинним цивільним законодавством важливе місце у вирішенні питань щодо спадкування майна належить *спадковому договору*, відповідно до якого сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача), взамін чого стає власником майна відчужувача у разі його смерті.

Сторонами у спадковому договорі є відчужувач (подружжя, один з подружжя або інша особа) та набувач — фізична або юридична особа.

Зазначений вид договору має складатися у письмовій формі та посвідчуватися нотаріусом.

Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний до вчинення будь-яких дій майнового чи немайнового характеру як до відкриття, так і після відкриття спадщини.

На майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження. У зв'язку з цим заповіт, який відчужувач склав щодо майна, зазначеного у спадковому договорі, є повністю або частково недійсним. Відчужувач має право призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, а у разі її відсутності контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Спадковий договір може бути розірвано судом:

1) на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень;

2) на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Після відкриття спадщини державна нотаріальна контора за місцем її відкриття чи за місцезнаходженням спадкового майна, а в населених пунктах, де немає нотаріуса — відповідні органи місцевого самоврядування, вживає заходів з охорони спадкового майна, коли це потрібно в інтересах держави, спадкоємців, відказоодержувачів або кредиторів.

Спадкоємцям, які прийняли належну їм за заповітом чи за законом спадщину, державна нотаріальна контора за місцем відкриття спадщини видає свідоцтво про право на спадщину. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шестимісячного терміну від дня відкриття спадщини.

7. СІМЕЙНЕ ПРАВО

7.1. Загальні принципи правового регулювання сімейних відносин

Сімейне право являє собою сукупність правових норм, що регулюють особисті і зв'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають у шлюбі, виходячи з приналежності до родини. Тобто галузь сімейного права регулює відносини між подружжям про порядок вступу в шлюб, особисті і майнові відносини між ними, порядок і умови припинення шлюбу, відносини між батьками, дітьми й іншими родичами. Крім того, нормами сімейного права регулюються відносини усиновлення (удочеріння), опіки, піклування і т.п.

Основними джерелами сімейного права є Конституція України і Сімейний кодекс України. Так, стаття 51 Конституції України проголошує, що шлюб у нашому суспільстві ґрунтується на вільній угоді чоловіка і жінки. Кожний з подружжя має рівні права й обов'язки в шлюбі. Родина, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Сімейний кодекс України, що вступив у дію з 1 січня 2004 року, визначає принципи шлюбу, особисті немайнові і майнові права й обов'язки подружжя, підстави для виникнення і зміст особистих немайнових і майнових прав батьків і дітей, усиновителів і усиновлених, інших членів родини і родичів.

Шлюбом називається сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадського стану, внаслідок чого в них виникають взаємні права й обов'язки.

Родина є первинним і основним осередком суспільства. Сім'єю складають особи, що спільно проживають, зв'язані загальним побутом і мають взаємні права й обов'язки. Проживання однією родиною чоловіка і жінки без шлюбу не є підставою для виникнення в них прав і обов'язків подружжя. Однак шлюб не може бути основою для надання особі яких-небудь пільг чи

переваг, а також для обмеження його прав і своєюод, встановлених Конституцією і законами України.

Регулювання сімейних відносин в Україні має свою мету, а саме:

- зміцнення родини як соціального інституту і як союзу конкретних осіб;
- твердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми й іншими членами родини;
- побудова сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові і поваги, взаємної допомоги і підтримки;
- забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного і фізичного розвитку.

Сімейні відносини регулюються на принципах справедливості, сумлінності і розумності відповідно до моральних устоїв суспільства. Сімейні відносини регулюються тільки в тій частині, у якій це є можливим з погляду їхніх учасників і інтересів суспільства, тобто регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням прав на таємницю особистого життя їхніх учасників, їхнього права на особисту волю і неприпустимості свавільного втручання в сімейне життя. Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень по расових ознаках, кольору шкіри, статі, політичним, релігійним і іншим переконанням, етнічному і соціальному походженню, матеріальному становищу, місцю проживання, по мовній і іншій ознаках. Регулювання сімейних відносин повинне здійснюватися з максимально можливим врахуванням інтересів дитини і непрацездатних членів родини.

Право на шлюб мають особи, що досягли шлюбного віку. Шлюбний вік в Україні встановлений для жінок - 17 років, для чоловіків – 18 років. На підставі заяви особи, що досягла 14 років, за рішенням суду їй може бути надане право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Шлюб не може бути зареєстрований:

- між особами, одна з яких знаходиться в іншому шлюбі;
- між родичами по прямій лінії;
- між повнокровними і неповнокровними рідними братами і сестрами;
- між двоюрідними братом і сестрою, рідним дядьком (тіткою) і племінницею (племінником);

- між особами, хоча б одна з яких визнана недієздатною.

Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між дружиною і чоловіком, охорони прав і інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави і суспільства.

Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист. Суд встановлює способи захисту, що встановлені законом чи за домовленістю сторін. Зокрема, **способами захисту сімейних прав і інтересів** є:

- відновлення правовідносин;
- примусове виконання добровільне не виконаного обов'язку;
- припинення правовідносини, а також його анулювання;
- припинення дій, що порушують сімейні права;
- відновлення правовідносин, що існували до порушення права;
- відшкодування матеріального і морального збитку, якщо це передбачено законодавством.

Шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя чи оголошення його померлим у судовому порядку. При житті подружжя шлюб може бути розірваним за заявою одного з них чи на підставі спільної заяви. Припинення шлюбу здійснюється, як правило, у судовому порядку. Однак у ряді випадків шлюб може бути розірваним органом реєстрації актів громадського стану, наприклад, по взаємній згоді подружжя, що не мають дітей. Якщо ж між подружжям що розводиться, в органах Рагсу виникає суперечка про майно або про стягнення аліментів, – розірвання шлюбу проводиться в суді.

Якщо розірвання шлюбу здійснюється в судовому порядку, то суд зобов'язаний установити дійсні мотиви розводу, з'ясувати фактичні взаємини в родині і прийняти всі можливі міри для примирення подружжя. Розірвання шлюбу судом відбувається в тих випадках, якщо буде встановлено, що спільне життя подружжя і збереження родини стали неможливими. При цьому, виносячи рішення про розірвання шлюбу, суд приймає передбачені законом заходу для захисту інтересів неповнолітніх дітей і того з подружжя, що є непрацездатним.

7.2. Немайнові і майнові права подружжя, батьків і дітей

Подружжя, що знаходиться в зареєстрованому шлюбі, здобуває немайнові права й обов'язки.

До особистих немайнових прав і обов'язків відносять, наприклад, право кожного з подружжя за власним бажанням вільно вибрати як загальне, так і зберегти своє дошлюбне прізвище, або приєднати до свого прізвища прізвище другого. Крім того, до цієї групи прав варто віднести право кожного з подружжя на вибір місця свого проживання, на розподіл між собою обов'язків у родині, на фізичний і духовний розвиток, на одержання освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці і відпочинку, право на материнство і батьківство, рівне право на повагу своєї індивідуальності і право на припинення шлюбних відносин.

Крім немайнових, подружжя має **майнові права й обов'язки**. Відповідно до Сімейного кодексу України розрізняють право особистої приватної власності дружини і чоловіка і право загальної сімейної власності подружжя.

Майно, нажите подружжям під час шлюбу, належить і дружині і чоловіку по праву **загальної спільної власності** незалежно від того, що один з них не мав поважної причини (навчання, догляд за дітьми, хвороба і т.п.) самостійного заробітку. Тобто кожний з подружжя рівною мірою має право володіти, користатися і розпоряджатися цим майном по взаємній згоді. Це означає, що при укладанні угоди одним із подружжя, вважається, що він діє за згодою іншого.

На відміну від загального майна особистою **приватною власністю дружини, чоловіка** є:

- майно, нажите до шлюбу;
- майно, нажите нею (ним), під період шлюбу, але на підставі договору дарування їм у порядку спадкування;
- майно, нажите нею, їм за час шлюбу, але за гроші, що належали їй (йому) особисто.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є також речі особистого користування, у тому числі коштовності, навіть якщо вони були куплені за рахунок загальних грошей подружжя. Володіє, розпоряджається і користується таким майном кожний з подружжя самостійно.

У випадку розділу майна, що є загальною спільною власністю подружжя, їхні частки визнаються рівними. Однак за рішенням суду частка майна дружини (чоловіка) може бути збільшена, якщо з нею (ним), проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, що вони одержують, є недостатнім для забезпечення їх фізичного, духовного розвитку і лікування.

Відповідно до Сімейного кодексу України **дружина і чоловік повинні матеріально підтримувати один одного**. У випадку відмовлення від такої підтримки, той з подружжя, що вимагає матеріальної допомоги, має право звернутися до суду з позовом про присудження на його користь аліментів.

Взаємні права й обов'язки батьків і дітей ґрунтуються на походженні дітей від них, засвідченому у встановленому законом порядку державним органом реєстрації актів громадського стану.

Батьки і діти, згідно діючого законодавства, мають взаємні зобов'язання по утриманню один одного: батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, а повнолітні діти зобов'язані утримувати батьків, що є непрацездатними і вимагають матеріальної допомоги. Крім того, батьки зобов'язані утримувати повнолітніх непрацездатних дітей, що вимагають матеріальної допомоги, якщо вони можуть надавати таку матеріальну допомогу.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються в частці від доходів батька (матері), або у твердому грошовому вираженні. Аналогічно визначається і розмір аліментів на утримання батьків.

До майнових прав і обов'язків батьків і дітей відноситься також право й обов'язок батьків керувати майном дітей, викорисовувати за цільовим призначенням (для розвитку, навчання і виховання дітей) отримані на дитину

аліменти, обов'язок тих і інших поважати загальну спільну і приватну власність.

До особистих немайнових прав і обов'язків батьків стосовно дітей відносять: право й обов'язок привласнити дитині прізвище, ім'я і по батькові; право й обов'язок утримувати і виховувати дітей; право визначати їхнє місце проживання; право забезпечувати їхні інтереси при розгляді справ про них.

Слід також зазначити, що всі іноземці й особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, мають такі ж права й обов'язки в сімейних відносинах, що і громадяни України.

7.3. Правові основи попередження насильства в родині

Насильство в родині – це будь-які дії фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної спрямованості одного члена родини стосовно іншого члена родини, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена родини як людини і громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному і психічному здоров'ю.

Попередження насильства в родині являє собою систему соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють здійсненню насильства в родині, припинення назріваючого насильства, чи як вже почалося притягти до відповідальності осіб, винних у здійсненні насильницьких дій, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в родині.

Здійснення заходів щодо попередження насильства в родині в межах наданих їм повноважень покладається на:

- 1) спеціально уповноважений орган влади з питань попередження насильства в родині;
- 2) службу дільничних інспекторів міліції і кримінальну міліцію в справах неповнолітніх;
- 3) органи опіки і піклування;
- 4) спеціальні установи для жертв насильства в родині:
 - кризові центри для жертв насильства в родині і членів родини, щодо яких існує реальна загроза здійснення насильства;
 - центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в родині.

Підставами для вживання заходів по попередженню насильства в родині є:

- заява про допомогу жертви насильства чи члена родини, щодо якого існує реальна загроза здійснення насильства;
- висловлене жертвою насильства бажання на вживання заходів по попередженню насильства в родині, якщо повідомлення чи заява надійшли від нього особисто;

- одержання повідомлення про здійснення насильства в родині по відношенню неповнолітнього чи недієздатного члена родини.

Орган, до якого надійшла заява і прийшло повідомлення про здійснення насильства, розглядає заяву (повідомлення) і приймає в межах своїх повноважень передбачені законом *заходи для попередження насильства в родині*. Такими мірами можуть бути:

- винесення члену родини, що скоїв насильство, офіційного попередження про неприпустимість здійснення насильства в родині;
- взяття на профілактичний облік членів родини, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість здійснення насильства в родині;
- винесення захисного розпорядження члену родини, що скоїв насильство, після одержання ним офіційного попередження про неприпустимість здійснення насильства в родині.

Захисним розпорядженням особі, у відношенні якого воно винесено, може бути заборонено робити визначені дії стосовно жертви насильства, а саме:

- робити конкретні акти насильства в родині;
- одержувати інформацію про місце перебування жертви насильства;
- розшукувати жертву насильства в родині, якщо вона проживає не по місцю спільного проживання членів родини;
- вести з нею телефонні переговори.

Разом з тим, членам родини, відносно яких здійснюються заходи по попередженню насильства в родині, держава гарантує охорону прав і законних інтересів. А посадові особи і працівники, що здійснюють заходи для попередження насильства в родині, не мають права розголошувати відомості про особисте і сімейне життя родини, що стали їм відомі в зв'язку з виконанням службових обов'язків.

8. ТРУДОВЕ ПРАВО

8.1 Основні принципи трудового права України

Життя будь-якої людини в суспільстві пов'язане з трудовою діяльністю, що є основним джерелом одержуваних нею матеріальних благ. Тому трудове право є однією з ведучих галузей сучасного права України.

Трудове право регулює відносини, що виникають у процесі реалізації особою свого конституційного права на працю. Трудове право, по своїй суті, є правом захисту інтересів робітників і представляє систему норм, що містять, з одного боку, комплекс гарантій для найманих робітників, а з іншого, - визначених зобов'язань для роботодавців.

Предметом трудового права є складна система трудових відносин, серед яких виділяється система індивідуальних відносин трудового найму і система колективних трудових відносин.

Основними суб'єктами трудового права є сторони трудових відносин – працівники і роботодавці.

Найбільш важливі принципи трудового права закріплені в джерелах трудового права, до яких відноситься Конституція України, Кодекс законів про працю України (Кзоп), ратифіковані нашою державою конвенції і рекомендації Міжнародної Організації Праці (МОП), підзаконні нормативно-правові акти, акти соціального партнерства, акти місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, локальні нормативно-правові акти.

До основних принципів трудового права відносять:

свобода і рівенство праці;

заборона використання примусової праці і дискримінації в трудових відносинах;

забезпечення права кожного вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці і вибирати вид діяльності;

захист трудових прав працівників;

забезпечення права на охорону здоров'я в процесі праці;

забезпечення права на винагороду за працю;

установлення механізму соціального партнерства в країні й інші;

Особливістю трудового права є застосування принципу єдності і диференціації в правовому регулюванні трудових відносин. Тому норми трудового права можна розділити на дві групи:

1) **загальні норми**, що поширюються на всіх працівників;

2) **спеціальні норми**, розповсюджені тільки на визначені категорії працівників (неповнолітніх, інвалідів, жінок і т.д.)

Основні права працівників закріплені в КЗоТ. Це право на працю, на відпочинок, на здорові і безпечні умови праці, на об'єднання в професійні союзи і на вирішення колективних трудових суперечок (конфліктів), на участь у керуванні підприємством, на матеріальне забезпечення в старості, а також у випадку хвороби, повної чи часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу у випадку безробіття, на право звертання до суду для розв'язання трудових суперечок.

У свою чергу працівники зобов'язані трудитися чесно і сумлінно, вчасно і точно виконувати розпорядження власника чи уповноваженого ним органа, дотримуватися трудової і технологічної дисципліни, виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці, дбайливо відноситися до майна власника, з яким укладений трудовий договір.

Роботодавцем в Україні може виступати як держава, так і державні і комунальні підприємства, установи й організації, приватні підприємства і фізичні особи.

Держава в Україні проводить активну політику в сфері зайнятості населення і забезпечує додаткові гарантії працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці (жінкам, що мають дітей; самотнім матерям; особам передпенсійного віку і т.п.)

Спеціальним органом працевлаштування в Україні виступає державна служба зайнятості. Тому не працюючі громадяни, що звертаються за сприянням у працевлаштуванні, підлягають реєстрації в службі зайнятості.

У випадку відсутності придатної роботи громадянину надається правовий *статус безробітного*, який включає основні права, обов'язки і гарантії, включаючи виплату грошової допомоги по безробіттю.

8.2 Колективний і трудовий договір

Узгодження і врахування взаємних інтересів учасників трудових відносин забезпечується шляхом укладання колективних договорів і колективних відносин. Відповідно до конвенції МОП, *колективний договір* - це будь-яка письмова угода про умови праці та найм, який укладається з одного боку, підприємцем чи організацією підприємців і, з іншого боку, однієї чи декількома представницькими організаціями робітників.

Колективні договори укладаються на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найманий труд і мають статус юридичної особи. Колективні угоди укладаються на державному, галузевому і регіональному рівнях також на двосторонній основі.

У колективному договорі встановлюються взаємні обов'язки сторін по регулюванню виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема:

- зміни в організації виробництва і праці;
- забезпечення продуктивної зайнятості;
- нормування й оплати праці, встановлення форм, систем, розмірів заробітної плати й інших трудових виплат (доплат, надбавок, премій і ін.);
- встановлення гарантій, компенсацій, пільг;
- участі трудового колективу у формуванні, розподілі і використанні прибутку (якщо це передбачено статутом);
- режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку;
- умов і охорони праці;
- забезпечення житло-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників;
- гарантії діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій трудящих.

Колективний договір може передбачати додаткові в порівнянні з чинним законодавством гарантії і соціально-побутові пільги. Умови

колективного договору, що погіршують у порівнянні з чинним законодавством положення працівників, є недійсними.

Трудовий договір є угодою між працівником і власником підприємства чи уповноваженим ним органом (фізичною особою), згідно якого працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник підприємства чи фізична особа зобов'язуються виплачувати працівнику заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені чинним законодавством, колективним договором і угодою сторін.

Трудовий договір укладається, як правило, у писемній формі. В залежності від терміну трудовий договір може бути:

- 1) безстроковим, який укладається на невизначений термін;
- 2) на певний строк, встановлюваний за згодою сторін;
- 3) такий, що укладається на час виконання визначеної роботи.

Припинення трудового договору є правомірним тільки за наступних умов:

- 1) наявності передбачених законом підстав для припинення трудового договору;
- 2) дотриманні визначеного порядку звільнення на конкретній підставі;
- 3) наявності юридичного факту про припинення трудових правовідносин (розпорядження власника, заяви працівника, що відповідного акту третьої сторони – суду, військкомату).

Причому, в більшості випадків розірвання трудового договору з ініціативи власника може бути проведено тільки з попередньої згоди профспілкового комітету.

Сторони трудового договору несуть **матеріальну відповідальність** один перед одним по відшкодуванню шкоди, нанесеної іншій стороні внаслідок

виновного, протиправного невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків. Трудове законодавство України передбачає два види матеріальної відповідальності – повну й обмежену. Більш розповсюджену є обмежена матеріальна відповідальність, що складається з обов'язку працівника, з вини якого був нанесений збиток, відшкодувати власнику прямий дійсний збиток, але не більш його середньомісячного заробітку.

Дисциплінарна відповідальність складається з обов'язку працівника відповісти перед власником за скоєну дисциплінарну провину і понести передбачені законодавством дисциплінарні стягнення, які можуть бути у вигляді догани чи звільнення.

Власник також повинний відшкодувати матеріальну шкоду, нанесена працівнику при виконанні ним трудових обов'язків.

8.3. Трудовий розпорядок і організація заробітної плати

Порядок поведінки і взаємодії між працівниками на конкретному підприємстві в процесі трудової діяльності називається внутрішнім *трудовим розпорядком*. Трудовий розпорядок на конкретному підприємстві визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, що затверджуються трудовим колективом з подачі власника і профспілкового колективу на основі типових правил. У цих правилах конкретизуються обов'язки власника, адміністрації, працівників підприємства, правила прийому на роботу, встановлюються режими робочого часу і часу відпочинку, види заохочень, порядок застосування дисциплінарних стягнень.

Тривалість робочого часу в нашій країні регулюється як у централізованому порядку, так і колективними договорами, а також в індивідуальному порядку в рамках конкретного трудового договору. Розрізняють нормальний, скорочений і неповний робочий час.

Нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень. Скорочений робочий час встановлюється для деяких працівників: неповнолітніх; зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці; діяльність яких зв'язана з особливим характером роботи (лікарі, вчителі), чи станом здоров'я (інваліди). Причому, встановлення скороченого робочого часу не впливає на розміри заробітної плати.

Неповний робочий час може встановлюватися як при влаштуванні на роботу, так і в період роботи. При установленні неповного робочого часу (на відміну від скороченого) оплата праці встановлюється пропорційно відпрацьованому часу, а при відрядній оплаті – у залежності від вироблення.

Заробітна плата являє собою винагороду, обчислювальну, як правило, у грошовому вираженні, яку власник згідно трудового договору виплачує працівнику за виконану ним роботу. Структурно заробітна плата складається з трьох частин: основної заробітної плати, додаткової заробітної плати, інших заохочувальних і компенсаційних виплат.

Законодавством України передбачені дві *сфери регулювання заробітної плати*: на державному і договірному рівнях. Державний рівень складається в законодавчому встановленні мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій, а також шляхом установаження податків на доходи працівників. Договірне регулювання оплати праці здійснюється на основі партнерських угод, укладених на державному, регіональному і виробничому рівнях. Головним принципом при цьому є недопущення погіршення положення працівників шляхом зниження рівня гарантій, передбачених законодавством чи угодою більш високого рівня.

8.4. Трудові суперечки

Інтереси роботодавців і найманих робітників не завжди збігаються, і природно, представляється можливість зіткнення цих інтересів на будь-якій стадії трудових правовідносин.

Основними причинами трудових суперечок є численні порушення законодавства про працю, а також низький рівень знання трудового законодавства учасників конфлікту.

Від причин трудових суперечок варто відрізнити *умови їхнього виникнення*, які можна розділити на два види: організаційно-виробничі і правові. До перших відносяться недоліки в організації виробництва, праці і його оплати: простої, погані умови праці, невдосконалювання нормування й оплати праці, затримки у виплаті заробітної плати і т.п.

Серед умов правового характеру слід зазначити досконалість діючого законодавства, і відповідність окремих норм трудового законодавства новим суспільним економічним відносинам.

Трудові суперечки – це неврегульовані шляхом безпосередніх переговорів розбіжності між працівником (колективним працівником) і власником підприємства з приводу застосування норм трудового законодавства. Трудові суперечки підрозділяються на індивідуальні і колективні. Суб'єктами *індивідуальних трудових суперечок* є працівник і власник підприємства. Суб'єктами *колективних суперечок* є наймані робітники, профспілки, їхні об'єднання, з одного боку, і власники підприємств, об'єднання власників чи уповноважені ними органи, з іншої.

В залежності від виду трудової суперечки визначається і порядок її розв'язання. *Для індивідуальних трудових суперечок* встановлено три порядки їхнього розгляду:

1. Загальний порядок, відповідно до якого суперечка послідовно розглядається в комісії з трудових спорів, а потім у суді.
2. Судовий порядок, при якому суперечка безпосередньо розглядається в суді.

3. Особливий порядок, що передбачає особливості трудових суперечок, суддів і прокурорсько-слідчих працівників.

Розгляд колективних трудових суперечок (конфліктів) здійснюється примирливою комісією і трудовим арбітражем.

Постійно діючим органом, створеним для сприяння врегулювання колективних трудових суперечок, є Національна служба посередництва і примирення.

Крім того, відповідно до Конституції України, усі працівники для захисту своїх економічних і соціальних інтересів мають право на страйк, крім працівників органів прокуратури, суду, органів державної влади, органів безпеки та правопорядку та Зброєних Сил України.

9. ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

9.1. Законодавство і принципи соціального захисту населення в Україні

Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни нашої країни мають *право на соціальний захист*, який включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття по незалежним від них обставинам, а також в старості й інших випадках, передбачених законом. *Це право гарантується* загальнообов'язковим державним соціальним Страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних і інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних установ по догляду за непрацездатними.

Поглиблення економічних реформ створює в Україні принципово нову соціально-економічну ситуацію і викликає необхідність розробки адекватного механізму соціального забезпечення населення, який повинний будуватися таким чином, щоб не породжувати зрівнялівки й утриманських настроїв при розподілі і споживанні життєвих благ, не послабляти дієвості мотивів і стимулів до праці, а навпаки, створювати умови для більш повного їх прояву.

В основу Концепції соціального забезпечення населення України, затвердженої постановою Верховної Ради України, покладені наступні **принципи**:

1. Соціальне забезпечення поширюється тільки на громадян, що працюють по найму, членів їхніх родин і непрацездатних осіб. На громадян, що самостійно забезпечують себе роботою, поширюються тільки ті соціальні гарантії, у фінансуванні яких вони беруть участь.

2. Диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення в залежності від ступеня їхньої економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту.

3. Перерозподіл економічної відповідальності за реалізацію соціальних

гарантій між державою, підприємствами і громадянами.

Тобто, держава забезпечує за рахунок бюджетних засобів тільки мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування населення і, насамперед, соціально-захисених громадян.

4. Визначення рівня соціальних гарантій на основі соціальних нормативів. При цьому найбільш важливі нормативи – мінімальний прожитковий рівень, мінімальні розміри заробітної плати і пенсій, а також розміри соціальної допомоги встановлюються державою.

5. Відповідність форм соціального забезпечення населення рівню розвитку ринкових відносин в економіці.

Систему соціального законодавства України складають Конституція України, Концепція соціального населення України від 21 грудня 1993 року, Основи законодавства України про загальнообов'язкове соціальне страхування від 14 січня 1998 року, Закони України "Про пенсійне забезпечення" від 5 листопада 1991 року, "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, особи керівничого і рядового складу органів внутрішніх справ" від 9 квітня 1992 року, "Про статус ветеранів війни, гарантіях їхнього соціального захисту" від 22 жовтня 1992 року, "Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці й інших громадян літнього віку в Україні" від 16 грудня 1993 року, "Про державну допомогу родинам з дітьми" від 21 листопада 1992 року, "Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 19 грудня 1996 року, "Про страхування" від 7 березня 1996 року, "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасливого випадку на виробництві і професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності" від 23 вересня 1999 року, "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" від 2 березня 2000 року, "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в зв'язку з тимчасовою втратою непрацездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням" і інші.

9.2. Організація загальнообов'язкового державного соціального страхування

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система права, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової чи тимчасової непрацездатності, безробіття з незалежних від них обставин, втрати годувальника, а також у старості й інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків чи власником уповноваженим їм органом (далі – роботодавець), громадянами, а також бюджетних і інших джерел, передбачених законом.

Задачею законодавства про обов'язкове державне соціальне страхування є встановлення гарантій щодо захисту прав і інтересів громадян, що мають право на пенсію, а також на інші види соціального захисту, що включають право на забезпечення їхній у випадку хвороби, втрати працездатності, безробіття, народження дитини, необхідності відходу за малолітньою чи дитиною дитиною інвалідом, хворою членом родини, смерті чи громадянина членів його родини і т.п.

Право на забезпечення по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, обличчя без громадянства і члени їхніх родин, що проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України.

У залежності від страхового випадку в Україні передбачені наступні *види державного соціального страхування*:

пенсійне страхування;

страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням;

медичне страхування;

страхування від нещасливого випадку на виробництві і професійному захворюванні, що спричинили втрату працездатності;

страхування на випадок безробіття;

інші види страхування, передбачені законами України.

Під *страховим випадком* розуміють подія, з настанням якого виникає право застрахованого обличчя на одержання матеріального чи забезпечення соціальних послуг, передбачених окремими законами України по конкретних видах загальнообов'язкового державного страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування здійснюється по принципах:

законодавчого визначення умов і порядку здійснення страхування;

обов'язковості страхування обличчя, що працюють на умовах трудового договору й інших підстав, передбачених законодавством про працю, і обличчя, що забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих союзів і т.п.), громадян-суб'єктів підприємницької діяльності;

надання права одержання виплат по державному соціальному страхуванню обличчям, зайнятим підприємницької, творчою діяльністю і т.п.;

обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, зв'язаних з наданням матеріального забезпечення і соціальних послуг, в обсягах, передбачених законами по окремих видах страхування;

солідарності і субсидування;

державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму, установленого законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування;

цільового використання коштів загальнообов'язкового соціального страхування;

паритетності представників усіх суб'єктів соціального страхування в керуванні загальнообов'язковим державним страхуванням.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

1) обличчя, що працюють на умовах трудового договору (контракту);

а) на підприємствах, в організаціях, установах незалежно від їхніх форм

власності і господарювання;

б) у фізичних осіб;

2) обличчя, що забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих союзів, творчі працівники, що не є членами творчих союзів), громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності.

Обличчя, що підлягають державному соціальному страхуванню, одержують *свідчення про загальнообов'язкове державне страхування*, що є єдиним для усіх видів страхування і документом строгої звітності.

Інформація в сфері державного соціального страхування використовується з дотриманням вимог, передбачених законодавством про інформацію. Зокрема, забороняється розголошувати без згоди застрахованого обличчя зведення про страховий стаж, страхові випадки, результати медичних обстежень, сумах одержуваних виплат і т.п. Страховики через засоби масової інформації зобов'язані роз'яснити населенню права й обов'язку, передбачені законодавством про соціальне страхування.

Основним джерелом коштів загальнообов'язкового соціального страхування є внески роботодавців і застрахованих облич. Розміри внесків на державне соціальне страхування в залежності від його виду щорічно установлюються Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих облич по кожному виді страхування на календарний рік у відсотках одночасно з твердженням Державного бюджету України.

Як правило, розмір внесків на календарний рік по кожному виді страхування встановлюються у відсотках:

для роботодавців – до сум фактичних витрат на оплату праці й інших виплат найманим робітникам, що підлягають оподаткуванню з громадян;

для фізичних осіб – до сум оподаткованого доходу (прибутку).

Внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасливого випадку на виробництві і професійних захворюваннях сплачує винятково роботодавець. Порядок здійснення платежів і резервування коштів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначається законами України по окремих видах соціального страхування.

9.3. Види наданих соціальних послуг, пільг і матеріального забезпечення

По загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню надаються наступні *види соціальних послуг і матеріального забезпечення*:

1) пенсійне страхування:

пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не зв'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);

пенсії в зв'язку з утратою годувальника;

медичні профілактично-реабілітаційні заходи;

посібника на поховання пенсіонерів;

2) страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням:

посібник по тимчасовій непрацездатності (включаючи відхід за хворою дитиною);

посібник по вагітності і родам;

посібник при народженні дитини і по відходу за ним;

посібник на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних і обличчя, що умерли від нещасливого випадку на виробництві);

3) страхування від нещасливого випадку на виробництві і професійному захворюванні:

профілактичні заходи щодо запобігання нещасливих випадків на виробництві і професійних захворюваннях;

відновлення здоров'я і працездатності потерпілого;

посібник по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасливого випадку на чи виробництві професійного захворювання;

відшкодування збитків, нанесених працівнику чи каліцтвом іншим ушкодженням здоров'я, зв'язаним з виконанням їм своїх трудових обов'язків;

пенсія по інвалідності внаслідок нещасливого випадку на чи виробництві професійного захворювання;

пенсія в зв'язку з утратою годувальника, що умер унаслідок нещасливого випадку на чи виробництві професійного захворювання;

4) страхування від безробіття:

посібник по безробіттю;

відшкодування витрат, зв'язаних із професійною чи підготовкою перепідготовкою і профорієнтацією;

матеріальна допомога безробітному і членам його родини;

дотація роботодавцю для створення робочих місць;

посібник на поховання безробітного.

Застраховані особи зобов'язані в повному обсязі й у встановлений термін сплачувати страхові внески, повідомляти страховиків про обставини, що волочуть зміни розміру матеріального забезпечення по загальнообов'язковому державному страхуванню і порядку його надання (зміни стану непрацездатності, у складі родини, звільнення з роботи, працевлаштування, виїзд за межі держави і т.п.).

Сума вартості матеріального забезпечення і соціальних послуг, наданих застрахованому обличчю внаслідок чи зловживання невиконання їм своїх обов'язків, стягується з цього обличчя в судовому порядку.

Виплати і надання соціальних послуг, на яке має право застраховане обличчя, **можуть бути припинені**:

а) якщо виплати призначені на підставі документів, що містять неправдиві зведення;

б) якщо страховий випадок відбувся внаслідок дії обличчя, за которое настає кримінальна відповідальність;

в) якщо страховий випадок відбувся внаслідок навмисної дії обличчя;

г) унаслідок невиконання застрахованим обличчям своїх обов'язків;

д) в інших випадках, передбачених законами.

Для деяких категорій громадян законодавством України встановлюються особливі соціальні виплати, гарантії, пільги.

Так Законом України "Про державну допомогу родинам з дітьми"

установлюється гарантований рівень *матеріальної підтримки родин з дітьми* шляхом надання державної допомоги з урахуванням складу родини, її доходів, віку, стану здоров'я дітей і т.п. Зокрема, цим законом передбачаються: грошові виплати матерям (батькам), зайнятим відходом за трьома і більш дітьми віком до 16 років; допомога по відходу за дитиною-інвалідом; допомога на дітей віком до 16 років (учнів – до 18 років); допомога на дітей самотнім матерям; допомога на дітей військовослужбовців термінової служби; допомога на дітей, що знаходяться під опікою; тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, чи в тих випадках, коли стягнення аліментів неможливо.

Основні принципи державної політики у відношенні ветеранів праці, інших громадян літнього віку встановлює Закон "Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці й інших громадян літнього віку в Україні".

Ветеранами праці визнаються громадяни, що сумлінно працювали в народному господарстві, державних установах і організаціях, мають необхідний виробничий стаж і вийшли на пенсію. Серед пільг, наданих ветеранам праці, можуть бути: першочергове безкоштовне зубопротезування; щорічне медичне обстеження; переважне право на забезпечення житловою площею і землею; звільнення від плати за землю; безплатний проїзд усіма видами міського транспорту (крім таксі) і інші.

Як визначає даний закон, громадянами літнього віку є: чоловіка у віці 60 і жінки у віці 55 років і більше, а також обличчя, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилося не більше як півтора року. Громадяни літнього віку мають право на працю нарівні з іншими громадянами. Право на пенсію за віком має кожен громадянин літнього віку, що досяг пенсійного віку і має необхідний виробничий стаж. Громадянам літнього віку, що не має права на трудову пенсію, установлюється соціальна пенсія.

Перелік пільг і гарантій ветеранів війни визначає Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантіях їхнього соціального захисту". Ветеранами війни, відповідно до цього Закону, вважаються: учасники бойових дій;

інваліди війни; учасники війни. До основних пільг, наданим ветеранам війни, можна віднести: безкоштовне одержання лік; зниження плати за житлову площу і комунальні послуги; безплатний проїзд у міському пасажирському транспорті (крім таксі); можливість щорічного санітарно-курортного лікування, медичного обстеження і т.п.

Принципи створення надійного захисту людей від наслідків Чорнобильської катастрофи визначаються Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи". Обличчями, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є: учасники ліквідації наслідків аварії на атомній електростанції; потерпілі від Чорнобильської катастрофи.

В Україні ведеться Державний реєстр громадян, що постраждали від цієї катастрофи. У цьому реєстрі передбачене надання пільг у залежності від установленої категорії. До загального переліку пільг можна віднести:

- безкоштовне придбання лік по рецептах лікарів;
- безкоштовне позачергове зубопротезування;
- переважне право залишитися на роботі у випадку скорочення працівників;
- позачергове забезпечення житловою площею обличчя, що вимагає поліпшення житлових умов;
- оплата займаної житлової площі в розмірі 50 %;
- надходження поза конкурсом у вищі навчальні заклади.

Крім того, Закон передбачає виплату одноразових компенсацій інвалідам і родинам, що втратили годувальника внаслідок катастрофи.

10. АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ Й ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

10.1. Загальна характеристика екологічного права і законодавства України про охорону природного середовища

Охорона навколишньої природного середовища є однією з найважливіших складових раціонального природокористування. Така охорона здійснюється різними, у тому числі, і правовими способами. При цьому в правових формах захищаються практично усі компоненти, що складають природне середовище.

Екологічне право являє собою систему правових норм, що регулюють суспільні відносини по охороні навколишньої природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні відносини). До складу системи екологічного права входять такі підгалузі як земельне, водяне, лісове, гірське право й інші інститути права, якими регулюються відносини по охороні і раціональному використанні окремих видів природних ресурсів.

Основні екологічні права й обов'язки громадян закріплені в Законі України "Про охорону навколишньої природного середовища" від 25 червня 1991 року. *Екологічні права й обов'язки громадян* являють собою систему юридично закріплених за громадянами повноважень і обов'язків в екологічній сфері. Так, відповідно до даного Закону громадяни України мають право на: безпечну для життя і здоров'я навколишню природне середовище; об'єднання в суспільні природоохоронні формування; одержання у встановленому порядку повної і достовірної екологічної інформації і т.п. Це ж право закріплене й у статті 50 Конституції України, де записано, що кожний має право на безпечну для життя і здоров'я навколишнє середовище і на відшкодування заподіяного порушенням цього права шкоди. Причому всі екологічні права громадян захищаються в судовому порядку.

Поряд із правами вищезгаданий Закон накладає на громадян і деякі обов'язки в екологічній сфері. Так, громадяни зобов'язані: берегти, охороняти і раціонально використовувати природні багатства; не порушувати екологічних

прав інших суб'єктів; компенсувати заподіяний ними шкода і т.п.

Одним з основних видів екологічного права є ***право природокористування***, що представляє процес раціонального використання людиною природних ресурсів для задоволення своїх потреб і інтересів. З урахуванням надзвичайного значення права природокористування в житті як окремої людини, так і всього суспільства в цілому, основними його принципами є: цільовий характер, плановість, ліцензування, тривалий характер і т.п.

У праві природокористування виділяють ***групи загального і спеціального користування ресурсами***. Суб'єктами права загального користування природними ресурсами є всі громадяни України для задоволення своїх найрізноманітніших потреб і інтересів, що закріплено в статті 13 Конституції України, де говориться, що "кожен громадянин має право користування природними об'єктами права власності народу відповідно до закону". Таке право здійснюється громадянами безкоштовно і безоплатно, тобто для цього не потрібно спеціальних дозволів. Загальним, наприклад, є право користування лісами, водоймами, парками, скверами і т.п.

Похідним від загального природокористування є ***спеціальне використання природних ресурсів***. Таке використання конкретних природних ресурсів може здійснюватися окремими громадянами, підприємствами й організаціями в тих випадках, коли відповідна частина природних ресурсів, визначена в законодавстві, передається їм у виняткове користування. Як правило, така передача здійснюється на платній основі на визначений період часу і для визначених цілей, що обмовляється в спеціальних дозволах, видаваних уповноваженими на те органами (ліцензіях, державних актах на право постійного користування, договорах оренди, лесорубських квитках, мисливських картках і т.п.).

При цьому Закон України "Про охорону навколишньої природного середовища" покладає на громадян і підприємства, як суб'єктів спеціального використання природних ресурсів, що відповідають ***обов'язки***. Так, плата за спеціальне природокористування встановлюється на основі нормативних

розцінок і лімітів використання природних ресурсів. Ці нормативи визначаються з урахуванням кількості і якості використовуваних ресурсів, їхнього місцезнаходження, можливості переробки і збереження відходів, витрат на поновлення ресурсів. Крім того, суб'єкти спеціального природокористування зобов'язані вносити плату за забруднення навколишньої природного середовища.

Контроль у сфері природокористування може здійснюватися як уповноваженими державними органами, так і суспільними об'єднаннями.

10.2. Основи земельного права в Україні

У відповідності зі статтею 14 Конституції України, "земля є основним національним багатством, що знаходиться під особливою охороною держави". *Земельне право* є комплексною галуззю права, що регулює земельні відносини, з метою забезпечення раціонального використання земель, створення умов для підвищення їхньої ефективності, охорони прав організацій і громадян як землевласників і землекористувачів. *Земельні відносини* являють собою суспільні відносини володіння, користування і розпорядження землею. Основним нормативно-правовим актом, що регулює земельні відносини, є Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 року. *Суб'єктами земельних відносин* є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування й органи державної влади. *Об'єктами земельних відносин* є землі в межах території України, земельні ділянки і права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Землі України по своєму цільовому призначенню поділяються на наступні категорії:

- землі сільськогосподарського призначення;
- землі житлової і суспільної забудови;
- землі природно-заповідного й іншого природоохоронного призначення;
- землі оздоровчого призначення;
- землі рекреаційного призначення;
- землі історико-культурного призначення;
- землі лісового і водяного фонду;
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони й іншого призначення.

Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади й органів місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень.

Земля в Україні може знаходитися в приватній, комунальній і державній

власності. **Право власності на землю** – це право володіти, користатися і розпоряджатися земельними ділянками. **Земельна ділянка** – це частина земної поверхні з установленими границями, визначеними місцем розташування, з визначеними щодо нього правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в його межах на поверхні (грунтовий) шар, на водяні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, що на ньому знаходяться, а також на простір, що знаходиться над і під поверхневою ділянкою на висоту і глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих і інших будинків і споруджень.

Громадяни України здобувають право власності на земельні ділянки на підставі:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншим цивільно-правовим угодам;
- б) безоплатної передачі земель з державної і комунальної власності;
- в) приватизації земельних ділянок, що раніш були надані їм у користування;
- г) прийняття спадщини;
- д) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Іноземні обличчя й обличчя без громадянства можуть здобувати право власності на земельні ділянки тільки несільськогосподарського призначення. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті в спадщину іноземними громадянами, протягом року підлягають відчуженню.

Юридичні особи (засновані громадянами чи Україною юридичними особами України) **можуть придбати у власність земельні ділянки** для здійснення підприємницької діяльності у випадку:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншим цивільно-правовим угодам;
- б) внесення земельних ділянок його засновниками в статутний фонд;
- в) прийняття спадщини;
- г) виникнення інших основ передбачених законом.

Власники земельних ділянок мають право:

- а) чи продавати іншим шляхом відчужувати земельна ділянка,

передавати його в заставу, оренду, спадщину;

б) самостійно господарювати на землі;

в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських і інших культур, на виробничу сільськогосподарську продукцію;

г) використовувати у встановленому порядку для власних нестатків наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водяні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;

д) на відшкодування збитків у випадках передбачених законом;

е) споруджувати житлові будинки, виробничі та інші будинки і спорудження.

Поряд з наявними правами **власники земельних ділянок зобов'язані:**

а) забезпечувати їхнє використання по цільовому призначенню;

б) дотримувати вимоги законодавства про охорону навколишнього середовища;

в) вчасно сплачувати земельний податок;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів;

д) підвищувати родючість ґрунтів і берегти інші корисні властивості землі;

е) вчасно надавати відповідним органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель, інших природних ресурсів;

ж) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні спорудження, мережі зрошувальних і осушувальних систем;

з) дотримувати правил добросусідства й обмежень, зв'язаних із установами земельних сервітутів і охоронних зон.

Право земельного сервітуту – це право чи власника землекористувача земельної ділянки на обмежене платне чи безплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками).

Чи власники землекористувачі можуть вимагати встановлення наступних

земельних сервітутів:

- а) право проходу і проїзду на велосипеді;
- б) право проїзду на транспортному засобі по наявній дорозі;
- в) право прокладання й експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших ліній комунікацій;
- г) право прокладати на свою земельну ділянку водопровід з чужої природної чи водойми через чужу земельну ділянку;
- д) право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідній чи через сусідню ділянку;
- е) право забору води з природної водойми, розташованого на сусідній земельній ділянці, і право проходу до природної водойми;
- ж) право напувати своя худоба з природної водойми, розташованого на сусідній ділянці, і право прогону худоби до природної водойми;
- з) право прогону худоби по наявній дорозі;
- и) право встановлення будівельних лісів і складування будівельних матеріалів з метою ремонту будинків;
- к) інші земельні сервітути.

Земельний сервітут установлюється за домовленістю між власниками сусідніх земельних ділянок на підставі чи договору за рішенням суду.

Держава забезпечує громадянам і юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю. Земельні суперечки зважаються судами, органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Державний **контроль за використанням і охороною земель** здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади по земельних ресурсах, а за дотриманням вимог законодавства по охороні земель – спеціально уповноваженими органами з питань екології і природних ресурсів. **Суспільний контроль за використанням** і здійснюється суспільними інспекторами, що призначаються охороною **земель** органами місцевого самоврядування і діють на підставі положення, затвердженого центральним

органом виконавчої влади по земельних ресурсах.

Громадяни і юридичні особи несуть цивільну, адміністративну чи кримінальну відповідальність відповідно до чинного законодавства за наступні порушення: висновок угод з порушенням земельного законодавства; самовільне заняття земельних ділянок; псую сільськогосподарських угідь і інших земель; невиконання вимог щодо використання земель по цільовому призначенню; відхилення від державної реєстрації земельних ділянок, надання недостовірної інформації відносно їх і інші порушення земельного законодавства.

Підставами для припинення права власності на земельну ділянку є:

- а) добровільне відмовлення власника від права на земельну ділянку;
- б) смерть власника земельної ділянки;
- в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;
- г) звертання стягнення на земельну ділянку за вимогою кредитора;
- д) відчуження земельної ділянки по мотивах суспільної необхідності і для суспільних нестатків;
- е) конфіскація за рішенням суду.

Громадяни і юридичні особи, що мають у постійному користуванні земельні ділянки, але по чинному законодавству не можуть мати їх на такому праві, повинні до 1 січня 2005 року переоформити у встановленому порядку право чи власності право оренди на них.

10.3. Аграрне право України

Аграрне право є спеціалізованою, комплексною галуззю права, що являє собою сукупність установлених чи санкціонованих державою правових норм, а також локальних норм, прийнятих у відповідному порядку, якими закріплюються основні принципи, форми і порядок організації і діяльності сільськогосподарських підприємств і об'єднань, регулюються їхні взаємини між собою і державою. **Основною задачею аграрного права** є забезпечення юридичними засобами реалізації державної аграрної політики України, закріплення правового положення всіх учасників аграрних правовідносин, забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств і організацій.

Суб'єкти аграрного права – це основні виробники продуктів харчування, сировини і продовольства усіх форм власності.

Аграрне право як галузь юридичної науки являє собою сукупність правових норм, покликаних визначати правове положення приватних, колективних, кооперативних, корпоративних підприємств, регулювати майнові, земельні, трудові, організаційно-управлінські відносини в цих підприємствах.

Основними джерелами аграрного права є Конституція України, Цивільний і Господарський кодекси України, прийняті в 2003 році, а також інші нормативно-правові акти, зокрема, Закони України "Про пріоритетність соціального розвитку села й агропромислового комплексу в народному господарстві" від 17 жовтня 1990 року, "Про селянський (фермерському) господарстві" від 20 грудня 1991 року, "Про колективне сільськогосподарське підприємство" від 14 лютого 1992 року, "Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі" від 10 липня 1996 року, "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17 липня 1997 року, а також Типові правила біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, затверджені 3 квітня 1996 року, і Правила торгівлі на ринках, затверджені 26 лютого 2002 року.

Аграрні правовідносини є правовою формою вираження і закріплення суспільних виробничих відносин, що виникають і розвиваються в процесі ведення й організації сільськогосподарського виробництва, спрямовані на виробництво продукції сільського господарства, її переробку, збереження, реалізацію, з метою одержання прибутку. Важливим елементом аграрних правовідносин є правове регулювання діяльності підсобних виробництв і промислів, що є допоміжними галузями виробництва. Їхньої задачі складаються в задоволенні різноманітних інтересів у виробництві сільськогосподарської продукції, у найбільш повному використанні трудових ресурсів села і відходів основного виробництва.

Основними методами регулювання в аграрному праві є встановлені чи санкціоновані державою способи і засоби правового впливу, за допомогою яких визначається правомочність суб'єктів аграрного підприємництва. Тобто **під державним регулюванням сільського господарства** розуміють цілеспрямований вплив держави на організацію господарської діяльності суб'єктів аграрного підприємництва шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів.

Основними методами державного регулювання сільського господарства є:

- перехід від директивних до індикативних методів, що повинні забезпечити велику самостійність сільськогосподарських підприємств;
- встановлення і підтримка паритетних цін у сільському господарстві;
- регулювання переважно економічними методами;
- збереження і гарантії самостійності в діяльності сільськогосподарських підприємств;
- фінансова й інша підтримка;
- перехід від бюджетного фінансування до самофінансування.

11. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

11.1. Законодавство України про кримінальну відповідальність

Кримінальне право – галузь права, що представляє собою сукупність юридичних норм, затверджених вищим органом державної влади – Верховною Радою України, що встановлюють принципи кримінальної відповідальності, а також визначальних, які суспільно небезпечні діяння визнаються злочинами і яким покаранням підлягають обличчя, винні в їхньому здійсненні.

Основними задачами кримінального права є забезпечення охорони прав і воля людини і громадянина, суспільного порядку і суспільної безпеки, навколишнього середовища, конституційного ладу України від злочинних зазіхань, забезпечення світу і безпеки людства, а також попередження злочинів. Таким чином, карне право на відміну від інших галузей права, безпосередньо не регулює суспільні відносини, у процесі яких створюються матеріальні чи інші блага, чи задовольняються потреби людей. Його основним призначенням є охорона суспільних відносин від злочинних зазіхань, що сприяє нормальному функціонуванню цих відносин. Рішення цієї задачі здійснюється в процесі регулювання карним правом інших, багато в чому специфічних відносин – кримінально-правових. Вони виникають між державою і суб'єктом із приводу зробленого останнім злочину. Регулюються карні правовідносини шляхом залучення суб'єкта до кримінальної відповідальності.

Законодавство України про кримінальну відповідальність складає Кримінальний кодекс України, що вступив у дію з 1 вересня 2001 року, що ґрунтується на Конституції України і загальновизнаних принципів і нормах міжнародного права. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після вступу в силу дійсного Кодексу, включаються в нього після вступу їхній у силу.

Закон про кримінальну відповідальність, що усуває злочинні чи діяння зм'якшує кримінальну відповідальність, має *зворотна дія в часі*, тобто поширюється на осіб, що зробили відповідні діяння до вступу такого закону в силу, у тому числі на осіб, що відбувають покарання, але мають судимість. Закони про кримінальну відповідальність, що встановлюють злочинність чи діянь підсилюють кримінальну відповідальність, не мають зворотної дії в часі.

Обличчя, що зробили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності згідно Кримінального кодексу України. Злочин визнається зробленим на території України, якщо воно було почато, продовжено, кінчене чи припинене на території чи України якщо його виконавець, чи хоча б один зі співучасників діяв на території України.

Громадяни України й обличчя без громадянства, що постійно проживають в Україні, що зробили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності по Кримінальному кодексі України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України.

Громадяни України й обличчя без громадянства, що постійно проживають в Україні, що зробили злочини за межами України, не можуть бути видані іноземній державі для залучення до кримінальної відповідальності і переказу суду.

Кримінальне законодавство України складається з двох частин: загальної й особливої. У загальній частині формуються задачі і принципи карного права, визначаються межі чинності карного закону, формуються підстави кримінальної відповідальності, а також основного кримінально-правового поняття: злочин; обставини, що виключають злочинність діяння; стадії здійснення злочину; співучасть і ін. У ній також визначаються мети і види покарання, порядок звільнення від кримінальної відповідальності й ін.

Особлива частина кримінального законодавства містить опис вичерпного переліку злочинів і покарань за їхнє здійснення. Кримінально-правові норми загальної й особливої частин нерозривно зв'язані між собою, утворити в цілому єдине карне право.

11.2. Злочин: поняття й ознаки

Злочином, відповідно до статті 11 Кримінального кодексу України, визнається суспільно-небезпечне винне діяння (чи дія бездіяльність), зроблене суб'єктом злочину. Ознаками злочину є суспільна небезпека, карна протиправність, винність і караність.

Ступінь суспільної небезпеки визначається всією сукупністю ознак злочину:

- цінністю тих благ, на котрі зазіхає злочин;
- шкідливістю наслідків, що настають після здійснення злочину;
- способом здійснення;
- мотивами дії, формою і ступенем провини.

Причому, не є злочином чи дія бездіяльність, хоча формально й утримує ознаки якого-небудь злочину, але в силу малозначності не представляє суспільної небезпеки.

Друга ознака злочину – *кримінальна протиправність* – вказує, що тільки діяння, прямо передбачене кримінальним законом як злочин, може вважатися злочином.

Третя ознака – *вина* – вказує, що діяння вважається злочинним, якщо воно скоєне навмисне чи по необережності. Діяння може бути суспільно небезпечним, однак якщо при цьому не було вини, – це не злочин.

Караність, як ознака злочину, вказує, що за будь-які злочини в законі передбачено визначений вид і термін покарання.

Склад злочину характеризується сукупністю передбачених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що кваліфікують суспільно небезпечне діяння як злочин. Розрізняють такі елементи складу злочину: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Об'єктом злочину можуть бути: суспільний лад України, його політична й економічна системи, власність, особистість, політичні, трудові, майнові й інші права і свободи громадян, тобто те благо, на яке зазіхає злочинець.

Об'єктивна сторона являє собою зовнішній прояв злочину, складом якого є діяння (дія чи бездіяльність), заподіяні ним суспільно небезпечні шкідливі наслідки і причинний зв'язок між діянням і його наслідками. Думки, переконання, як би вони не засуджувалися морально, не можуть бути злочином, оскільки вони не є діяннями.

Наслідком злочину називають збиток, шкоду, що заподіює діяння об'єкту злочину. Причинний зв'язок між діянням і його наслідками існує тоді, коли, по-перше, передує наслідкам, по-друге, викликає ці наслідки, по-третє, без цього діяння (без цієї причини) конкретні наслідки не наступили.

Суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, що досягло визначеного віку. **Осудною** визнається особа, що під час здійснення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Суб'єктивна сторона – характеризує внутрішню психологічну діяльність особи, що скоїла злочин. **Ознаками суб'єктивної сторони** є вина, мотив і ціль злочину.

Виною визнається психологічне відношення особи до чиненої дії і її наслідків, виражена у формі умислу чи необережності. **Умисел** поділяється на прямий і непрямий. **Прямим** визнається умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їхнього настання. **Непрямим** визнається умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо допускала їх настання.

Необережність поділяється на злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Мотивом злочину прийнято вважати внутрішнє спонукання людини до злочину. Це може бути низинне (заздрість, користь і т.п.) чи позбавлене низинного фарбування спонукання (інтереси служби, помилкове почуття товариства і т.п.).

Метою злочину визнається суб'єктивний образ злочинного результату, тобто того, до чого, у кінцевому рахунку, прагне злочинець.

Такий перелік ознак складу злочину являє собою той необхідний мінімум обставин, що дозволяє точно відрізнити злочин від діяння, що не є злочином.

В залежності від ступеня тяжкості злочини поділяються на:

злочини невеликої тяжкості, за які передбачені покарання у виді позбавлення волі на термін не більш двох років;

злочини середньої тяжкості, за які передбачені покарання у виді позбавлення волі на термін не більш п'яти років;

тяжкі злочини, за які передбачені покарання у виді позбавлення волі на термін не більш десяти років;

особливо тяжкі злочини, за які передбачені покарання у виді позбавлення волі на термін понад десяти років і довічне позбавлення волі.

В залежності від стадії споєння злочини бувають:

1. Готуванням до злочину визнається пристосування засобів чи знарядь, пошук співучасників і змову на здійснення злочину, а також інше навмисне створення умов для здійснення злочину.

2. Замахом на злочин визнається здійснення особою із прямим умислом діяння, безпосередньо спрямованого на здійснення злочину, якщо при цьому злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежать від волі злочинця.

3. Закінченим злочином визнається діяння, що містить всі ознаки складу злочину. Незакінченим є готування до злочину і замах на злочин.

Співучастю в злочині вважається навмисна спільна участь декількох суб'єктів у здійсненні навмисного злочину. Співучасниками злочину поряд з виконавцем визнаються організатор, підбурювач і посібник.

Рецидивом злочинів є здійснення нового навмисного злочину особою, що має судимість за навмисний злочин.

Разом з тим, Кримінальний кодекс України визначає й **обставини, що виключають злочинність діяння**. До них відносяться необхідна оборона; уявна оборона затримання особи, що вчинила злочин; крайня необхідність; фізичний або психічний примус; виконання наказу або розпорядження; здійснення діяння, зв'язаного з ризиком; виконання спеціального завдання з

попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

11.3. Кримінальне покарання і його види

Кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, установлені державою в кримінальному законодавстві і накладається судом на осіб, що винні в здійсненні злочину і повинні нести зобов'язання особистого, майнового чи організаційного характеру.

Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до здійснення злочину виповнилося шістнадцять років. Однак при здійсненні деяких видів злочинів, зазначених у Кримінальному кодексі, кримінальна відповідальність настає і для осіб у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років (навмисне вбивство, зазіхання на життя працівників правоохоронних органів, хуліганство і т.п.).

Організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, скоєні цією групою чи організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. Інші члени злочинної групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за злочини, у підготовці чи здійсненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, що виконував у злочині кожний з них.

При добровільному відмовленні від здійснення злочину виконавець не підлягає кримінальній відповідальності. Інші співучасники в цьому випадку підлягають кримінальній відповідальності за підготовку до злочину чи замах на той злочин, від здійснення якого добровільно відмовився виконавець.

Особа, яка вчинила злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі закону України про амністію, акту помилування, а також в інших випадках, передбачених Кримінальним кодексом, зокрема, в зв'язку з діяльним каяттям, з примиренням винного з потерпілим, з передачею особи на поруки, в зв'язку зі зміною обстановки й з закінченням термінів давнини.

Кримінальне покарання є примусовим заходом, застосовуваним від імені держави по вироку суду до особи, визнаної винною у здійсненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. **Покарання має на** меті не тільки кару, але і виправлення засуджених, а також попередження здійснення злочинів як засудженими, так і іншими особами. В той же час покарання не повинне заподіювати фізичних страждань чи принижувати людське достоїнство.

До осіб, визнаних винними в здійсненні злочину можуть бути застосовані **наступні основні покарання**:

- суспільні роботи;
- виправні роботи;
- службові обмеження для військовослужбовців;
- утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі.

Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чина чи кваліфікаційного класу і конфіскація майна.

Штраф, позбавлення права займати визначені посади чи займатися визначеною діяльністю можуть застосовуватися в якості **як основних, так і додаткових покарань**.

За один злочин може бути призначено тільки одне основне покарання, до якого може бути приєднано одне чи кілька додаткових покарань.

Суд призначає покарання:

- 1) у межах, встановлених в санкції відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за скоєний злочин;
- 2) відповідно до положень Загальної частини Кодексу;
- 3) з огляду на ступінь тяжкості скоєного злочину, особистість винного й обставини, що пом'якшують і обтяжуються покарання.

Особі, що вчинила злочин, повинно бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення і попередження нових злочинів.

Судимість має правове значення при здійсненні злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України. Особа визнається осудною із дня вступу в силу обвинувального вироку і до погашення чи зняття судимості.

11.4. Характеристика сучасних економічних злочинів і їхні види

Сучасні економічні злочини значно відрізняються від тих злочинів, що були присутні командно-адміністративній системі. Якщо раніше економічні злочини по способу здійснення були досить простими (спекуляція, розкрадання державної власності), то сьогодні економічна злочинність, особливо в банківській сфері і сфері зовнішньоекономічної діяльності, придбала яскраво виражений інтелектуальний характер.

Сьогодні *економічні злочини характеризують*:

- гнучка адаптація злочинців до нових форм і методів господарювання;
- маскуванню під видом висновку і здійснення легальних цивільно-правових угод (купівлі-продажу, застави, комісії, підряду і т.п.);
- оперативне реагування на зміни в ринковій сфері;
- кваліфіковане використання в злочинній діяльності комп'ютерних технологій і електронних засобів зв'язку;
- використання різноманітних прийомів і способів приховування злочинів під видом «невдалої» комерційної діяльності (фіктивне банкрутство, різні види реорганізації, перейменувань і т.п.);
- уміле використання пробілів у чинному Законодавстві для одержання незаконних доходів.

Проблеми економічної злочинності характерні не тільки для України, а й для більшості розвинених країн. Особливий розвиток економічна злочинність одержала у сімдесяті роки минулого сторіччя, коли з'явилася можливість використовувати інформаційні технології в злочинних цілях. Тому сьогодні у світі проводиться велика кількість різних конференцій, симпозіумів як економістів, так і криміналістів, присвячених питанням боротьби з економічною злочинністю.

Як показують дослідження, сучасна економічна злочинність характеризується такими рисами:

вона охоплює різні зловживання державною економічною владою, що порушують порядок керування господарською діяльністю;

у більшості випадків злочинні дії відбуваються в процесі професійної діяльності;

вона наносить шкоду економічній безпеці держави, інтересам більшості підприємницьких структур і населенню;

вона несе складність при персональній ідентифікації як злочинців, так і жертв економічних злочинів.

Основними видами економічних злочинів за які, відповідно до нового Кримінального Кодексу України (далі КК, який вступив у силу з 1 вересня 2001 року), настає кримінальна відповідальність, є:

— незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи інше грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України);

— безпідставна не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати громадянам більш ніж за один місяць, вчинена навмисне керівником підприємства (ст. 175 КК України);

— незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками й іншими засобами доступу до банківських рахунків, устаткуванням для їхнього виготовлення (ст. 200 КК України);

— контрабанда (ст. 201 КК України);

— порушення порядку заняття господарською і банківською діяльністю (ст. 202 КК України);

— заняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 КК України);

— фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України);

— протидія законної господарської діяльності (ст. 206 КК України);

— відхилення від повернення виторгу в іноземній валюті (ст. 207 КК України);

— незаконне відкриття чи використання за межами України валютних рахунків (ст. 208 КК України);

— легалізація (відмивання) коштів і іншого майна, добутих злочинним шляхом (ст. 209 КК України);

— використання посадовою особою бюджетних засобів у супереч їхньому цільовому призначенню чи в обсязі, що перевищує затверджені ліміти витрат (ст. 210 КК України);

— ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України);

— порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК України);

— фіктивне банкрутство і доведення до банкрутства, приховання стійкої фінансової неспроможності, незаконні дії у випадку банкрутства (ст.ст. 218-221 КК України);

— шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України);

— порушення порядку випуску (емісії) і обігу цінних паперів; виготовлення, збут і використання підроблених недержавних цінних паперів (ст.ст. 223, 224 КК України);

— обман покупців і замовників (ст. 225 КК України);

— випуск і реалізація недоброякісної продукції (ст. 227 КК України);

— порушення антимонопольного законодавства (ст. 230 КК України);

— незаконний збір з метою використання чи використання відомостей, що складають комерційну таємницю; розголошення комерційної таємниці (ст.ст. 231, 232 КК України);

— незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233 КК України);

— підробка документів, печаток, штампів і бланків, їхній збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України);

— внесення посадовою особою в офіційні документи свідомо помилкових відомостей, тобто посадова підробка (ст. 366 КК України);

— службова недбалість, тобто невиконання чи неналежне виконання посадовою особою своїх посадових обов'язків (ст. 367 КК України);

— одержання хабара, дача хабара, провокація хабара (ст.ст. 367-369 КК України);

— приховування майна, що підлягає конфіскації або на який накладений арешт чи яке описане (ст. 388 КК України).

Таким чином, економічні правопорушення — це протиправна діяльність, що охоплює різні сторони зловживання державною й економічною владою, зазіхає на порядок керування фінансово-господарською діяльністю, наносить істотну шкоду економічній безпеці країни, матеріальний і моральний збиток інтересам держави, більшості підприємницьких структур і громадян, носить, як правило, інтелектуальний характер, відбувається під прикриттям законної економічної діяльності чи з використанням службового становища як фізичними, так і юридичними особами, з метою незаконного витягу доходів.

12. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

12.1. Поняття, функції й особливості сучасного міжнародного права

Міжнародне право представляє систему міжнародних норм, що мають визначену юридичну чинність і відповідний механізм дії, структурно упорядкованих на базі єдиних цілей і принципів, покликаних найбільше чітко і якісно регулювати міждержавні відносини з метою забезпечення миру і співробітництва. Під міждержавними розуміють відносини за участю держав, міжнародних організацій, націй, які борються за свою незалежність і т.п.

Міжнародне право має деякі особливості, що відрізняють його від галузей внутрішньодержавного права:

1. Предметом міжнародного права є міждержавні відносини, однак у визначених випадках воно стосується внутрішньодержавних суспільних відносин;
2. Відсутність наддержавного органу влади та примусу;
3. Рішення приймаються шляхом узгодження позицій суб'єктів, відсутній єдиний спеціальний законодавчий орган;
4. Має місце формальна юридична рівність усіх держав незалежно від території, населення, чи наявності або відсутності збройних сил, їхньої чисельності і т.п.

Зовнішньою формою, тобто способом вираження міжнародного права, є звичаї, договори і правотворчі рішення міжнародних організацій. Ці офіційно-юридичні форми існування міжнародно-правових норм називають *джерелами міжнародного права*.

Основною функцією міжнародного права завжди вважалося встановлення елементарного порядку, необхідного для співіснування незалежних держав. Крім цього виділяють і інші функції: зміцнення існуючої системи міжнародних відносин; правове регулювання міждержавних відносин;

протидія появі й існуванню нових відносин, що суперечать цілям і принципам міжнародного права, і ін.

Необхідною якістю міжнародного права є *юридично обов'язкова сила*, що регулює міждержавні відносини властивим цьому праву особливим методом. Така юридична чинність загальновизнаних норм міжнародного права породжується спільною волею держав. Причому, створене внаслідок угоди сторін міжнародне право стоїть вище держав, що його створюють. Формально ці держави можуть не прийняти, змінити, або скасувати кожну норму, але фактично реальні умови спонукають їх поважати історично обумовлену систему міжнародного права. Юридична обов'язковість пов'язана з практичною необхідністю міжнародного права, з розумінням керівництва кожної країни раціональності підпорядкування праву в ім'я забезпечення як державних, так і національних інтересів.

12.2. Регулювання міжнародно–правових відносин

Міжнародно-правове регулювання є різновидом соціального керування, що являє собою владний вплив держав на свої взаємини за допомогою міжнародного права.

Система міжнародних відносин функціонує на принципах саморегуляції і самоврядування, заснованих на об'єктивних соціально-економічних закономірностях. Головним джерелом діючої сили міжнародного правового регулювання є взаємодія держав, як носіїв суверенітету й абсолютної внутрішньої влади. Основними засобами, використовуваними в керуванні системою міжнародних відносин, є політичні, економічні, юридичні, ідеологічні і, у ряді випадків, релігійні заходи впливу. Однак саму істотну роль у регулюванні міждержавних відносин грають юридичні заходи, тому що вони найбільш формалізовані і конкретні, відрізняються визначеністю змісту й обов'язковою силою.

Механізм міжнародно-правового регулювання це сукупність міжнародно-правових засобів і способів, за допомогою яких здійснюється регулюючий вплив права на міжнародні відносини. Складається цей механізм із ряду елементів:

1. *Міжнародно-правова норма*, що здійснює первинне регулювання міжнародних відносин, чітко встановлюючи і регламентуючи характер міждержавних зв'язків, обставини їхнього виникнення і розвитку;
2. *Міжнародно-правові відносини*, що за своїм змістом відрізняються від міжнародних відносин і мають вид виникаючого на підставі норм міжнародного права зв'язку між суб'єктами, що характеризується наявністю взаємних прав і обов'язків;
3. *Міжнародно-правова свідомість* – сукупність ідей і тлумачень про необхідність існування міжнародного порядку, що

розділяють суб'єкти міжнародних правовідносин як загалом, так і кожний окремо.

Міжнародний правопорядок – це реально існуюча система міжнародних відносин, що виникають, розвиваються і діють на підставі і відповідно до норм міжнародного права, що покликане додати міжнародному співтовариству структурну стабільність на основі визначених цілей і принципів. Міжнародний правопорядок тісно зв'язаний із правовою безпекою, тобто фактичною впевненістю кожного учасника міжнародних відносин, незалежно від їхнього статусу, про те, що йому забезпечений захист його прав і законних інтересів.

Міжнародна законність представляє механізм функціонування міжнародних відносин, що характеризується добровільним і сумлінним виконанням обов'язків міжнародного права всіма учасниками міжнародно-правових відносин. Юридичним змістом законності є факт визнання юридичної чинності міжнародно-правових норм. Таким чином, існує тісний взаємозв'язок міжнародного правопорядку і міжнародної законності, оскільки міжнародний правопорядок може існувати тільки в умовах законності.

Для виявлення фактів міжнародних правопорушень у системі міжнародного права існує **контроль** – упорядкований процес аналізу інформації учасниками міжнародних відносин, метою якого є визначення відповідності суб'єктів розпорядженням міжнародних норм. Причому, у залежності від способів і суб'єктів здійснення розрізняють національний і міжнародний контроль.

У залежності від ступеня міжнародної небезпеки правопорушення підрозділяються на:

- 1) **міжнародні злочини** – правопорушення, що представляють особливу небезпеку та призводять до важких наслідків, що спричиняють шкоду для міжнародного співтовариства в цілому, або для прав і воль кожної людини окремо (агресія, рабство, геноцид і т.п.);
- 2) **міжнародні делікти** – категорія міжнародних правопорушень, що є менш небезпечними, чим міжнародні злочини, і, як

правило, характеризуються обмеженим колом учасників порушених правовідносин (потерпілий – правопорушник).

Правопорушення є підставою для **міжнародної правової відповідальності** – мір, застосовуваних до порушника норм міжнародного права, що складаються в покладанні на нього обов'язку негайно припинити протиправні дії, чи ліквідувати, або компенсувати наслідку правопорушення і спонукають його не здійснювати протиправне поведження надалі. Розрізняють первинну і вторинну відповідальність. **Первинна відповідальність** складається в обов'язку припинити правопорушення і відновити порушене право, а **вторинна** – є підставою для легітимного застосування чи санкцій контрзаходів, у випадку невиконання законних вимог потерпілого чи інших осіб.

Санкції – різновид примуса як відповідна реакція на правопорушення, що може застосовуватися тільки міжнародними організаціями в межах їхньої компетенції (розривши дипломатичних і економічних відносин, блокада торгових операцій і т.п.).

Контрзаходи являють собою відповідну реакцію на правопорушення з боку держави, чії права і законні інтереси порушені. До контрзаходів відносяться реторсії і репресалії.

Реторсія – відповідна акція, застосовувана однією державою у відношенні іншої, з метою припинення недоброзичливих несправедливих дискримінаційних дій останнього, котрі не є правопорушеннями (певні обмеження статусу іноземців – громадян такої країни, відкликання посла і т.п.).

Репресалія – відповідні дії держави, права якої порушені, на порушника, з метою припинення протиправних дій і виконання їм зобов'язань, що виникли внаслідок правопорушення (затримка рибальського судна за незаконний лов риби, накладення арешту на майно чи його конфіскація та ін.). Необхідною умовою легітимного застосування репресалій є їхня відповідність зробленому правопорушенню і його негативним наслідкам.

12.3. Міжнародне економічне право у взаємовідносинах країн СНД

Поділ єдиної господарської системи СРСР границями незалежних держав породило гостру потребу в поновленні зв'язків на новій міжнародно-правовій основі. Тому в 1993 році був прийнятий Статут СНД, що у якості однієї з основних цілей ставив економічне співробітництво в інтересах усебічного збалансованого соціального розвитку держав – учасників у рамках загального економічного простору, в інтересах поглиблення інтеграції. Особливе значення в цьому Статуті має положення про те, що ці процеси повинні протікати на основі ринкових відносин.

У тому ж році був прийнятий Договір про створення Економічного союзу в рамках СНД. У Договорі підкреслювалося, що цей Союз керується загальноновизнаними нормами міжнародного права. Зокрема в сфері економіки він допускає вільне переміщення товарів, послуг, капіталів і робочої сили; погоджену грошово-кредитну, бюджетну, податкову, зовнішньоекономічну, митну і валютну політику; гармонізацію господарського законодавства. Окрема глава присвячена правовому регулюванню економічних відносин. У ній передбачається пріоритет норм Договору про Союз у порівнянні з національним законодавством.

Вищими органами Союзу є вищі органи СНД, ради глав держав і глав урядів. У 1994 році як Постійно діючий орган Союзу був створений Міждержавний економічний комітет, що є координаційним і виконавчим органом і може приймати три види рішень:

- 1) рішення розпорядницького характеру, юридично обов'язкові;
- 2) рішення, обов'язковість яких повинна підтверджуватися рішеннями урядів;
- 3) рекомендації.

У рамках Союзу діє Економічний суд СНД, заснований у 1992 році, до компетенції якого віднесено вирішення

тільки міждержавних економічних суперечок.

Таким чином, міжнародне економічне право у взаєминах між країнами СНД є дуже специфічним і діє в умовах суперечливих процесів їхньої інтеграції.

Основним видом актів, що регулюють міждержавні відносини країн-учасників СНД, є двох- і багатобічні договори. Як організація, СНД приймає протокольні рішення. Вони не мають наддержавного характеру, а спрямовані лише на узгодження точок зору і координацію дій держав.

Крім того, більшість актів СНД приймаються далеко не всіма державами-учасниками. Тому в останні роки в СНД спостерігається тенденція до інтеграції обмеженого числа держав.

13. СУДОВІ І ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

13.1. Судоустрій і принципи здійснення правосуддя в Україні

Державна влада в Україні здійснюється на принципах поділу її на законодавчу, виконавчу і судову. Органи судової влади здійснюють свої повноваження на підставах, у межах і порядку, передбачених Конституцією України і законами.

Судова влада шляхом здійснює функцію правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства.

Правосуддя є особливою функцією державної влади, що здійснюється шляхом розгляду і рішення в судових засіданнях адміністративних, цивільних і господарських справ по спорах відносно прав та інтересів громадян підприємств, установ і організацій, суспільних об'єднань, а також кримінальних справ, застосування встановлених законом мір покарання для осіб, винних у скоєнні злочину, чи виправдання невинних.

Суд здійснює правосуддя на принципах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією України і законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. **Юрисдикція судів** поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленим Конституцією України і законами.

Основними принципами судочинства є:

- 1) законність;
- 2) рівноправність всіх учасників перед законом і судом;
- 3) гарантія доведення вини;
- 4) змагальність сторін, свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості;
- 5) підтримка державного обвинувачення в суді прокурором;

- б) гласність судового процесу і його повне фіксування технічними засобами;
- 7) забезпечення апеляційного і касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
- 8) обов'язковість рішення суду. Законом можуть бути встановлені й інші принципи судочинства в судах окремих судових юрисдикцій.

Судову систему України складають суди загальної юрисдикції і Конституційний Суд України, що є єдиним органом конституційної юрисдикції.

Конституційний Суд України приймає рішення і дає висновки в справах відносно:

конституційності законів і інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, правових актів Кабінету Міністрів України;

відповідності Конституції України діючих міжнародних договорів України чи тих міжнародних договорів, які внесені до Верховної Ради України для одержання згоди на їхню обов'язковість;

дотримання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення президента України з посади в порядку імпічменту;

офіційне роз'яснення Конституції і законів України.

Рішення і висновки Конституційного Суду України по перерахованим вище питаннях є обов'язковими для виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Закон, інші правові акти або їхні окремі положення, визнані неконституційними, втрачають свою силу з дня ухвалення рішення Конституційним Судом про їхню неконституційність.

Система судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України будується на принципах територіальності і спеціалізації.

Систему судів загальної юрисдикції складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди, Апеляційний суд України;
- 3) Конституційний суд України;
- 4) вищі спеціалізовані суди;

5) Верховний Суд України.

Створення надзвичайних і особливих судів не допускається.

Спеціалізованими судами є господарські, адміністративні й інші суди, визначені законом як спеціалізовані суди. В судах різних судових юрисдикцій може бути введена спеціалізація суддів по розгляду конкретних категорій справ даної юрисдикції.

Єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується :

єдиними принципами організації і діяльності судів;

єдиним статусом суддів;

обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом;

забезпеченням Верховним Судом України однаково застосування законів судами загальної юрисдикції;

обов'язковістю виконання на території України судових рішень;

єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів;

фінансування судів виключно з Державного бюджету України;

рішення питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Для забезпечення всебічного, повного й об'єктивного розгляду справ, законності судових рішень в Україні діють суди першої, апеляційної і касаційної інстанцій. Судами першої інстанції є місцеві суди.

Правосуддя в Україні здійснюється на основі рівноправності всіх учасників процесу перед законом і судом. Усім суб'єктам правовідносин гарантується захист їх прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в суді будь-якого рівня.

Кожний має право користуватися правовою допомогою при рішенні його справи в суді. Для надання правової допомоги в суді в Україні діє адвокатура.

Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, передбачених процесуальним законом. Судочинство в Україні здійснюється державною мовою. Особи, що не володіють чи недостатньо володіють

державною мовою, мають право користуватися рідною мовою і послугами перекладача в судовому процесі.

Судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, приймається від імені України. Судові рішення, що набули законної сили, є обов'язковими для виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян і інших організацій, громадянами і юридичними особами на всій території України.

Учасники судового процесу й інші особи у випадках і порядку, передбаченому процесуальним законом, мають **право на апеляційне і касаційне оскарження судового рішення**.

Справи в судах першої інстанції розглядаються суддею одноосібно або колегією суддів, а у випадках, зазначених в законі, також судом присяжних. Розгляд справ в апеляційному, касаційному порядку, а також в інших випадках, передбачених законом, здійснюється колегіально в складі не менш трьох професійних суддів.

Судді при здійсненні правосуддя незалежні від ніякого впливу, нікому не підзвітні і підкоряються тільки закону. Втручання в здійснення правосуддя вплив на суд чи суддів будь-яким способом, прояв неповаги до суду чи суддів, збір, використання і поширення інформації усно, письмово й іншим способом з метою применшити їхній авторитет чи вплинути на їхню неупередженість заборонені і тягнуть передбачену законом відповідальність.

Недоторканність і незалежність суддів гарантується Конституцією України, законом Про статус суддів і іншими законами. Суддя не може бути затриманим або арештований без згоди Верховної Ради України до винесення обвинувального вироку судом.

Професійні судді не можуть належати до політичних партій і перебувати в профспілках, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займати інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької і творчої.

13.2. Основні задачі і функції прокуратури

Прокуратура є єдиною централізованою системою державних органів, які від імені України, здійснюють нагляд за точним виконанням і застосуванням законів шляхом своєчасного виявлення правопорушень, вживання заходів по їхньому усуненню і притягнення винних до відповідальності.

Метою діяльності органів прокуратури є зміцнення правопорядку і напрямом на рішення задач захисту від неправомірних зазіхань на:

закріплені Конституцією України незалежність держави, суспільний і державний лад, політичну й економічну систему, права національних груп і територіальних утворень;

гарантовані Конституцією, іншими законами України і міжнародними правовими актами соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи людини і громадянина;

основи демократичного ладу державної влади, правовий статус місцевих рад депутатів, органів територіального суспільного самоврядування.

На органи прокуратури у відповідності зі статтею 121 Конституції України *покладені наступні задачі:*

підтримка державного обвинувачення в суді;

представництво інтересів громадян чи держави в суді у визначених законом випадках;

нагляд за дотримання законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, і досудове слідство;

Нагляд за дотримання законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні примусових заходів, зв'язаних з обмеженням свободи громадян.

Представництво прокуратурою інтересів громадянина чи держави в суді складається в здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних і інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина чи держави у випадках, передбачених законом.

Формами прокурорського представництва є:

звертання до суду з позовами і заявами про захист прав і свобод будь-якої особи, невизначеного кола осіб, юридичних осіб, коли порушуються інтереси держави, а також про визнання незаконними правових актів, дій чи рішень органів і посадових осіб;

участь у розгляді справ судами;

внесення апеляційного, касаційного подання на судові рішення чи заяви про їхній перегляд по знову відкритим обставинам.

Вимоги прокурора, що відповідають чинному законодавству, є обов'язковими для всіх органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян і повинні виконуватися ними негайно, або передбачені законом чи визначені прокурором терміни.

З метою забезпечення їхньої незалежності працівники прокуратури не можуть бути членами будь-яких політичних партій чи рухів.

Систему органів прокуратури складають: Генеральна прокуратура України, прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя (на правах обласних), міські, районні, міжрайонні, інші прирівняні до них прокуратури, а також військові прокуратури.

13.3 Правоохоронні органи в Україні і їхньої задачі

До правоохоронних органів відносяться органи державної виконавчої влади, на які законом покладене здійснення однієї чи декількох таких *правоохоронних функцій як:*

охорона державної безпеки, суспільного порядку, майна фізичних і юридичних осіб;

контроль за станом дотримання нормативних актів в окремих сферах громадського життя;

виявлення фактів здійснення злочинів і адміністративних правопорушень і інформування про це державні органи, уповноважені порушувати кримінальні справи, вести дізнання і попереднє слідство злочинів, а також виносити рішення про застосування мір адміністративного стягнення;

припинення злочинів і адміністративних правопорушень, затримання при наявності підстав осіб, що їх вчинили;

розгляд матеріалів про адміністративні правопорушення, винесення рішень про застосування до осіб, винним у їхньому скоєнні, адміністративних стягнень і виконання рішень про накладення адміністративних стягнень.

Основними правоохоронними органами в Україні є Служба безпеки України, органи внутрішніх справ, у тому числі міліція, Державна виконавча служба.

Служба безпеки України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку України.

Основними задачами Служби безпеки України є:

Захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, зазіхань з боку окремих організацій, груп і осіб;

Попередження, виявлення, припинення і розкриття злочинів проти світу і безпеки людства, тероризму й організованої злочинності в сфері управління й

економіки, інших протиправних дій, що безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Служба безпеки України підпорядкована Президенту України і підконтрольна Верховній Раді України.

Органи внутрішніх справ є одним з основних елементів правоохоронних органів України. Їхня діяльність спрямована на забезпечення суспільного порядку на всій території держави.

Всю систему органів внутрішніх справ очолює Міністерство внутрішніх справ України (МВС) – центральний орган державної виконавчої влади.

Основними задачами МВС України є:

організація і координація діяльності органів внутрішніх справ по захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних зазіхань, охороні суспільного порядку і гарантуванню суспільної безпеки;

участь у розробці і реалізації державної політики по боротьбі зі злочинністю;

забезпечення попередження злочинів, їхнє припинення, розкриття і розслідування, розшуку осіб, що скоїли злочини, вживання заходів по усуненню причин і умов, що сприяють здійсненню правопорушень;

гарантування безпеки працівників суду і правоохоронних органів, їхніх близьких родичів і осіб, що беруть участь в кримінальному судочинстві;

визначення основних напрямків вдосконалювання роботи органів внутрішніх справ, надання їм організаційно-методичної і практичної допомоги;

участь у виконанні кримінальних розпоряджень і соціальної реабілітації засуджених;

організація роботи, зв'язаної гарантуванням безпеки дорожнього руху і пожежної безпеки;

забезпечення законності в діяльності працівників і військовослужбовців цієї системи.

Система органів внутрішніх справ формується відповідно до основних напрямків їхньої діяльності і **складається з наступних груп структурних підрозділів;**

галузеві служби (підрозділу), що реалізують основні функції зазначених органів: міліція, слідчі апарати, експертні служби, пожежна охорона, внутрішні війська;

функціональні служби (підрозділу), що виконують функції забезпечення органів внутрішніх справ: кадрові, фінансово – економічні, господарські, медичні служби, навчальні заклади;

загального керівництва: чергові частини, інформаційно–аналітичні центри, апарат міністрів.

Формами діяльності органів системи МВС з обліком їхнього функціонального призначення є: профілактична, оперативно–пошукова, кримінально–процесуальна, виконавча, охоронна (на договірних засадах) і організаційно–правова діяльність.

Усі ланки системи органів внутрішніх справ функціонують у тісному взаємозв'язку як між собою, так і з іншими державними органами, організаціями і населенням країни, що є гарантією ефективності їхньої діяльності по охороні суспільного порядку і боротьбі зі злочинністю.

Міліція в Україні є державним збройним органом виконавчої влади, що захищає життя, здоров'я, право і свобод громадян, власність, навколишнє середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних зазіхань. Міліція являє собою єдину систему органів, що входить до структури МВС.

Правовою основою діяльності міліції є Конституція України, Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти МВС, міжнародні правові норми, ратифіковані у встановленому порядку.

У відповідності з чинним законодавством **основними задачами міліції** є гарантування особистої безпеки громадян, захист їх прав, свобод і законних інтересів;

запобігання правопорушень і їхнє припинення;

охорона і забезпечення суспільного порядку;
 виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, що їх вчинили;
 забезпечення безпеки дорожнього руху;
 захист власності від злочинних зазіхань;

участь у наданні соціальної і правової допомоги громадянам, сприяння в межах своєї компетенції державним органам, підприємствами, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

У межах діючого законодавства міліція має право обмежувати права і свобод громадян, якщо без цього не можуть бути виконані покладені на неї обов'язки, і зобов'язано дати їм пояснення з цього приводу. Вона забезпечує право на юридичний захист і інші права затриманих і взятих під варту осіб, не пізніше як через 24 години повідомляє про їхнє місцезнаходження близьким родичам, адміністрації за місцем роботи чи навчання, приймає в разі потреби заходи для надання медичної й іншої допомоги.

Міліція має право застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених Законом України «Про міліцію».

Контроль за діяльністю міліції здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністр внутрішніх справ і в межах їхньої компетенції – рада народних депутатів.

Нагляд за дотриманням законності в діяльності міліції здійснює Генеральний прокурор України і підлеглі йому прокуратури.

Примусове виконання рішень в Україні покладається на **Державну виконавчу службу**, що входить до системи органів Міністерства юстиції України. Відповідно до чинного законодавства Державною виконавчою службою підлягають виконання:

- 1) рішення, ухвалення і постанови судів по цивільних справах;
- 2) рішення, ухвалення і постанови по кримінальних справах в частині майнових стягнень;
- 3) вироки судів в частині позбавлення права займати визначені посади чи займатися визначеною діяльністю;

- 4) постанови судів в частині майнових стягнень по справах про адміністративні правопорушення;
- 5) мирові угоди, ствердження судів;
- 6) рішення, постанови господарських судів;
- 7) виконавчі написи нотаріусів;
- 8) рішення Конституційного Суду України у випадках, передбачених законом;
- 9) не оплачені в термін платіжні вимоги, акцептовані платником;
- 10) рішення третейських судів відповідно до закону України;
- 11) рішення комісій по трудовим суперечкам;
- 12) постанови, винесені органами, (посадовими особами), уповноваженими законом розглядати справи про адміністративні правопорушення;
- 13) рішення іноземних судів і арбітражем у передбачених законом випадках;
- 14) рішення державних органів, прийняття з питань володіння і користування культовими спорудженнями;
- 15) рішення Антимонопольного комітету України;
- 16) постанова державного виконавця про виконавчий збір і накладення штрафу;
- 17) рішення інших державних і недержавних органів, у випадках, передбачених законом.

До інших правоохоронних органів відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року відносяться; митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, рибоохорони, державної пенсійної охорони, працівники Антимонопольного комітету, а також інші охорони, що безпосередньо беруть участь у здійсненні правоохоронних функцій.

13.4. Адвокатура в Україні: основні задачі і функції

У статті 59 Конституції України вказано, що для забезпечення права на захист від обвинувачення і надання правої допомоги під час рішення справ у судах і інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Адвокатура є добровільним професійним суспільним об'єднанням, покликаним відповідно до Конституції України сприяти захисту прав, своєю од і представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм юридичну допомогу.

Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму і конфіденційності.

Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, Службі безпеки, державного керування. Адвокатом не може бути особа, яка має судимість.

Адвокатом може бути громадянин України, що має вищу юридичну освіту, стаж роботи за спеціальності юриста чи помічника адвоката не менше ніж два роки, здав кваліфікаційні іспити, одержав свідоцтво на право займатися адвокатською діяльністю і прийняв присягу адвоката України.

Адвокат має право на індивідуальну адвокатську діяльність, може відкрити своє адвокатське бюро, поєднуватися з іншими адвокатами в колегії, адвокатські фірми, контори і т.д., що діють відповідно до закону і статуту адвокатських об'єднань.

Адвокатські об'єднання діють на принципах добровільності, самоврядування, колегіальності і гласності. Реєстрація адвокатських об'єднань проводиться в Міністерстві юстиції України. Адвокатські об'єднання письмово повідомляють місцеві органи влади про свою реєстрацію, а адвокати – про одержання свідоцтва на право адвокатської діяльності.

Адвокати здійснюють такі види діяльності:

дають консультації по юридичних питаннях, усні і письмові довідки по роз'ясненню законодавства;

складають заяви, скарги й інші документи правового характеру;
засвідчують копії документів по справах, що ведуть ці адвокати;
здійснюють представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами і юридичними особами;

надають юридичну допомогу підприємствам, установам і організаціям;
здійснюють правове забезпечення підприємницької і зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб;

виконують свої обов'язки відповідно до кримінально – процесуального законодавства в процесі дізнання і попереднього слідства.

Адвокат може здійснювати й інші види юридичної допомоги, передбачені Законом України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 року й інших законів.

У своїй професійній діяльності *адвокат має право*:

представляти і захищати інтереси громадян і юридичних осіб за їх дорученням у всіх органах, підприємствах, установах і організаціях, до компетенції яких відноситься рішення відповідних питань;

збирати свідчення про факти, що можуть бути використані як докази в цивільних, господарських і кримінальних справах і в справах про адміністративні правопорушення;

запитувати й одержувати документи чи їхні копії від підприємств, установ і організацій, а від громадян – з їхньої згоди;

знайомиться на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для виконання доручення документами і матеріалами, за виключення тих, таємниця яких охороняється законом;

одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань;

застосовувати науково – технічні засоби відповідно до чинного законодавства;

бути присутнім під час розгляду його клопотань і скарг на засіданні колегіальних органів і давати відповідні пояснення по них.

Здійснюючи свої професійні обов'язки, адвокат зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог законодавства, використовуючи всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб і не має право використовувати свої повноваження на шкоду особі, в інтересах якої прийняв доручення, і відмовитися від прийнятої на себе функції захисту підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного.

13.5. Нотаріат в Україні

У системі правозахисних органів важливе місце посідає нотаріат — система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат», для надання їм юридичної вірогідності.

Предметом нотаріальної діяльності є посвідчення безспірних прав, безспірних фактів і вчинення інших дій, що впливає із повноважень нотаріальних органів і посадових осіб. Діяльність нотаріату спрямована на охорону та захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, на запобігання правопорушенням шляхом правильного і своєчасного вчинення нотаріальних дій.

Джерелами нотаріального права є Конституція України, де закріплено теоретичні положення, які зумовлюють діяльність нотаріату, а також Закон України «Про нотаріат». Законом вперше було передбачено запровадження приватного нотаріату. Нотаріуси у своїй діяльності керуються також постановами й розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами та інструкціями Міністерства юстиції.

Нотаріуси і службові особи, які виконують ці функції, діють згідно з чинним законодавством (ст. 7 Закону) та мають вимагати додержання законності всіма громадянами і юридичними особами, які звертаються до них з проханням виконати певну нотаріальну дію; відмовляти у виконанні дій, що суперечать закону; не приймати документи, які оформлені з порушеннями закону або містять відомості, що порочать честь і гідність громадян. Не менш важливим у діяльності нотаріату є додержання таємниці виконуваних нотаріальних дій. Саме тому довідки й документи нотаріальні контори і приватні нотаріуси видають лише тим громадянам, державним установам і організаціям, для яких або за дорученням посадових осіб, які виконують нотаріальні дії. Підставою для виконання нотаріальних дій є дійсні обставини, підтвержені необхідними й достатніми письмовими доказами (документами).

Подані матеріали нотаріус оцінює з точки зору їх належності, допустимості й достовірності (ст. 4 Закону).

За вчинення нотаріальних дій нотаріуси справляють державне мито у розмірах, встановлених декретом Кабінету Міністрів України з наступними змінами та доповненнями.

Приватні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють плату, розмір якої встановлюється за домовленістю сторін (ст. 31 Закону). З доходу приватного нотаріуса справляється прибутковий податок за ставками, встановленими чинним законодавством.

Посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад народних депутатів України у населених пунктах, де немає державних нотаріусів, посадові особи можуть вчиняти певні нотаріальні дії.

У державних нотаріальних конторах вчиняються такі нотаріальні дії (ст. 34 Закону):

- 1) посвідчуються угоди (договори, заповіти, доручення, шлюбні контракти та ін.);
- 2) вживаються заходи щодо охорони спадкового майна;
- 3) видаються свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видаються свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя;
- 5) видаються свідоцтва про придбання жилих будинків з прилюдних торгів;
- 6) видаються дублікати документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори;
- 7) накладається заборона відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;
- 8) засвідчується вірність копій документів і виписок з них;
- 9) засвідчується справжність підпису на документах;
- 10) засвідчується правильність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 11) посвідчується факт, що громадянин є живим.

14. ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУПЕРЕЧОК

14.1. Система господарських судів України

Правосуддя в господарських відносинах здійснюється господарським судом.

Організація і діяльність господарського суду визначаються Конституцією України, законами України "Про судоустрій", «Про господарські суди», Господарським процесуальним кодексом України, іншими законодавчими актами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України .

Задачами господарського суду є:

захист прав і охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин;

сприяння зміцненню законності в сфері господарських відносин;

Господарський суд здійснює правосуддя на **принципах**:

- 1) законності;
- 2) незалежності, у тому числі і від органів законодавчої і виконавчої влади, і підпорядкування тільки закону;
- 3) рівності всіх учасників судового процесу перед законом і господарським судом;
- 4) змагальності сторін і свобода в наданні ними господарському суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості;
- 5) повної фіксації судового процесу технічними засобами в порядку, встановленому законом;
- 6) гласності і відкритого розгляду справ, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної і комерційної таємниці або коли маються обґрунтовані заперечення однієї зі сторін;
- 7) забезпечення апеляційного і касаційного оскарження рішень господарського суду, крім випадків, встановлених законом;

8) обов'язковості виконання рішень, ухвал, постанов господарського суду.

Господарські суди є спеціалізованими судами в системі судів загальної юрисдикції. Господарські суди складають єдину трьохланкову систему спеціалізованих судів, до якої входять:

- місцеві господарські суди;
- апеляційні господарські суди;
- Вищий господарський суд України.

Місцевими господарськими судами є господарський суд Автономної Республіки Крим, господарські суди областей, міст Києва і Севастополя.

Місцеві господарські суди є *судами першої інстанції*. Господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд областей, міст Києва і Севастополя:

1) вирішують господарські суперечки, віднесені до їх компетенції, розглядають справи про банкрутство;

2) переглядають прийняті ними рішення, якщо було відкрито нові обставини;

3) вивчають й узагальнюють практику застосування законодавства, аналізують статистику рішення господарських суперечок, вносять пропозиції Вищому господарському суду України, спрямовані на вдосконалювання правової регуляції господарської діяльності і практики розгляду господарських суперечок;

4) ведуть роботу, спрямовану на попередження правопорушень у сфері господарських відносин;

5) здійснюють інші повноваження, надані їм законодавством.

Місцевий господарський суд очолює голова суду, який має першого заступника голови і заступників голови. У господарському суді діє спеціалізація суддів для розгляду справ окремих категорій.

Апеляційні господарські суди є судами апеляційної інстанції. Наказом Президента України від 11 липня 2001 року N511/2001 «Про створення апеляційних господарських судів і установа мережі господарських судів

України» в системі господарських судів України створені Дніпропетровський, Донецький, Житомирський, Запорізький, Київський, Львівський, Одеський, Севастопольський, Харківський апеляційні господарські суди і визначені території, на які поширюються повноваження апеляційних господарських судів, а саме:

Дніпропетровський апеляційний господарський суд - Дніпропетровська, Кіровоградська області;

Донецький апеляційний господарський суд - Донецька, Луганська області

Житомирський апеляційний господарський суд - Вінницька, Житомирська, Хмельницька області;

Запорізький апеляційний господарський суд - Запорізька, Херсонська області;

Київський апеляційний господарський суд - Київська, Черкаська, Чернігівська області і місто Київ;

Львівський апеляційний господарський суд - Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;

Одеський апеляційний господарський суд - Миколаївська, Одеська області;

Севастопольський апеляційний господарський суд - Автономна Республіка Крим, місто Севастополь;

Харківський апеляційний господарський суд- Полтавська, Сумська, Харківська області.

Апеляційний господарський суд очолює голова суду, який має першого заступника голови, заступників голови, суддів і здійснює правосуддя колегією суддів.

Апеляційний господарський суд:

1) переглядає в апеляційному порядку рішення місцевих господарських судів, включених у територію, на яку поширюються його повноваження;

2) переглядає по знову відкритим обставинам прийняті ним рішення;

3) вивчає й узагальнює практику застосування законодавства, аналізує статистику рішення господарських суперечок, направляє пропозиції Вищому господарському суду України по вдосконалюванню правової регуляції господарської діяльності і практики розгляду господарських суперечок, по запиту в Конституційний Суд України питань про офіційне тлумачення законів України;

4) проводить роботу, спрямовану на попередження правопорушень у сфері господарських відносин;

5) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Вищий господарський суд України є вищим судовим органом господарських судів України в здійсненні правосуддя в господарських відносинах.

Вищий господарський суд України складається з Голови, першого заступника голови, заступників голови і суддів, і діє в складі колегій суддів. У Вищому господарському суді України створюється президія як консультативно-нарадчий орган при Голові Вищого господарського суду України.

Вищий господарський суд України:

1) переглядає в касаційному порядку рішення апеляційних і місцевих господарських судів;

2) вивчає й узагальнює практику застосування законодавства, забезпечує однаковість практики, аналізує статистику рішення господарських суперечок; дає роз'яснення господарським судам по питанню практики застосування законодавства України, що регулює відносини в господарській сфері і порядок розв'язання господарських суперечок.

3) веде роботу, спрямовану на попередження правопорушень у сфері господарських відносин;

4) здійснює організаційне керівництво апеляційними господарськими судами, а також господарським судом Автономної Республіки Крим, господарськими судами областей, міст Києва і Севастополя, несе

відповідальність за організацію, стан і вдосконалювання їхньої діяльності, перевіряє і поширює позитивний досвід роботи господарських судів республіки;

5) забезпечує підбор і підготовку кандидатів у судді, підвищення кваліфікації працівників господарських судів, організовує роботу з матеріально-технічного забезпечення господарських судів і створенню належних умов для їхньої діяльності, нормативному забезпеченню, веденню статистичного обліку;

6) забезпечує діяльність кваліфікаційної комісії суддів господарських судів;

7) здійснює інші повноваження, надані йому законодавством.

14.2. Досудове врегулювання господарських суперечок

Сторони застосовують *міри досудового врегулювання господарської суперечки* у випадках, передбачених ХПК, а також за домовленістю між собою, якщо це обумовлено договором.

Суперечки, що виникають з договору перевезення, договору про надання послуг зв'язку і договори, засновані на державному замовленні, можуть бути передані на вирішення господарському суду за умови дотримання сторонами встановленого для даної категорії спорів порядку їхнього досудового врегулювання.

Порядок досудового врегулювання господарських суперечок не поширюється на суперечки про визнання договорів недійсними, суперечки про визнання недійсними актів державних і інших органів, підприємств і організацій, що не відповідають законодавству і порушують права й охоронювані законом інтереси підприємств і організацій (далі - акти), суперечки про стягнення заборгованості по опротестованих векселях, суперечки про стягнення штрафів Національним банком України з банків і інших фінансово-кредитних установ, а також на суперечки про звертання стягнення на закладене майно.

Підприємства й організації, що порушили майнові права і законні інтереси інших підприємств і організацій, зобов'язані відновити їх, не очікуючи пред'явлення претензії. Підприємства й організації, чий права і законні інтереси порушені, з метою безпосереднього врегулювання суперечки з порушником цих прав і інтересів звертаються до нього з письмовою претензією.

У претензії вказуються:

а) повне найменування і поштові реквізити заявника претензії і підприємства, організації, яким претензія пред'являється; дата пред'явлення і номер претензії;

б) обставини, на підставі яких пред'явлена претензія; доказу, що підтверджують ці обставини; посилання на відповідні нормативні акти;

в) вимоги заявника;

г) сума претензії і її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці; платіжні реквізити заявника претензії;

д) перелік доданих до претензії документів і інших доказів.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються до оригіналів в копіях, засвідчених належним чином. Документи, що знаходяться в другій сторони, можуть не додаватися до претензії з вказівкою про це в претензії.

Претензія підписується повноважною особою підприємства, організації чи їхнім представником, направляється адресату замовленням або цінним листом або вручається під розписку.

Претензія підлягає розгляду в місячний термін, обчислювальний з дня одержання претензії.

У тих випадках, коли обов'язковими для обох сторін правилами чи договором передбачене право повторного огляду забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, зв'язані з якістю і комплектністю продукції (товарів), розглядаються протягом двох місяців.

Якщо до претензії не прикладені всі документи, необхідні для її розгляду, вони запитуються у заявника з вказівкою терміну їхнього представлення, що не може бути менш п'яти днів, не включаючи часу поштового обігу. При цьому витікання терміну розгляду претензії припиняється до одержання витребуваних документів чи закінчення терміну їхнього представлення. Якщо витребувані документи у встановлений термін не надійшли, претензія розглядається по наявних документах.

Підприємства й організації, що одержали претензію, зобов'язані задовольнити обґрунтовані вимоги заявника.

Про результати розгляду претензії заявнику повідомляється в письмовій формі.

У відповіді на претензію вказується:

а) повне найменування і поштові реквізити підприємства, організації, що направляє відповідь, і підприємства чи організації, якій посилається відповідь; дата і номер відповіді; дата і номер претензії, на яку дається відповідь;

б) у випадку визнання претензії цілком чи частково, — визнана сума, номер і дата платіжного доручення на перерахування цієї суми чи термін і спосіб задоволення претензії, якщо вона не підлягає грошовій оцінці;

в) у випадку відхилення претензії цілком чи частково, — мотиви відхилення з посиланням на відповідні нормативні акти і документи, що обґрунтовують відхилення претензії;

г) перелік доданих до відповіді документів і інших доказів.

У випадку відхилення претензії цілком чи частково, заявнику повинно бути повернуто оригінали документів, отриманих з претензією, а також направлені документи, що обґрунтовують відхилення претензії, якщо їх немає в заявника претензії.

Відповідь на претензію підписується повноваженою особою підприємства, організації чи їхнім представником, посилається замовленим або цінним листом чи вручається під розписку.

Якщо у відповіді про визнання претензії не повідомляється про перерахування визнаної суми, то через 20 днів після її одержання така відповідь є підставою для примусового стягнення заборгованості державною виконавчою службою в порядку, установленому Законом України "Про виконавче виробництво".

14.3. Порядок розгляду справ господарськими судами

Підприємства, організації, установи, інші юридичні особи в тому числі іноземні), громадяни, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи й у встановленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають **право на звертання до господарського суду** відповідно до встановленої підвідомчості господарських справ за захистом своїх порушених прав і охоронюваних законом інтересів.

Позивачами є підприємства й організації, які звернулися з позовом або в інтересах яких пред'явлений позов про захист порушеного права. **Відповідачами** є підприємства, яким адресована позовна вимога.

Сторони користаються рівними **процесуальними правами**. Сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них виписки, знімати копії, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні і письмові пояснення господарському суду, приводити свої доводи і мотиви з усіх питань, що виникають в ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржити судові рішення господарського суду у встановленому Кодексом порядку, а також користатися іншими процесуальними правами, наданими їм Господарським процесуальним Кодексом.

Сторони зобов'язані сумлінно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Позивач вправі до ухвалення рішення в справі змінити підставу чи предмет позову, збільшити розмір позовних вимог за умови дотримання встановленого порядку досудового врегулювання суперечки, відмовитися від позову чи зменшити розмір позовних вимог.

Відповідач має право визнати позов цілком чи частково.

Господарський суд не приймає відмовлення від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству чи порушують права й охоронювані законом інтереси.

Позов може бути поданий декількома позивачами до декількох відповідачів. Кожний з позивачів чи відповідачів щодо іншої сторони виступає в судовому процесі самостійно.

Перелік справ, підвідомчих господарським судам, викладений у розділі III Господарського процесуального кодексу України . Це справи по господарських спорах й інші, які зв'язані з підприємницькою чи господарською діяльністю, до яких належать, зокрема:

1) справи по спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів і за іншими підставами, а також по спорах про визнання недійсними актів на підставах, зазначених законодавством, крім:

суперечок, що виникають при узгодженні стандартів і технічних умов;

суперечок про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за згодою сторін;

інших суперечок, вирішення яких відповідно до законів України, міждержавних договорів й угод віднесено до ведення інших органів;

2) справи про банкрутство.

3) справи за заявою органів Антимонопольного комітету України , Рахункової палати по питанню, віднесеному законодавчими актами до їхньої компетенції.

Господарські суди вирішують господарські суперечки в порядку позовного провадження, передбаченого Господарським процесуальним кодексом України. Справи про банкрутство розглядаються з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом».

Позовна заява є підставою для порушення провадження в справі тільки тоді, коли вона за формою і змістом цілком відповідає вимогам законодавства. У противному випадку воно підлягає поверненню на підставі ст. 63 ХПК.

Вимоги до форми позовної заяви.

Позовна заява подається в суд тільки в письмовій формі і підписується керівником підприємства або його заступником, а також подає його підприємцем, який її подає. Вона не може підписуватися іншою особою, за винятком спеціально уповноважених позивачем осіб. Таке повноваження оформляється у виді доручення, у якому обов'язково вказується такий пункт доручення, як право повірника підписувати від імені довірителя документи, що мають юридичне значення, і подавати позови до суду. Доручення повинно додаватися до позовних матеріалів. Позовна заява повинна містити:

- 1) найменування господарського суду, якому подається заява;
- 2) найменування сторін; їхні поштові (юридичні) адреси ; найменування і номери рахунків сторін у банківських установах ;
- 3) документи, що підтверджують за громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- 4) вказівка ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; суми договору (у суперечках, що виникають при укладенні, зміні і розірванні господарських договорів);
- 5) зміст позовних вимог; якщо позов поданий до декількох відповідачів, - зміст позовних вимог щодо кожного з них;
- 6) перелік обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги; докази, що підтверджують позов; обґрунтований розрахунок стягуваних сум чи які заперечуються, на підставі яких подається позов;
- 7) відомості про застосування мір досудового врегулювання суперечки у випадках, передбачених статтею 5 ХПК;
- 8) відомості про застосування запобіжних заходів;
- 7) перелік документів і інших доказів, доданих до заяви.

У позовній заяві можуть бути зазначені й іншого зведення, якщо вони необхідні для правильного дозволу суперечки.

Окремо варто зупинитися на вимозі про вказівку ціни позову. В майнових суперечках ціна позову є об'єктом оподатковування державним збором. В свою чергу, сплата держмита в належному розмірі є необхідною

умовою для прийняття позовної заяви. От чому в законодавстві питанню правильного визначення ціни позову відведена окрема стаття (ст. 55 ХПК).

Ціною позову є:

а) в позовах, зв'язаних зі стягненням коштів – стягувана сума чи сума, що оспорується по виконавчому чи іншому документі, по якому стягнення проводиться в безперечному порядку; в цю суму включаються і суми неустойки (штрафу, пені);

б) в позовах про витребування майна – вартість витребуваного майна;

в) в позовах, які складаються з декількох самостійних вимог, – загальна сума всіх вимог;

г) в позовах про стягнення іноземної валюти – грошова сума в гривнях за курсом, встановленим Національним банком України на день подачі позову; при визначенні ціни позову в іноземній валюті варто виходити з вартості тієї валюти, у якій проводилися чи повинні були проводитися розрахунки між сторонами.

Не пізніше дня пред'явлення позову позивач зобов'язаний направити кожному з відповідачів копію позовної заяви з документами, які додаються до позову і якщо такі документи у відповідачів відсутні. Це можна зробити, відправивши копію позовної заяви поштою рекомендованим листом або вручивши документи відповідачу особисто й одержавши від нього підпис про одержання на копії позовної заяви.

До позовної заяви додаються докази

1) досудового врегулювання господарської суперечки у випадках, передбачених статтею 5 ХПК, з кожним з відповідачів;

2) відправлення відповідачу копії позовної заяви і додаткових до нього документів. Традиційно таким документом є квитанція про відправлення поштового повідомлення, бажано з описом вкладення. Її може замінити розписка відповідача в одержанні копії позовної заяви, зроблена на поданому до суду екземплярі такої заяви.

3) сплата державного збору у встановленому порядку і розмірі. Факт сплати держмита повинний бути підтверджений платіжним дорученням на

безготівкове перерахування податку чи квитанцією установи банку про прийняття платежу готівкою. В кожному з цих платіжних документів повинні міститися відомості про те, яка саме з позовних заяв оплачується державним збором. При безготівковому перерахуванні держмита з рахунка платника на зворотній стороні останнього екземпляра платіжного доручення повинно бути відповідне відзначення банку, підписане двома посадовими особами і скріплене круглою печаткою кредитної установи. При сплаті держмита готівкою до позовної заяви додається справжня квитанція кредитної установи, яка прийняла платіж;

4) сплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу;

5) обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги.

До заяви про визнання акта недійсним додається також копія акту, який оскаржується, чи засвідчена виписка з нього.

До позовної заяви, підписаній представником позивача, додається доручення чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача

Усі документи предоставляються в оригіналах чи належно засвідчених копіях. Належно завіреною судами визнається ксерокопія чи фотокопія документу, на якій під написом “копія вірна” стоїть підпис судді.

Протягом п'яти днів з моменту надходження позовної заяви суддя виносить рішення про подальший рух представлених документів і оформляє його ухвалою. При необґрунтованій подачі позову в арбітражний суд чи у випадку порушення процесуальної форми представлених матеріалів суддя відмовляє в прийнятті позовної заяви чи повертає його (статті 62, 63 ХПК). Якщо ж позов пред'явлений з дотриманням усіх вимог законодавства, суддя порушує провадження в справі і направляє сторонам відповідну ухвалу. В ухвалі про порушення провадження в справі вказуються: факт прийняття позовної заяви, час і місце проведення засідання господарського суду, дії, який необхідно зробити сторонам для підготовки справи до розгляду в засіданні.

Відповідач зобов'язаний не пізніше трьох днів після одержання ухвали про порушення провадження в справі направити суду відкликання на позовну заяву і документи, що підтверджують заперечення проти позову, а позивачу, іншим відповідачам і прокурору, що бере участь у справі - копію відкликання. До форми відкликання на практиці пред'являються ті ж вимоги, що і до форми позовної заяви.

Вирішення спору має кілька інстанцій:

Перша інстанція – місцевий господарський суд розглядає суперечку по суті заявлених вимог. Термін розгляду суперечки – не більш двох місяців із дня одержання позовної заяви. Суперечки по стягненню заборгованості за опротестованим векселем повинні вирішуватися господарським судом у термін не більш одного місяця.

Доказами в справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення господарської суперечки.

Ці дані встановлюються наступними засобами:

письмовими і речовими доказами, висновками судових експертів;

поясненнями представників сторін і інших осіб, що приймають участь у судовому процесі. У необхідних випадках за вимогою судді пояснення представників сторін і інших осіб, що беруть участь у судовому процесі, повинні бути викладені в письмовій формі.

Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

За результатами розгляду суперечки суд може припинити провадження в справі, залишити позов без розгляду чи прийняти рішення.

Господарський суд припиняє провадження в справі, якщо:

- 1) суперечка не підлягає вирішенню в господарських судах України;
- 2) в зв'язку з відсутністю предмету суперечки;

3) мається рішення господарського суду чи іншого органу, що у межах своєї компетенції вирішив господарську суперечку між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав;

4) заявник не прийняв мір досудового врегулювання суперечки у випадках, передбачених статтею 5 ХПК, і можливість такого врегулювання втрачена;

5) позивач відмовився від позову і відмовлення прийняте господарським судом;

6) сторони уклали угоду про передачу даної суперечки на рішення третейського суду;

7) підприємство чи організацію, що є сторонами, ліквідовано;

8) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена господарським судом.

У випадках припинення провадження в справі повторно звертання до господарського суду по суперечці між тими ж сторонами, про той же предмет і по тим же підставам не допускається.

Про припинення провадження в справі виноситься ухвала, в якій повинні бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення державного мита з бюджету, а також можуть бути вирішені питання про стягнення штрафів, передбачених у пунктах 4 і 5 частини другої статті 83 цього Кодексу ухвала про припинення провадження в справі може бути оскаржено.

Господарський суд залишає позов без розгляду, якщо:

1) позовна заява підписана особою, що не має права підписувати її, чи особою, посадове положення якої не зазначено;

2) якщо на розгляді іншого господарського суду чи іншого органу, що діє в межах своєї компетенції, мається справа по господарській суперечці між тими ж сторонами, про той же предмет і по тим же підставам;

3) позивач не прийняв мір досудового врегулювання суперечки у випадках, передбачених статтею 5 ХПК, і можливість такого врегулювання не втрачена;

4) позивач не звертався в установу банку за одержанням від відповідача заборгованості, якщо вона відповідно до законодавства повинна була бути отримана через банк;

5) позивач без поважних причин не надав витребувані господарським судом матеріали, необхідні для вирішення суперечки, чи представник позивача не з'явився на виклик у засідання господарського суду і його неявка перешкоджає рішенню суперечки;

б) громадянин відмовився від позову, що був поданий в його інтересах прокурором.

Про залишення заяви без розгляду виноситься ухвала, в якій можуть бути вирішені питання про розподіл між сторонами господарських витрат, про повернення державного мита з бюджету, а також про стягнення штрафів, передбачених у пунктах 4 і 5 частини другої статті 83 ХПК.

Ухвалу про залишення позову без розгляду може бути оскаржено.

Після усунення обставин, що обумовили залишення позову без розгляду, позивач має право знову звернутися з ними в господарський суд у загальному порядку.

При вирішенні господарської суперечки по суті (задовільнення позову, відмовлення в позові цілком чи частково) Господарський суд приймає рішення.

Рішення виноситься в письмовій формі і підписується всіма суддями, що брали участь у засіданні. У випадку розгляду справи трьома суддями суддя, не згодний з рішенням, зобов'язаний викласти в письмовій формі свою окрему думку, що прилучається до справи. Господарський суд, приймаючи рішення, має право:

1) визнати недійсним цілком чи у визначеній частині зв'язаний із предметом суперечки договір, що суперечить законодавству;

2) виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту прав і законних інтересів позивачів чи третіх осіб із самостійними вимогами на предмет суперечки і про це мається клопотання зацікавленої сторони;

3) зменшувати у виняткових випадках розмір неустойки (штрафу, пені), які підлягають стягненню з сторони, що порушила зобов'язання;

4) стягувати в доход Державного бюджету України з сторони, що порушила терміни розгляду претензії, штраф у розмірі, встановленому статтею 9 ХПК чи відповідно до законів, що регулюють порядок досудового врегулювання спорів в окремих правовідносинах;

5) стягувати в доход Державного бюджету України з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за відхилення від здійснення дій, покладених господарським судом на сторону;

б) відстрочити чи розстрочити виконання рішення.

Рішення Господарського суду приймається ім'ям України.

При задоволенні позову в рішенні вказуються:

- найменування сторони, в інтересах якої вирішена суперечка, і сторони, з якої здійснене стягнення грошових сум чи яка зобов'язана виконати відповідні дії, термін виконання цих дій, а також термін сплати грошових сум при відстрочці чи розстрочці виконання рішення;

- розмір сум, що підлягають стягненню (основної заборгованості за матеріальні цінності, виконані роботи і надані послуги, неустойки, штрафу, пені і збитків, а також штрафів);

- найменування і номер рахунку, з якого підлягають стягненню грошові суми;

- найменування майна, що підлягає передачі, і місце його перебування (у суперечці про передачу майна);

- найменування, номер і дата виконавчого чи іншого документа про стягнення коштів у безперечному порядку (у суперечці про визнання цього документа який не підлягає виконанню), а також сума, яка не підлягає списанню.

У суперечці, що виникла при укладенні чи зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення по кожній спірній умові договору, а в суперечці про вимушення укласти договір - умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на наданий позивачем проект договору.

У резолютивній частині рішення вказується про визнання договору недійсним. При задоволенні заяви про визнання акту недійсним у резолютивній частині вказуються найменування акта і його органа, що його видав, номер акту, дата його видання повідомлення про те, чи визнається акт недійсним чи цілком частково (у якій саме частині).

У резолютивній частині рішення вказується про розподіл судових витрат між сторонами, про повернення державного мита з бюджету.

Якщо в справі беруть участь кілька позивачів і відповідачів, у рішенні вказується, як вирішена суперечка щодо кожного з них.

При розгляді первинного і зустрічного позовів у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

Прийняте рішення оголошується суддею в судовому засіданні по завершенні розгляду справи.

Рішення господарського суду набуває законної сили по завершенні десятиденного терміну з дня його прийняття, а у випадку, якщо в судовому засіданні були оголошені лише вступна і резолютивна частини рішення, воно набирає законної сили по завершенні десятиденного терміну з дня підписання рішення, оформленого відповідно статті 84 ХПК.

У випадку відправлення апеляційної скарги чи внесення апеляційного подання на рішення, рішення, яке не було відмінно при апеляційному розгляді, набирає сили по закінченню розгляду справи апеляційною інстанцією.

Сторона, не згодна з прийнятим судом першої інстанції рішенням, може оскаржити його в апеляційний суд. **В апеляційній інстанції** справи переглядаються за правилом розгляду цих справ у першій інстанції з урахуванням особливостей, передбачених ХПК. Апеляційний господарський суд, переглядаючи рішення в апеляційному порядку, користується правами, наданими судом першої інстанції.

У процесі перегляду справи апеляційний господарський суд по наявними в справі і додатково наданим доказам повторно розглядає справу. Додаткові докази приймаються судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їхнього представлення суду першої інстанції з причин, що не залежать від нього.

Апеляційний господарський суд не зв'язаний доводами апеляційної скарги (подання) і перевіряє законність і обґрунтованість рішення місцевого господарського суду в повному обсязі.

В апеляційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Апеляційна скарга (подання) на рішення місцевого господарського суду розглядається в двомісячний термін із дня надходження справи разом з апеляційною скаргою (подання) в апеляційну інстанцію.

Апеляційна інстанція за результатами розгляду апеляційної скарги (подання) має право:

- 1) залишити рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу (подання) без задоволення;
- 2) скасувати рішення цілком чи частково і прийняти нове рішення;
- 3) скасувати рішення цілком чи частково і припинити виробництво в справі чи залишити позов без розгляду цілком чи частково;
- 4) змінити рішення.

Підставами для скасування чи зміни рішення місцевого господарського суду є:

- 1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи;
- 2) недоведеність обставин, які мають значення для справи, а місцевий господарський суд визнав установленими;
- 3) невідповідність висновків, викладених у рішенні місцевого господарського суду, обставинам справи;
- 4) порушення чи неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

Порушення чи неправильне застосування норм процесуального права може бути основою для скасування чи зміни рішення тільки за умови, якщо це порушення привело до прийняття неправильного рішення. Порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, якщо:

- 1) справа розглянута господарським судом у незаконному складі колегії суддів;
- 2) справа розглянута господарським судом при відсутності будь-якої зі сторін, яку не повідомили належним образом про дату і місце засідання суду;
- 3) господарський суд прийняв рішення про права й обов'язки осіб, які не приймали участі в справі;
- 4) рішення не підписане ким-небудь з суддів чи підписано не тими суддями, що зазначені в рішенні;
- 5) рішення прийняте не тими суддями, що входили до складу колегії, яка розглядала справу;
- 6) рішення прийняте господарським судом з порушенням правил предметної чи територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у частині третьої статті 17 ХПК.

Сторони в справі мають право подавати касаційну скаргу, а прокурор касаційне подання на рішення місцевого господарського суду, яке набуло в законної сили, і постанову апеляційного суду. Касаційну скаргу мають право подати також особи, які не брали участі в справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їхніх прав і обов'язків.

Касаційною інстанцією є Вищий Господарський суд України, який переглядає по касаційній скарзі (поданню) рішення місцевого господарського суду і постанову апеляційного господарського суду.

Касаційна скарга (подання) може бути подана (внесена) протягом одного місяця з дня набуття законної сили рішення місцевого господарського чи суду постанови апеляційного господарського суду.

У касаційній інстанції скарга (подання) розглядається за правилом розгляду справи в суді першої інстанції за винятком процесуальних дій, пов'язаних із встановленням обставин справи і їхнім доведенням. Касаційна інстанція використовує процесуальні права суду першої інстанції винятково для перевірки юридичної оцінки обставин справи і повноти їхнього встановлення в рішенні чи постанові господарського суду. Переглядаючи в касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція на підставі

встановлених фактичних обставин справи перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Касаційна інстанція не має права встановлювати чи вважати доведеними обставини, невстановлені в рішенні чи постанові господарського чи суду відхилені ним, вирішувати питання про вірогідність того або іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти їх.

У касаційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Касаційна інстанція за результатами розгляду касаційної скарги (подання) має право:

1) залишити рішення першої інстанції чи постанову апеляційної інстанції без змін, а скаргу (подання) без задоволення;

2) скасувати рішення першої інстанції чи постанову апеляційної інстанції цілком або частково і прийняти нове рішення;

3) скасувати рішення першої інстанції чи постанову апеляційної інстанції і передати справу на новий розгляд суду першої інстанції.

4) скасувати рішення першої інстанції, постанову апеляційної інстанції цілком або частково і припинити провадження в справі чи залишити позов без розгляду цілком або частково;

5) змінити рішення першої інстанції чи постанову апеляційної інстанції;

6) залишити в силі одне з раніше прийнятих рішень чи постанов.

Підставами для скасування, зміни рішення місцевого чи апеляційного господарського суду або постанови апеляційного господарського суду є порушення чи неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

Вказівки, що містяться в постанові касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої інстанції під час нового розгляду справи. Постанова касаційної інстанції не може містити вказівок про вірогідність (невірогідність) того або іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка

норма матеріального права повинна бути застосована і яке рішення повинне бути прийняте за результатами нового розгляду справи.

Сторони в справі і Генеральний прокурор України мають право оскаржити в касаційному порядку постанову Вищого Господарського суду України, прийняту за результатами перегляду рішення місцевого господарського суду, яке набуло у законної сили, постанови апеляційного господарського суду, а також ухвалу Вищого Господарського суду України про повернення касаційної скарги (подання) до Верховного Суду України.

Верховний Суд України переглядає **в касаційному порядку постанови і ухвали Вищого Господарського суду України** у випадках, коли вони оскаржені:

1) по мотивах застосування Вищим господарським судом України закону чи іншого нормативно-правового акту, що суперечить Конституції України;

2) у випадку їхньої невідповідності рішенням Верховного Суду України чи Вищого суду іншої спеціалізації по питанню застосування норм матеріального права;

3) у зв'язку з виявленням різного застосування Вищим Господарським судом України того самого положення закону чи іншого нормативно-правового акту в аналогічних справах;

4) по мотивах невідповідності ухвали чи ухвали міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

5) на підставі визнання міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, постанов чи ухвал, які порушують міжнародні зобов'язання України.

У випадку виникнення підстав для оскарження постанови або ухвали Вищого Господарського суду України по завершенні зазначеного терміну Верховний Суд України зобов'язаний прийняти касаційну скаргу (подання) до свого провадження.

Постанова чи ухвала Вищого Господарського суду України переглядається на засіданні суддів Судової палати в господарських справах Верховного Суду України. Постанови, ухвали Вищого господарського суду

України переглядаються в касаційному порядку за правилом розгляду справи в господарському суді першої інстанції, за винятком процесуальних дій, пов'язаних із встановленням обставин справи і їхнім доведенням.

Верховний Суд України за результатами розгляду касаційної скарги, касаційного подання Генерального прокурора України на постанову чи ухвалу Вищого господарського суду України має право:

1) залишити постанову чи ухвалу без змін, а скаргу (представлення) без задоволення;

2) скасувати постанову і передати справу на новий розгляд суду першої інстанції або скасувати ухвалу і передати справу на розгляд Вищому господарському суду України;

3) скасувати постанову чи ухвалу і припинити провадження в справі.

Підставами для скасування постанов чи визначень Вищого Господарського суду України є їхня невідповідність Конституції України, міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, інше неправильне застосування норм матеріального права.

Господарський суд може переглянути прийняте ним судове рішення, що набуло законної сили, *в зв'язку із виявленням нових обставин*, що мають істотне значення для справи, які не могли бути відомі заявнику.

Судове рішення господарського суду може бути переглянуте за нових обставин обставинам за заявою сторони, подання прокурора не пізніше двох місяців із дня встановлення обставин, що послужили підставою для перегляду судового рішення.

Заява, подання прокурора подаються стороною господарському суду, що прийняв судове рішення.

Перегляд за нових обставин постанов і ухвал апеляційної і касаційної інстанції, що змінили чи скасували судове рішення суду першої інстанції, здійснюється судом тієї інстанції, яким змінене чи прийняте нове судове рішення.

За результатами перегляду судового рішення приймаються:

1) рішення - у випадку зміни чи скасування рішення;

2) постанова - у випадку зміни чи скасування постанови;

3) ухвала - у випадку зміни чи скасування ухвали або залишення рішення, ухвали, постанови без змін.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нових відкрилися обставин, можуть бути переглянуті на загальних підставах.

За роки існування органи господарського судочинства як спеціалізована система органів судової влади розглянули біля одного мільйона справ, переважна більшість яких зв'язано з майновими вимогами. До господарського обороту суб'єктів господарських відносин повернуті кошти, сума яких еквівалентна двадцяти чотирьом мільярдам гривень. Лише за останні п'ять років(у період з 1997 по 2002 р.) за розгляд судових справ сплачено заявниками і присуджено до стягнення в державний бюджет мита на суму 660 млн. грн., понад 15 млн.доларів США, 346 тис. німецьких марок і іншої іноземної валюти. Крім цього, в доход державного бюджету стягнуто понад двадцять мільйонів штрафних санкцій за порушення вимог діючого законодавства.

Динаміка показників статистики характеризує не тільки активність господарських судів у вирішенні господарських конфліктів, але і рівень довіри до них у нашому суспільстві, і, значною мірою, відображає стан економіки держави в цілому й економічних правопорушеннях зокрема. Діяльність господарських судів обумовлена економічними факторами і завжди адекватна економічному розвитку держави.

Тільки за останні п'ять років господарські суди визнали недійсними 21,3 тис. актів, виданих органами державної влади усупереч своїй компетенції чи з порушенням вимог діючого законодавства.

Протягом усього часу свого існування господарські суди постійно знаходилися в епіцентрі всіх соціальних проблем нашого суспільства.

З 1997 року Вищий Господарський суд України веде оперативний контроль за станом розгляду справ, пов'язаних з надходженнями коштів у державний бюджет і державні позабюджетні фонди.

Особливої актуальності за останні роки придбали суперечки за участю органів ДПА, які безпосередньо пов'язані з виконанням дохідної частини державного бюджету. Їхня кількість щорічно постійно зростає. Будь-яка десята справа з розглянутих зв'язана з застосуванням податкового законодавства. Практика свідчить, що здебільшого спори між платниками податків і контролюючими органами виникають внаслідок неоднакового підходу до оцінки тих чи інших положень законодавства про податки. В той же час, це законодавство не зовсім досконале, динамічне і складне для практичного застосування як суб'єктами підприємницької діяльності, так працівниками податкових органів.

Для забезпечення кваліфікованого й оперативного розгляду справ найбільш актуальних категорій в арбітражних судах проведені необхідні структурні зміни. Відповідно до наказів Президента України, у квітні 1998 року в складі судів створені спеціальні колегії по розгляду справ про банкрутство, а в серпні 1999 року - колегії по розгляду справ про стягнення податків, зборів й інших обов'язкових платежів, що сприяло підвищенню ефективності судового захисту учасників економічних правовідносин, в тому числі і держави як гаранта забезпечення виконання соціальних програм.

14.4. Розгляд справ про визнання боржника банкрутом

Особливу категорію справ, розглянутих в особливому порядку, що відрізняється від Проваджень по справах, розглянутих у позовному порядку, є *справи про визнання боржника банкрутом*.

Основним законодавчим актом, який регулює процедуру банкрутства суб'єктів підприємницької діяльності, є Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом».

Провадження в справах про банкрутство регулюється Законом «Про відновлення платоспроможності боржника чи визнанні його банкрутом», Господарським процесуальним кодексом України, іншими законодавчими актами України.

Законодавство про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання банку неплатоспроможним (банкрутом) застосовується в частині, що не суперечить нормам Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Положення Закону «Про відновлення платоспроможності боржника чи визнанні його банкрутом» застосовуються до юридичних осіб - підприємств, що є об'єктами права державної власності, і не підлягають приватизації, в частині санації чи ліквідації після виключення їх у встановленому порядку з переліку таких об'єктів.

Справи про банкрутство гірських підприємств (шахти, рудники, кар'єри, розрізи, збагачувальні фабрики, шахтовуглебудівні підприємства), створених у процесі приватизації і корпоратизації, яким надається державна підтримка, в статутних фондах яких частка держави складає не менш 25 відсотків і продаж акцій яких почата, можуть бути порушені не раніше, ніж через один рік з початку виконання плану приватизації (розміщення акцій).

Положення Закону «Про відновлення платоспроможності боржника чи визнанні його банкрутом» не застосовуються до юридичних осіб - казенних підприємств. Положення цього Закону не застосовуються до

юридичних осіб - підприємств, що є об'єктами права комунальної власності, якщо щодо них винятково на пленарному засіданні відповідної ради органів місцевого самоврядування прийняті відповідні рішення.

Проведення в справах про банкрутство при участі кредиторів-нерезидентів регулюється Законом «Про відновлення платоспроможності боржника чи визнанні його банкрутом», якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 1 вищевказаного Закону під банкрутством розуміє визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Неплатоспроможність полягає в неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого терміну їхньої сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі щодо заробітної плати, а також виконати зобов'язання по сплаті податків і зборів.

Кредитором у розумінні Закону є юридична чи фізична особа, що має документально підтвержені у встановленому порядку вимоги по грошовому зобов'язанню до боржника, по виплаті заборгованості по заробітній платі працівникам боржника, а також органи державної податкової служби й інші державні органи, що здійснюють контроль за правильністю і своєчасністю стягнення податків і зборів.

Боржником визнається суб'єкт підприємницької діяльності, не спроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами протягом трьох місяців після настання встановленого терміну їхньої сплати.

Справа про банкрутство порушення господарським судом якщо безперечні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менш трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, що не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їхнього погашення терміну .

Безперечними вимогами кредиторів вважаються вимоги, визнані боржником, інші вимоги, підтверджені виконавчими документами чи розрахунковими документами, по яких відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника.

Відповідно до пункту 5 статті 11 Закону суддя в підготовчому засіданні виносить постанову, якою зобов'язує заявника за його рахунок опублікувати в офіційних друкованих органах у десятиденний термін оголошення про порушення справи про банкрутство.

Відповідно до Закону у відношенні боржника застосовуються наступні судові процедури банкрутства:

розпорядження майном боржника - система заходів для спостереження і контролю за керуванням і розпорядженням майном боржника, з метою забезпечення збереження й ефективного використання майнових активів боржника, проведення аналізу його фінансового положення;

мирова угода - домовленість між боржником і кредитором (групою кредиторів) про відстрочку і (чи) розстрочку платежів або припиненні зобов'язання за згодою сторін (звільнення від боргів);

санація (поновлення платоспроможності) боржника - система заходів, здійснюваних під час провадження в справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом і його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського положення боржника, а також задоволення в повному обсязі чи частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу і (чи) зміна організаційно-правової і виробничої структури боржника;

ліквідація банкрута - припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

Постійне збільшення кількості збиткових підприємств обумовило нагромадження в господарських судах справ про банкрутство. Особливість і складність процесуального режиму проведення в справах цієї категорії,

соціальні проблеми і наслідки, зв'язані з застосуванням правового інституту банкрутства, не мають аналогів за всю історію існування господарських судів. Тільки за період з 1997 по 2002 роки визнано банкрутами 22,1 тис. підприємств; 14,7 тис. справ цієї категорії закінчено провадження із затвердженням ліквідаційного балансу. Проте жодна з приведених цифр не може передати тієї соціальної напруги, яка визиває банкрутство і ліквідацію підприємства.

15. РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНИХ, АДМІНІСТРАТИВНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

15.1 Цивільне судочинство в Україні

Цивільне судочинство визначає порядок розгляду справ по спорах, що виникають з цивільних, сімейних, трудових правовідносин, справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, і справ особливого виробництва. *Задачами цивільного судочинства* є охорона прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного розгляду і вирішенню цивільних справ у повній відповідності з чинним законодавством.

Цивільне судочинство здійснюється в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України, який вступив в дію з 1.01.2004 року. Згідно цього Кодексу всяка зацікавлена особа вправі в порядку, установленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного права чи охороняемого законом інтересу.

Суд приступає до розгляду цивільної справи в наступних випадках:

- 1) за заявою особи, що звертається за захистом свого права;
- 2) за заявою прокурора;
- 3) за заявою органів державного керування, профспілок, підприємств, установ, організації, їхніх об'єднань, інших громадських організацій чи окремих громадян у випадках, коли за законом вони можуть звертатися до суду за захистом прав і інтересів інших осіб;
- 4) за заявою органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законодавчими актами до їхньої компетенції.

Судам підвідомчі наступні цивільні справи:

- 1) справи по спорах, що виникають з цивільних, сімейних трудових правовідносин, якщо хоча б однієї зі сторін у суперечці є громадянин, за винятком випадків, коли розв'язання таких суперечок віднесено законом до компетенції інших органів;

- 2) справи, що виникають з адміністративно-правових відносин, а саме: по скаргах на неточності в списках виборців і в списках громадян, що мають право брати участь у референдумі; по скаргах на рішення виборчих комісій; по заявах про дострокове припинення повноважень народного депутата України; по скаргах на дії органів і посадових осіб у зв'язку з положенням адміністративних стягнень; по скаргах громадян на рішення, дії чи бездіяльність державних органів, юридичних або посадових осіб у сфері управлінської діяльності; по заявах прокурора про визнання правового акту незаконним; про стягнення з громадян податкової недоїмки;
- 3) справи особливого провадження: про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним; про визнання громадянина безвісно відсутнім чи оголошення померлим; про встановлення неточності запису в актах цивільного стану; про встановлення фактів, що мають юридичне значення; про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника.

По справах позовного провадження до суду подаються позовні заяви; по справах, які виникають з адміністративно – правових відносин, і по справах особливого провадження – скарги і заяви. При об'єднанні декількох зв'язаних між собою вимог, з яких одні підвідомчі загальному суду, а інші – господарському суду, усі вимоги підлягають розгляду в загальному суді.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Ними можуть бути громадяни, підприємства, установи, організації, їхні об'єднання, громадські організації, що користаються правами юридичної особи.

Громадяни можуть вести свої справи в суді особисто чи через своїх представників. Особиста участь у справі громадянина не позбавляє його мати по цій справі представника. Справи юридичних осіб ведуть у суді їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їхні представники.

Позови подаються до суду за місцем проживання відповідача. Позови до підприємств, інших організацій, що користаються правами юридичної особи, подаються за місцем їхнього органу керування.

Про кожне судове засідання чи окрему судову дію, зроблену поза засіданням, складається протокол.

Рішення суду повинне бути законним і обґрунтованим. Причому, суд обґрунтовує рішення лише на тих доказах, що використані в судовому засіданні. Доказами по цивільній справі є будь-як фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, інші обставини, що мають значення для правильного розв'язання справи.

Рішення складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частини.

В вступній частині вказується час і місце складання рішення, найменування суду, склад суду, прізвище секретаря судового засідання, прізвище прокурора, що проймає участь у справі, найменування сторін і інших осіб, що беруть участь у справі.

Описова частина повинна містити в собі вказівки на вимоги позивача, заперечення відповідача і пояснення інших осіб, що беруть участь у справі.

У мотивувальній частині рішення повинні бути приведені обставини справи, встановлені судом, докази, на яких засновані висновки суду, доводи, по яких суд відхиляє ті або інші докази, а також закони, якими керувався суд.

Резолютивна частина рішення повинна містити в собі висновок суду про задоволення позову чи про відмовлення в позові цілком чи в його частини, указівку на розподіл судових витрат, термін і порядок оскарження рішення.

15.2. Поняття адміністративної відповідальності і її підстави

Фактичною підставою для настання адміністративної відповідальності є вчинене правопорушення, що спричиняє адміністративне стягнення.

Згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення, адміністративним правопорушенням (проступком) визнається посягаюча на державний чи суспільний порядок, суспільну власність, права і свободи громадян на встановлений порядок керування протиправна (навмисна чи необережна) дія, за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Складом адміністративного правопорушення є передбачена нормами права сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, при наявності яких ті чи інші діяння можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення. Воно містить в собі: об'єкт, суб'єкт, об'єктивну і суб'єктивну сторони.

Об'єктом адміністративного правопорушення є сукупність суспільних відносин, що охороняються адміністративним правом, а також регулюються нормами трудового, господарського, цивільного, земельного, фінансового права, за порушення яких накладаються адміністративні стягнення.

Суб'єктами адміністративних правопорушень виступають громадяни або посадові особи. Адміністративної відповідальності підлягають особи, яким на момент здійснення правопорушення виповнилося 16 років.

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення знаходить прояв у дії чи бездіяльності, які заборонені адміністративним правом. У багатьох випадках вона залежить від місця, часу, обставин і способу здійснення проступку, а також від причинного зв'язку між діянням і шкідливими наслідками від його здійснення.

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення охоплює вину, мотив і ціль поведіння правопорушника.

І тільки при наявності складу адміністративного правопорушення особа, яка його вчинила, може бути притягнена до адміністративної відповідальності.

Під адміністративною відповідальністю розуміють застосування уповноваженим органом чи посадовою особою адміністративного стягнення до особи, яка вчинила правопорушення, що за своїм характером не тягне відповідно до діючого законодавства кримінальну відповідальність.

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, що скоїла адміністративне правопорушення, в дусі дотримання законів і інших нормативно-правових актів, поваги встановленого правопорядку, а також попередження здійснення нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

За здійснення правопорушень до порушників можуть застосовуватися наступні *види адміністративних стягнень*:

- 1) попередження;
- 2) штраф;
- 3) відплатне вилучення предмету, який став знаряддям здійснення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 4) конфіскація предмету, який став знаряддям здійснення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, отриманих внаслідок здійснення адміністративного правопорушення;
- 5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);
- 6) виправні роботи;
- 7) адміністративний арешт.

Крім того, законодавством України може бути передбачена адміністративне виселення за межі держави іноземних громадян і осіб без громадянства за проступки, що грубо порушують суспільний порядок.

Варто помітити, що відплатне вилучення і конфіскація предметів може застосовуватися в якості як основних, так і додаткових адміністративних

стягнень. За одне адміністративне правопорушення може бути накладене основне або основне і додаткове стягнення.

Особливі міри впливу передбачені для неповнолітніх осіб. Так за здійснення адміністративних правопорушень до облич у віці від 16 до 18 років можуть бути застосовані наступні заходи впливу:

- 1) зобов'язання привселюдно чи в іншій формі попросити вибачення в потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана чи сувора догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд педагогічному чи трудовому колективу з їхньої згоди, чи окремим громадянам, на їхнє прохання.

Наявність у системі адміністративних стягнень різних по характеру і ступеню ваги санкцій дає можливість враховувати суспільну небезпеку правопорушення й особистість правопорушника.

15.3. Провадження в справах про адміністративні правопорушення

Задачами провадження в по справах про адміністративні правопорушення є: своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, розгляд його в точній відповідності з законодавством, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин і умов, що сприяють здійсненню адміністративних правопорушень і їхнє попередження.

Система органів, що розглядають справи про адміністративні правопорушення, визначена Кодексом України про адміністративні правопорушення. До них відносяться:

адміністративні комісії при виконавчих комітетах районних, міських, селищних і сільських рад;

місцеві адміністративні суди;

уповноважені на те посадові особи органів внутрішніх справ, фінансових органів, органів державної контрольно-ревізійної служби України, органів Антимонопольного комітету й інші органи, уповноважені даним Кодексом.

Порушення справи про адміністративне правопорушення починається після здійснення адміністративного проступку, про що складається протокол, який є єдиною підставою для розгляду адміністративної справи.

В протоколі про адміністративне правопорушення вказуються: дата і місце його складання; посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особистість порушника; місце, час здійснення і сутність адміністративного правопорушення; нормативний акт, що передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, пояснення порушника; інші відомості, необхідні для розгляду справи. Протокол підписується особою, яка його склала, і особою, що скоїла адміністративне правопорушення, а також потерпілими і свідками, якщо вони є. У випадку відмовлення особи, що скоїла правопорушення, від підпису в протоколі в ньому робиться запис про це.

При складанні протоколу порушнику роз'яснюються його права й обов'язки, про що робиться відмітка в протоколі. Протокол відсилається органу чи посадовій особі, які уповноважені розглядати справу про подібне правопорушення.

Якщо протокол неможливо скласти на місці здійснення правопорушення, працівник внутрішніх справ може доставити порушника в міліцію. У випадках, прямо передбачених чинним законодавством, з метою припинення правопорушення, коли вичерпані інші заходи впливу, встановлення особистості, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ допускаються: адміністративне затримання особи, особистий огляд і вилучення речей і документів.

Особа притягнута до адміністративної відповідальності має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, представляти докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача; оскаржити постанову по справі.

Доказами по справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, вина даної особи в його здійсненні й інших обставинах, що мають значення для правильного розв'язання справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, притягнутої до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Справа про адміністративне порушення розглядається в присутності особи, притягнутої до адміністративної відповідальності. У відсутності цієї особи справа може бути розглянуто тільки в тих випадках, коли маються дані про своєчасне його повідомлення про місце і час розгляду справи і якщо від нього не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем скоєння його здійснення органом (посадовою особою), правомочним

розглядати дану справу, у п'ятнадцатиденний термін із дня одержання протоколу. **Орган (посадова особа) при розгляді справи зобов'язаний з'ясувати:** чи було скоєне правопорушення, чи винна дане особа в його скоєнні, чи підлягає воно адміністративній відповідальності, чи є обставини, які пом'якшують чи обтяжують відповідальність, заподіяний ним майновий збиток, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного розв'язання справи.

Розглянувши справу про адміністративне правопорушення орган (посадова особа) виносить **постанову в справі**, яка повинна містити: найменування органа, який виніс постанову; данні про особу, у відношенні якої розглядалася справа; обставини, які були встановлені при розгляді справи; посилання на нормативний акт, що передбачає відповідальність за дані правопорушення, прийняте в справі рішення. По розглянутій справі може бути винесено одне з наступних постанов:

- 1) про застосування адміністративного стягнення;
- 2) про застосування заходів впливу;
- 3) про припинення справи.

Постанова оголошується негайно по закінченню розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається чи висилається особі, у відношенні якої вона була винесена. Постанова в справі може бути оскаржена як особою, у відношенні якої вона була винесена, так і потерпілим. Скарга на постанову в справі про адміністративне правопорушення може бути подана протягом десяти днів із дня винесення постанови.

Постанова про винесення адміністративного стягнення обов'язково для виконання державними і суспільними органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами.

Контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови про накладення адміністративного стягнення здійснюється органом (посадовою особою), який виніс постанову.

15.4. Кримінальне судочинство в Україні

Кримінальне судочинство являє собою діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури, суду і судна по порушенню, розслідуванні і судовому розгляду кримінальних справ, а також за рішенням суддею питань, зв'язаних з виконанням вироку.

Задачами кримінального судочинства є охорона прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що приймають в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування Закону для того, щоб кожен, хто вчинив совершивший злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний.

Порядок здійснення кримінального судочинства визначається Кримінально-процесуальним кодексом України, затвердженим 28 грудня 1960 року. *Кримінально-процесуальний кодекс* являє собою закріплену в законі модель діяльності органів попереднього слідства, дізнання, прокуратури і суду по реагуванню на будь-які заяви і повідомлення про злочини, встановленню об'єктивної істини, захисту прав, свобод і законних інтересів людини, відновленню справедливості, забезпеченню правильного застосування закону і правильному розв'язанню початого процесуального провадження.

Кримінальний процес починається з моменту появи приводу до порушення кримінальної справи (офіційної заяви чи повідомлення про злочин) і складається із шести основних і двох виключних стадій.

Основними стадіями кримінального процесу є:

1. Порушення кримінальної справи.
2. Попереднє розслідування.
3. Передача справи до суду.
4. Судовий процес.
5. Касаційне провадження.
6. Виконання вироку.

Виключними стадіями кримінального процесу є стадії в яких здійснюється перегляд справ, по яких вирок суду уже відбувся і набув законної сили (провадження в порядку нагляду; провадження за нових обставин).

Кримінальний процес варто відрізнити від оперативно-розшукової діяльності.

Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються уповноваженими на те суб'єктами відповідно до закону й інших нормативно-правових актів, з використанням оперативних і оперативно-технічних засобів, і спрямовані на вирішення задачі пошуку і фіксації даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп, розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб, іноземних держав і організацій, з метою припинення правопорушень в інтересах кримінального судочинства, а також одержання інформації в інтересах безпеки суспільства і держави.

Тобто, основною задачею оперативно-розшукової діяльності є збір інформації для з'ясування намірів окремих осіб, запобігання і припинення злочинів. А кримінальний процес акцентує свою увагу на розкриття злочинів і здійснення правосуддя.

Притягнення до кримінальної відповідальності здійснюється в строго передбаченій процесуальній формі. Ніхто не може бути притягнутий в якості обвинувачуваного не інакше як на підставах і в порядку, встановленому законом.

Процесуальна форма – це відповідні змісту і принципам кримінального процесу, передбачені законом умови, послідовність і порядок діяльності учасників процесу, спосіб реалізації ними своїх прав, свобод і обов'язків, процедура здійснення окремих дій і прийняття рішень, а також засоби їхнього документування, покликані забезпечити виконання задач кримінального процесу. Процесуальна форма створює детально врегульований, строго обов'язковий, стабільний і правовий режим, що захищається державою, провадження по кримінальних справах, покликане забезпечити істину, свободу і справедливість.

Система процесуальних гарантій прав і свобод людини включає такі елементи:

- юридичне закріплення самих прав і свобод;
- неприпустимість звуження існуючих прав і свобод як по обсягу, так і по змісту;
- роз'яснення учасникам процесу їхніх прав і порядку реалізації цих прав;
- неприпустимість порушень цих прав з боку осіб, що ведуть процес;
- сприяння з боку слідчого, прокурора, і суду в реалізації прав, свобод іншими учасниками процесу;
- відновлення порушених законних прав і свобод людини.

Обвинувачуваний – це особа, по відношенню якої у встановленому законом порядку винесена постанова про притягнення її в якості обвинувачуваного. У відповідності зі статтею 11 „Загальної декларації прав людини”, „Кожна людина, обвинувачувана в здійсненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її вина не буде встановлена в законному порядку шляхом гласного судового розгляду”. Це право обвинувачуваного називається ***презумпцією невинності***.

Окремі моменти судового провадження чітко регламентовані Кримінально-процесуальним кодексом України, а саме:

- підстави і принципи кримінального провадження;
- підсудність – категорії кримінальних справ, що мають право розглядати визначені види судів України;
- статус учасників процесу (обвинувачуваного, підозрюваного, захисника, потерпілого, слідчого, прокурора, судді й ін.), їхні права й обов'язки;
- предмет доказу, види і порядок надання доказів;
- форми і порядок заповнення протоколів, що складаються в процесі провадження по кримінальній справі;
- підстави і порядок порушення кримінальної справи;
- повноваження органів дізнання і порядок його проведення;
- підслідність кримінальних справ і порядок проведення попереднього слідства;

порядок притягнення в якості обвинувачуваного, і порядок одержання від нього показань;

порядок проведення й оформлення результатів допитів;

порядок призначення і проведення експертизи;

порядок проведення попереднього слідства й оформлення його результатів;

порядок здійснення прокурорського нагляду за органами дізнання і попереднього слідства;

порядок оскарження дій слідчого і прокурора;

процедура провадження в справі в суді першої інстанції;

процедура провадження по справах у касаційних і наглядових інстанціях;

порядок виконання вироку, рішення і постанови суду;

прийняття примусових заходів медичного характеру.

У такий спосіб чітка процесуальна регламентація кримінального судочинства сприяє реалізації ідеї правової держави в сфері правосуддя, виступає гарантією захисту прав і свобод людини.

3. ПЛАНИ ЛЕКЦІЙ

4.

Тема 1. Основна теорія держави і права

- 1.1. Держава: поняття, виникнення, ознаки
- 1.2. Характеристика форм держави.
- 1.3. Основні напрямки діяльності (функції) держави
- 1.4. Поняття й ознаки права
- 1.5. Правові відносини
- 1.6. Поняття правопорушення та його елементи
- 1.7. Загальна характеристика цивільного суспільства і правової держави

Тема 2. Конституційне право

- 2.1. Основи конституційного ладу в Україні
- 2.2. Конституційний статус людини і громадянина України
- 2.3. Загальна характеристика органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні

Тема 3. Адміністративне право

- 3.1. Адміністративне право України: поняття і предмет правового регулювання
- 3.2. Державна служба: поняття і принципи організації
- 3.3. Адміністративне виробництво і його стадії

Тема 4. Фінансове право

- 4.1. Предмет і система фінансового права
- 4.2. Бюджет і бюджетна система

4.3. Загальна характеристика податкової системи і її правове регулювання

Тема 5. Банківське право

5.1. Сфера застосування банківського права

5.2. Правове регулювання грошового обігу і відносин до клієнтів

5.3. Правове регулювання валютних операцій банків

Тема 6. Цивільне право

6.1. Загальна характеристика цивільного законодавства України

6.2. Зобов'язальне право

6.3. Спадкування за законом і за заповітом

Тема 7. Сімейне право

7.1. Загальні принципи правового регулювання сімейних відносин

7.2. Немайнове і майнове права й обов'язку чоловіків, батьків і дітей.

7.3. Правові основи попередження насильства в родині

Тема 8. Трудове право

8.1. Основні принципи трудового права України

8.2. Колективний і трудовий договір

8.3. Трудовий розпорядок і організація заробітної плати

8.4. Трудові суперечки

8.5.

Тема 9. Основи соціального законодавства

9.1. Законодавство і принципи соціального захисту населення в Україні

9.2. Організація загальнообов'язкового державного соціального страхування

9.3. Види наданих соціальних послуг, пільг і матеріального забезпечення

Тема 10. Аграрне, земельне й екологічне право

10.1. Загальна характеристика екологічного права і законодавства України про охорону навколишньої природного середовища

10.2. Основи земельного права в Україні

10.3. Аграрне право України

Тема 11. Кримінальне право

11.1. Законодавство України про кримінальну відповідальність

11.2. Злочин: поняття й ознаки

11.3. Карне покарання і його види

11.4. Характеристика сучасних економічних злочинів і їхні види

Тема 12. Міжнародне право

12.1. Поняття, функції й особливості сучасного міжнародного права

12.2. Регулювання міжнародно–правових відносин

13.3. Міжнародне економічне право у взаєминах держав СНД

Тема 13. Судові і правоохоронні органи України

13.1. Судоустрій і принципи здійснення правосуддя в Україні

13.2. Основні задачі і функції прокуратури

13.3. Правоохоронні органи України і їхньої задачі

13.4. Адвокатура в Україні: основні задачі і функції

13.5. Нотаріат в Україні

Тема 14. Дозвіл господарських суперечок

- 14.1.** Система господарських судів України
- 14.2.** Досудове врегулювання господарських суперечок
- 14.3.** Порядок розгляду справ у господарських судах
- 14.4.** Розгляд справ про визнання боржника банкрутом

Тема 15. Розгляд цивільних, адміністративних кримінальних справ

- 15.1.** Цивільне судочинство в Україні
- 15.2.** Поняття адміністративної відповідальності і її підстави
- 15.3.** Виробництво по справах про адміністративні правопорушення
- 15.4.** Карне виробництво в Україні

5. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ (ПРАКТИЧНИХ, ЛАБОРАТОРНИХ) ЗАНЯТЬ

Тема 1. Основна теорія держави і права

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Держава: поняття, виникнення, ознаки	10	Дискусія
3	Обговорення питання: Характеристика форм держави.	10	Дискусія
4	Обговорення питання: Основні напрямки діяльності (функції) держави	10	Бесіда, дискусія
5	Обговорення питання: Поняття й ознаки права	10	Дискусія
6	Обговорення питання: Правові відносини	10	Дискусія
7	Обговорення питання: Поняття правопорушень-ня та його елементи	10	Дискусія
8	Обговорення питання: Загальна характеристика цивільного суспільства і правової держави	15	Бесіда, дискусія
9	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Питання для дискусії

Які держави нині можна вважати демократичними?

Яким чином змінюється сьогодні співвідношення між функціями держави в Україні?

Для чого проводиться і в чому полягає систематизація правових актів?

Які існують види юридичної відповідальності?

Які види соціальних норм вам відомі?

Тема 2. Конституційне право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Основи конституційного ладу в Україні	25	Бесіда, дискусія
3	Обговорення питання: Конституційний статус людини і громадянина України	25	Бесіда, дискусія
4	Обговорення питання: Загальна характеристика органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Навчальні завдання

Задача 2.1. Колінко С., що народився в Україні, вирішив прийняти громадянство України. Йому було відмовлено на підставі, що його батьки є особами без громадянства. Чи правомірні дії державних органів?

Задача 2.2. Громадянин Миколайчик П., не володіючи українською мовою, подав клопотання про прийняття громадянства України. Його клопотання було прийнято і схвалено. Які порушення норм були при цьому допущені.

Задача 2.3. Громадянин України Сивко М., віком 17 років, вирішив заснувати партію „Екологіс”. Яким правом скористався громадянин? Чи може громадянин Сивко М. Виступати засновником партії? За яких умов він мав би таку можливість?

Задача 2.4. 7-річному Сергійкові та його батькам було відмовлено директором школи у прийомі до 1-го класу в зв'язку з приналежністю родини до однієї із сект. Чи правомірні дії директора?

Задача 2.5. Громадянин Горлик А. У своєму листі висловив думку про хибність дій Президента у конфлікті на Балканах. Листа прочитав поштар. Яким правом скористався громадянин Горлик А.? Яке право громадянина Горлика А. порушив поштар?

Питання для дискусії

Дайте характеристику структури Конституції України.

Хто та яким чином може стати громадянином України?

Проблема подвійного громадянства: труднощі та переваги?

Що таке національно-культурна автономія?

Позитивні та негативні якості референдуму?

Переваги та недоліки різних типів виборчої системи?

Чи змінюються функції Уряду та інших органів державного управління у зв'язку з проведенням роздержавлення, приватизації, економічної реформи в цілому?

Які гарантії здійснення депутатських повноважень закріплені законом?

Тема 3. Адміністративне право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Адміністративне право України: поняття і предмет правового регулювання	25	Дискусія
3	Обговорення питання: Державна служба: поняття і принципи організації	25	Бесіда, дискусія
4	Обговорення питання: Адміністративне виробництво і його стадії	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Навчальні завдання

Задача 3.1. Районний відділ внутрішніх справ і Державний науково-дослідний інститут вугілля уклали договір про охорону території і об'єктів, що належать інституту. Яка правова природа цього договору?

Задача 3.2. Згідно зі ст.114 Конституції України склад Кабінету Міністрів України формується Президентом України за участю Верховної Ради України. Який порядок призначення та відставки Кабінету Міністрів України?

Задача 3.3. Громадяни Войнович К. і Криворучко Р. звернулись до директора ТОВ «Маска» громадянина Олійника О. зі скаргою на те, що із приміщення офісу ТОВ «Маска», котрий знаходиться біля їх будинків, постійно чути музику, яка порушує їх спокій. Директор Олійник О. відмовив в розгляді

скарги посилаючись на те, що товариство з обмеженою відповідальністю не є державним органом і тому він не зобов'язаний розглядати скарги громадян. Правомірна чи ні відповідь директора Олійника О.? Громадяни Войнович К. і Криворучко Р. мають право звернутися зі скаргою на дії директора до суду?

Задача 3.4. Громадянин Кримов В. надав документи в конкурсну комісію на заняття посади радника Президента України. Конкурсна комісія затребувала від гр. Кримова В. надати відомості про його доходи та зобов'язання фінансового характеру, а також про належне йому та членам його сім'ї нерухоме та цінне рухоме майно, вклади у банках і цінні папери. Громадянин Кримов В. відмовився, посилаючись на недоторканість особистого життя і тайну вкладів, тому конкурсна комісія відмовила йому в розгляді документів. Вирішіть питання про законність дій комісії.

Задача 3.5. При затриманні громадянина Нерушенко В., який скоїв дрібне хуліганство, працівник міліції наніс йому кілька ударів по голові та шиї гумовим кийком за те, що громадянин Нерушенко В. відмовлявся сідати в патрульну машину. Визначте правомірність дій працівника міліції.

Питання для дискусії

Порядок притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Обставини, які виключають адміністративну відповідальність.

Адміністративна юстиція.

Адміністративний процес.

Законність і дисципліна в державному управлінні.

Державне регулювання підприємництва, управління промисловістю, капітальним будівництвом і агропромисловим комплексом.

Управління зовнішньоекономічною й інвестиційною діяльністю.

Митне регулювання.

Управління адміністративно-політичною діяльністю.

Управління освітою, наукою й охороною здоров'я населення.

Тема 4. Фінансове право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Предмет і система фінансового права	25	Дискусія
3	Обговорення питання: Бюджет і бюджетна система	25	Дискусія
4	Обговорення питання: Загальна характеристика податкової системи і її правове регулювання	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Питання для дискусії

Фінансово-правова норма та її структура.

Класифікація норм фінансового права.

Фінансово-правові відносини.

Нормативно-правові акти і норми, що регулюють інститут фондового ринку, цінних паперів та вексельного обігу.

Державний бюджет України.

Місцеві бюджети.

Бюджетна система України.

Податки та податкова система.

Державні цільові фонди.

Поняття місцевого та регіонального самоврядування.

Тема 5. Банківське право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Сфера застосування банківського права	25	Дискусія
3	Обговорення питання: Правове регулювання грошового обігу і відносин до клієнтів	25	Дискусія
4	Обговорення питання: Правове регулювання валютних операцій банків	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Питання для дискусії

Банківська система України.

Інститут банківського рахунку.

Поняття: валютні цінності.

Валютний контроль, його напрямки.

Національний банк України.

Порядок відкриття банківського рахунку.

Здійснення банківської діяльності.

Страхування кредитних операцій.

Іноземна валюта – один із законних засобів.

Індивідуальна ліцензія НБУ.

Уповноважений банк та його філії.

Правове регулювання інвестиційних операцій комерційних банків.

Правове регулювання міжнародних кредитних відносин.

Принципи та форми міжнародного кредиту.

Міжнародні фінансові інститути.

Тема 6. Цивільне право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Загальна характеристика цивільного законодавства України	25	Дискусія
3	Обговорення питання: Право власності і право інтелектуальної власності	25	Дискусія
4	Обговорення питання: Обов'язкове право	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Навчальні завдання

Задача 6.1. Громадянин Жженов П. вирішив продати квартиру в будинку житлово-будівельного кооперативу (ЖБК), в якій він мешкав, громадянину Миронову С. Сторони прийшли до нотаріуса для з'ясування питання щодо документів, які вони повинні надати для укладення договору. Втім, нотаріус заявив Жженову, що той не вправі продати квартиру у зв'язку з тим, що вона належить на праві власності не йому, а ЖБК, членом якого є Жженов П. Заперечуючи проти, цього Жженов заявив, що він повністю сплатив вартість цієї квартири ще у 1988 р. і відповідно до ст.15 Закону України "Про власність" став її власником. Нотаріус погодився з тим, що особа, яка повністю сплатила вартість квартири, набуває право власності на неї, але це стосується лише випадків, коли внески сплачуються після набрання чинності Законом

України "Про власність". Тому на випадок з громадянином Жжоновим П це правило не розповсюджується. Поясніть на цьому прикладі дію актів цивільного законодавства у часі, у просторі і по колу осіб. Вирішіть справу.

Задача 6.2. Товариство з обмеженою відповідальністю (далі - ТОВ) "Енергія" у 1998 р. уклало договір оренди земельної ділянки строком на 25 років, згідно з умовами якого воно як орендар повинно щомісяця сплачувати оренду плату в розмірі 250 грн. У вересні 2004р. Управління земельних ресурсів та управління комунальної власності Харківського міськвиконкому надіслало ТОВ "Енергія" листа, в якому запропонувало з січня 2004 р. сплачувати орендну плату в розмірі 320 грн. Підставою для цього послугувало прийняття у березні 2004 р. сесією міської ради рішення про підвищення плати за землю. Директор ТОВ "Енергія" звернувся до юриста за консультацією, наскільки правомірними є вимоги виконавчих органів. Чи регулюються ці відносини цивільним кодексом? Яка дія в часі нормативно-правових актів та порядок набрання ними чинності. Вирішіть справу.

Задача 6.3. Громадянин Сидоренко І. пред'явив позов до готелю "Київ" про відшкодування вартості пальто, костюму та електробритви, які були в нього вкрадені під час його проживання в готелі. Відповідач заперечував проти позову, посилаючись на те, що Сидоренко І. відповідно до розпорядження адміністрації готелю повинен був здати свої речі на зберігання в камеру схову, яка працює цілодобово. В іншому випадку адміністрація не несе відповідальності за зникнення речей. Адвокат громадянина Сидоренко І. звернув увагу суду на те, що розпорядження адміністрації готелю не є нормативним актом і протирічить ст.994 ЦК, відповідно до якої готель відповідає за схоронність майна, внесеного особою, яка проживає в ньому. Представник готелю, в свою чергу, послався на Правила проживання в готелях міста, які були затверджені головою адміністрації міста. В Правилах, зокрема, сказано, що готель не відповідає за втрату речей, які не були здані в камеру схову. Поясніть

правила співвідношення законів та підзаконних нормативних актів. Визначте систему цивільного законодавства. Вирішіть справу.

Задача 6.4. В фотоательє «Силует» звернулася громадянка Симоненко Р. з вимогою про вилучення з торговельної мережі художньої фотографії з її зображенням. Вона відзначила, що заперечує проти розповсюдження цієї фотографії тому, що вважає її невдалою. Як пояснив громадянці Симоненко Р. її адвокат, відповідно до ЦК особисті папери, в тому числі фотографії фізичної особи є її власністю. Ознайомлення з особистими паперами, їх використання, зокрема шляхом опублікування, допускаються лише за згодою фізичної особи, якій вони належать. Тому для розповсюдження фотографії необхідна її згода. Фотоательє відповіло, що воно має авторське право на художню фотографію з зображенням Симоненко Р. Остання позувала ательє за плату, отже, дала свою згоду на розповсюдження фотографії. Відповідно до ст. 308 ЦК у цьому разі фотографія, як і будь-який інший художній твір, може бути розповсюджена без її згоди. Якщо гр-ка Симоненко Р. хоче вилучити фотографію з продажу вона зобов'язана відшкодувати фотоательє пов'язані з цим збитки. Поясніть правила співвідношення загальних та спеціальних норм. Вирішіть справу.

Задача 6.5. Громадянин Бортківський Д. збив автомобілем гр-на Тищенко Ф., якому у зв'язку з цим було заподіяно шкоду. Пізніше громадянин Тищенко Ф. звернувся до суду з вимогою про її відшкодування. Громадянин Бортківський Д. зробив заяву про те, що його було визнано невинним у карному судочинстві і звільнено від відповідальності, а також, що він не може бути притягнений до цивільно правової відповідальності, бо ст. 1166 ЦК передбачає вину як обов'язкову умову відповідальності. На це адвокат Тищенко Ф. зауважив, що в даній ситуації треба користуватися ст.1187 ЦК, відповідно до якої гр. Бортківський Д. має нести відповідальність за скоєні ним дії. Поясніть позицію адвоката потерпілого. Як співвідносяться загальні і спеціальні норми цивільного законодавства?

Питання для дискусії

Які правила здійснення дарування?

Які особливості відповідальності власників об'єктів, що є джерелом підвищеної небезпеки?

Як розподіляється спадщина?

Яким чином забезпечується відшкодування моральної шкоди?

Тема 7. Сімейне право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Загальні принципи правового регулювання сімейних відносин	25	Дискусія
3	Обговорення питання: Немайнове і майнове права й обов'язку чоловіків, батьків і дітей.	25	Дискусія
4	Обговорення питання: Правові основи попередження насильства в родині	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Навчальні завдання

Задача 7.1. Громадянин Петров Л. та громадянка Мазуркова О. Звернулися до РАГСу з проханням зареєструвати їх шлюб. Приймавши заяву, співробітники РАГСу призначили строк реєстрації шлюбу через місяць після подання заяви. Але молоді не погодилися з цим, вони пояснили, що багато

років знають один одного, тому для них додаткові роздуми не потрібні, до того ж Петров Л. – геолог, через кілька днів повинен виїжджати в експедицію на весь польовий сезон –більше ніж півроку. Чи можна вирішити цю проблему?

Задача 7.2. Обружуючись, Галина на вимогу майбутнього чоловіка Миколи. Дала йому розписку, згідно з якою вона зобов'язалася протягом сімейного життя не вступати на навчання чи роботу. Але після трьох років сімейного життя Галина виявила бажання вступити до вищого навчального закладу, Миколазаперечував посилаючись на зобов'язання. Виник конфлікт. Хто правий у цій ситуації?

Задача 7.3. Громадянин Бузько П. Після авіакатастрофи, в яку він потрапив, частково втратив розум і за рішенням суду був визнаний недієздатним. Але через 5 років він вийшов з лікарні, почав працювати, ще через рік одружився. Дружину він повідомив про рішення суду, але в ЗАГСі про це нічого не сказав. Два роки по тому суд повернув дієздатність Бузько П. Але ще через три роки дружина звернулася з позовом до суду про визнання шлюбу недійсним, мотивуючи це недієздатністю Бузько П. При його укладенні. Яке буде рішення суду?

Задача 7.4. Навчаючись на п'ятому курсі університету, киянин Леонтосов В. Одружився з однокурсницею Райчук З., яка приїхала на навчання із Закарпаття. Батьки Леонтосова В. Дали згоду на шлюб, а батьки нареченої на весілля не приїхали, пояснюючи це транспортними складнощами. Після реєстрації шлюбу Райчук З. Було прописано у квартирі чоловіка, але вона майже не була там. Постійні сварки з Леонтосовим В. Та його батьками, відмова брати участь у веденні домашніх справ призвели до швидкого погіршення відносин. Уже через сім місяців постало питання про неможливість сімейного життя. Жінка звернулася до суду з вимогою розірвання шлюбу та поділу майна і житлової площі. Яким буде рішення суду?

Питання для дискусії

Як законом забезпечується рівність прав подружжя у шлюбі?

У яких випадках шлюб може бути визнаний недійсним?

Як визначається розмір аліментів?

Що таке піклування та опіка?

Тема 8. Трудове право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Основні принципи трудового права України	15	Дискусія
3	Обговорення питання: Колективний і трудовий договір	15	Дискусія
4	Обговорення питання: Трудовий розпорядок і організація заробітної плати	25	Дискусія
5	Обговорення питання: Трудові суперечки	20	Дискусія
6	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Навчальні завдання

Задача 8.1. На одному з приватних підприємств м. Харкова з чисельністю працюючих 100 осіб за рішенням місцевої ради була встановлена броня в кількості 5 робочих місць для працевлаштування осіб за направленням служби зайнятості, в тому числі 2 робочих місця для працевлаштування інвалідів. Адміністрація підприємства підготувала робочі місця для інвалідів,

облаштувала їх спеціальним обладнанням. Комісія, створена у відповідності до чинного законодавства, здійснила прийом цих робочих місць і дозволила ввести їх в дію. За звітний період державною службою зайнятості на це підприємство інваліди не направлялися. Разом з тим в кінці року з підприємства було стягнуто штрафні санкції в розмірі середньої річної заробітної плати за 2 робочих місця, не зайнятих інвалідами. Адміністрація підприємства звернулася з позовом до арбітражного суду про відміну незаконного, на думку адміністрації, стягнення. Обґрунтовуючи свої вимоги, адміністрація пояснювала, Що нею були виконані всі зобов'язання перед службою зайнятості, оскільки робочі місця було створено. У тому, що вони не були реально зайняті інвалідами, винна саме служба зайнятості, яка не направила жодного інваліда на підприємство.

Яким має бути рішення арбітражного суду? Підготуйте письмовий проект рішення з посиланням на необхідне законодавство.

Задача 8.2. Маркова З.І., пенсіонерка за віком, звернулася до адвоката з проханням пояснити її права на працевлаштування. Маркова збиралася звернутися до районного центру зайнятості за сприянням у пошуку підходящої роботи, а за відсутності такої мала намір просити надати їй статус безробітної з виплатою допомоги у зв'язку з безробіттям. Адвокат пояснив Марковій, що оскільки вона є пенсіонеркою за віком і отримує пенсію, вона не має права вимагати послуг від державної служби зайнятості з приводу працевлаштування.

Проаналізуйте консультацію адвоката на предмет відповідності її чинному законодавству. Виступіть самі у ролі адвоката і надайте належну правову допомогу пенсіонерці Марковій.

Задача 8.3. Працівники механічного цеху тракторного заводу звернулися в юридичну консультацію за роз'ясненням. Начальник цеху оголосив, що у зв'язку з ремонтними роботами в цеху протягом місяця працівники не будуть забезпечені роботою, а перевести їх на інші робочі місця немає можливості. Адміністрація заводу на цей період запропонувала працівникам написати заяви про відпустку без збереження заробітної плати. Працівники ж вважають,

що оплата за цей період має проводитися за правилами ст. 113 КЗпП України, що передбачає порядок оплати часу простою. Однак адміністрація на вимоги працівників відповіла відмовою, мотивуючи її тим, що в колективному договорі на 2003 р. передбачений порядок надання відпусток без збереження заробітної плати, у тому числі й на період простою.

Як може бути вирішено в колективному договорі питання про порядок надання відпусток без збереження заробітної плати у разі простою підприємства?

Задача 8.4. Власник одного з державних підприємств м. Харкова при обговоренні проекту колективного договору, посилаючись на Закон України "Про підприємства в Україні", заперечував статті, які надавали право представникам трудового колективу брати участь у розподілі прибутку підприємства. Власник аргументував своє заперечення тим, що таке право Статутом підприємства не передбачене. Представник профкому наполягав, щоб така стаття була внесена до колективного договору.

Як вирішити розбіжність?

Задача 8.5. Столяр Петренко П.О. був прийнятий на роботу громадянином Шевченком О.Л. на невизначений термін для систематичного виконання столярних робіт зі збирання меблів. Роботодавець Шевченко обіцяв надавати приміщення для роботи, необхідні матеріали, інструмент, а також щомісяця виплачувати Петренку заробітну плату в розмірі 500 грн. Петренко погодився. Через місяць роботи після отримання заробітної плати в обіцяному розмірі, Петренко заявив, що він хотів би внести відповідний запис у свою трудову книжку, так як не хотів би втрачати трудовий стаж для майбутньої пенсії. Роботодавець пояснив, що він не має права вносити будь-які записи у такий важливий документ як трудова книжка. І працівник, і роботодавець вирішили звернутися до юриста за роз'ясненням.

Надайте правову консультацію.

Задача 8.6. Приватна фірма подала до місцевої газети „Прем'єр” об'яву такого змісту: „Запрошуємо на роботу секретаря-референта, вродливу жінку віком до 23 років, з інтелігентними манерами, вищою гуманітарною освітою,

вільним володінням англійською мовою, комп'ютерною технікою”.

Проаналізуйте це оголошення на предмет відповідності його трудовому законодавству.

Задача 8.7. Карпова О.Д. – студентка денного відділення державного університету – одночасно працювала на півставки лаборантом кафедри філософії. За академічну заборгованість їй було відраховано з університету й одночасно звільнено з посади лаборанта. Карпова звернулася до суду з позовом про поновлення на роботі.

Суддя, вважаючи, що Карпова працювала за сумісництвом і звільнена у зв'язку з припиненням навчання, визнав звільнення законним. Карпова оскаржила рішення районного суду в обласному суді.

Що таке сумісництво? Який порядок укладання і розірвання трудового договору про роботу за сумісництвом? У яких правовідносинах з університетом знаходилася Карпова? Якою повинна бути ухвала обласного суду?

Задача 8.8. Продавець Іванова М.В. хворіла три місяці. Проробивши після видужання тиждень, вона у зв'язку з загостренням захворювання знову пішла на лікарняний і була відсутня на роботі ще два місяці. Директор універмагу звільнив її з ініціативи адміністрації за неявку на роботу більш чотирьох місяців.

Чи законно дане звільнення?

Питання для дискусії

Гармонізація трудового законодавства України з правовими нормами Європейського союзу.

Юридичні аспекти оплати праці в Україні.

Правове регулювання актів соціального партнерства в Україні.

Правовий статус профспілок у сфері трудових відносин.

Судовий порядок розгляду трудових спорів (конфліктів).

Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку в Україні.

Юридична відповідальність сторін трудового договору.

Тема 9. Основи соціального законодавства

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Законодавство і принципи соціального захисту населення в Україні	25	Дискусія
3	Обговорення питання: Організація загальнообов'язкового державного соціального страхування	25	Дискусія
4	Обговорення питання: Види наданих соціальних послуг, пільг і матеріального забезпечення	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Питання для дискусії

Соціальний захист населення в Україні.

Види соціальних послуг та пільг.

Матеріальне забезпечення населення в Україні.

Тема 10. Аграрне, земельне й екологічне право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Загальна характеристика екологічного права і законодавства України про охорону навколишньої природного середовища	25	Дискусія
3	Обговорення питання: Основи земельного права в Україні	25	Дискусія
4	Обговорення питання: Аграрне право України	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Питання для дискусії

Відповідність екологічного законодавства України міжнародним вимогам.

Дотримання вимог земельного права України.

Законодавство про охорону навколишньої природного середовища.

Тема 11. Кримінальне право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Законодавство України про кримінальну відповідальність	15	Дискусія
3	Обговорення питання: Злочин: поняття й ознаки	15	Дискусія
4	Обговорення питання: Карне покарання і його види	25	Дискусія
5	Обговорення питання: Характеристика сучасних економічних злочинів і їхні види	10	Дискусія
6	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Навчальні завдання

Задача 11.1. Група молоді поблизу готелю „Харків” протягом тривалого часу порушувала громадський порядок, було завдано побої чоловіку, який зробив зауваження. Під час припинення цих дій нарядом міліції, що прибув за викликом, нетверезий юнак Верменик Леонід кинув під ноги співробітникам міліції бойову гранату із зірваною чекою. Здавалося ще мить і станеться непоправне. Але співробітник міліції влучним ударом ноги відкинув гранату у безпечне місце, де вона і вибухнула, не завдавши нікому шкоди. Чи вчинено злочин, якщо так, то який саме, ким? Чи є обтяжуючі або пом’якшуючі обставини?

Задача 11.2. В кинутому будинку були знайдені мертвими 18-річна Наталія Байкар та 17-річний Юрій Федосов. На тілі дівчини експерти нарахували близько 30 ножових ран. Швидко з'ясувалася і мета злочину — у дівчини зникли прикраси та сумочка з грошима, а з хлопця знято майже весь одяг. Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.3. Співробітники ДАІ зупинили для перевірки нові автомобілі "Волга", які рухалися з Москви до Одеси. Під час огляду машин було виявлено кілька бойових гранат Ф-1. Водії заявили, що придбали їх для захисту від можливих злочинців на дорозі. Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.4. П'ятнадцятирічний учень школи Микола вскочив до ліфта, двері якого вже закривалися, та, погрожуючи ножем, вимагав у жінки серги. Жінка закричала, її крик почув чоловік. Коли двері ліфта відчинилися на восьмому поверсі, де живе жінка, нападник одразу отримав удар молотком по лобі від чоловіка постраждалої жінки і втратив свідомість. Міліція, яку було викликано, затримала порушника, що прийшов до тями. Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.5. Пасажир Мартинюк С., зайшовши до вагону, поставив у купе дорожню сумку та вийшов покурити на перон. Скориставшись цим, Райкін В. узяв сумку та непомічений вийшов з вагона. У сумці виявилось близько 3000 грн., кілька тисяч російських карбованців та деякі речі. Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.6. Касир будівельного тресту Радіонова С. зустріла на вулиці циганку, яка пообіцяла за кілька хвилин зробити її щасливою. Але для цього ворожка попросила "позолотити ручку", її слова подіяли подібно до гіпнозу. Касир кинулася на роботу і взяла із службового сейфа усю готівку — понад 10 000 грн. Почаклувавши над рукою, ворожка раптом зникла разом з грошима. Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.7. Співробітники ДАІ зупинили на контрольному пункті біля українського кордону два автопоїзди МАЗів. Під час огляду в кузовах було виявлено велику кількість кольорового металу. Тоді супровідник запропонував інспекторам ДАІ 700 доларів США. Запросивши понять, співробітники міліції склали протокол. Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.8. До міліціонера, що чергував на станції метро "Політехнічний інститут", звернувся 15-річний хлопець: у нього тільки-но в тролейбусі вкрали гаманець. Хлопець розповів прикмети крадія і через кілька хвилин міліціонер упізнав крадія та затримав його. У нього було знайдено гаманець, а також шприці та наркотики. Затриманий виявився тричі судимим. Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.9. У ніч на неділю біля одного з барів м. Білої Церкви близько 20 молодих хлопців вчинили п'яну бійку. Наряд міліції, що прибув на місце події, запропонував припинити бійку. Зваживши на нечисленність наряду — лише три чоловіки — хлопці кинулися на міліціонерів та, збивши з ніг, почали їх бити ногами. Один з патрульних зробив попереджувальний постріл, а коли це не допомогло, відкрив прицільний вогонь. Одного з нападників було вбито, а інші кинулися хто куди.

Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Питання для дискусії

Які особливості притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності?

Чи є певні категорії осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності?

Чи правильно законодавець вважає спосіб злочину групою більш небезпечним, ніж однією особою?

Випадки звільнення громадянина від покарання?

Тема 12. Міжнародне право

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Поняття, функції й особливості сучасного міжнародного права	25	Дискусія
3	Обговорення питання: Регулювання міжнародно–правових відносин	25	Дискусія
4	Обговорення питання: Міжнародне економічне право у взаєминах держав СНД	25	Дискусія
5	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Питання для дискусії

Національний та міжнародний контролі, характерні риси та шляхи взаємодії.

Спеціальний (конвенційний) та загальний види контролю, їх характеристика.

Співвідношення міжнародного право та екстратериторіальної дії національного права.

Договори про правову допомогу, як важливіший елемент розширення екстратериторіальної дії національного права.

Взаємозв'язок суверенітету держави та міжнародно-правової відповідальності.

Правові підстави та юридичні можливості зміни території держави.

Добровільне обмеження державою своєї територіальної юрисдикції.

Суб'єкти міжнародно-правових відносин.

Територія як важлива ознака держави.

Міжнародні третейські суди.

Міжнародні організації.

Органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Розмежування просторових сфер дії міжнародного і національного права.

Тема 13. Судові і правоохоронні органи України

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Судоустрій і принципи здійснення правосуддя в Україні	20	Дискусія
3	Обговорення питання: Основні задачі і функції прокуратури	20	Дискусія
4	Обговорення питання: Правоохоронні органи України і їхньої задачі	20	Дискусія
5	Обговорення питання: Адвокатура в Україні: основні задачі і функції	15	Дискусія
6	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Навчальні завдання

Задача 13.1. До місцевого суду звернулася позивачка з заявою про розірвання шлюбу та розділ майна. Суддя відмовив у прийнятті такої заяви, мотивуючи тим, що необхідно подавати дві окремі позивні заяви: про розірвання шлюбу та про розділ майна.

Чи правомірні дії судді, чому?

Задача 13.2. Громадянка Зубарева І.П. звернулася до відділу міліції із заявою, в якій просить прийняти міри до її чоловіка, Зубарева С.Д., який зловживає спиртними напоями та вчиняє скандали з бійками.

Які дії робітників міліції?

Задача 13.3. До органу РАГС звернулося подружжя, яке має двох неповнолітніх дітей з проханням про розірвання шлюбу.

Як має вчинити орган РАГС?

Задача 13.4. Студенти ВНЗу вчинили бійку в приміщенні учбового закладу, в результаті чого було розбито два стільці, скло на дверях та вікна.

До якої юридичної відповідальності повинні бути притягнуті студенти?

Задача 13.5. До нотаріальної контори надійшов лист від літньої жінки, яка не має змоги приїхати сама з проханням вислати їй свідоцтво про спадщину на будинок, що залишився їй від чоловіка, який помер два місяці тому.

Які дії нотаріусу?

Питання для дискусії

Яку роль відіграє прокуратура у забезпеченні законності та правопорядку?

Чи є відмінність функцій та порядку формування Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції?

Які права мають органи внутрішніх справ при виконанні своїх функцій?

Тема 14. Вирішення господарських суперечок

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Система господарських судів України	15	Дискусія
3	Обговорення питання: Досудове врегулювання господарських суперечок	20	Дискусія
4	Обговорення питання: Порядок розгляду справ у господарських судах	25	Дискусія
5	Обговорення питання: Розгляд справ про визнання боржника банкрутом	15	Дискусія
6	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Навчальні завдання

Задача 14.1. ТОВ "Омега" та ПП "Кокос" було укладено договір доручення, відповідно з яким ПП "Кокос" повинно було від імені, за дорученням і за рахунок ТОВ "Омега" укласти контракт з фірмою "Феррмет" (Ліхтенштейн) на поставку за кордон 100 тис. тон мазуту. Також було укладено договір доручення на закупівлю у Росії автомобілів УАЗ за рахунок валютних коштів, що будуть отримані після реалізації мазуту відповідачем. Із перевищенням вказаних повноважень, із порушенням вказівок довірника, ПП "Кокос" від свого імені уклало договір поставки з фірмою "Феррмет", а також контракт купівлі-продажу автомобілів УАЗ у рахунок мазуту. Фірмою "Феррмет" зобов'язання було виконано лише частково.

Чи є дії ПП "Кокос" правомірними? Що має вчинити ТОВ "Омега"?
Яким має бути рішення господарського суду?

Задача 14.2. ТОВ "Промінь" здало фабриці під приміщення, що знаходилось на першому поверсі виробничої будівлі, строком на 7 років. Договір був укладений в письмовій формі. Через 6 років будівля була передана верстатобудівельному заводу, який відразу її зарахував на свій баланс і жадав розірвання договору оренди з фабрикою, посилаючись на те, що орендоване фабрикою приміщення колись було спортивною залою і необхідне заводу для використання за своїм призначенням. Фабрика відмовилася звільнити приміщення – і верстато-будівельний завод звернувся з позовом до господарського суду.

Яким має бути рішення господарського суду?

Задача 14.3. МП "Антор" уклало договір із ТОВ "Таврія", згідно з яким ТОВ "Таврія" було зобов'язано за відповідну винагороду здійснити пошук інофірми, яка закупила б запропоновані МП "Антор" велосипеди в кількості 10000 штук в обмін на товари певного асортименту, та укласти з інофірмою договір від свого імені за рахунок МП "Антор". ТОВ "Таврія" уклало контракт із інофірмою. Через те, що замовлені товари від інофірми не надійшли, МП "Антор" звернулося до господарського суду із позовом про стягнення з ТОВ "Таврія" вартості велосипедів у валюті. Чи є позов МП "Антор" правомірним? Яку назву має договір, що уклали між собою МП "Антор" і ТОВ "Таврія"? Яким має бути рішення господарського суду?

Задача 14.4. Ухвалою господарського суду Харківської області залишено без розгляду позовну заяву ТОВ "Агротехсервіс" до філії "Харківтрансгаз" Богодухівського нафтогазпромислу про стягнення заборгованості за поставлену продукцію. Суд мотивував своє рішення тим, що Положення про філію Богодухівського нафтогазпромислу не містить даних про те, що останній має права юридичної особи. Чи законна ухвала господарського суду? Які ознаки юридичної особи? Що є підставою для представництва в господарському суді?

Задача 14.5. У господарському суді Харківської області було розглянуто справу за позовом ТОВ "Промінь" до магазину "Канцтовари". За результатами розгляду 17.09.2001 р. було прийняте рішення задовольнити позовні вимоги про виселення магазину з займаного приміщення через закінчення строку оренди. З відповідача на користь позивача стягнуто держмити. Відповідач не погодився з даним рішенням і 3.10.2001 р. подав апеляційну скаргу. Скаргу підписав заступник директора магазину "Канцтовари", тому що директор знаходився у довгостроковому відрядженні. До скарги була додана копія платіжного доручення про сплату держмита.

Харківський апеляційний господарський суд повернув скаргу без розгляду. Чи законні дії суду?

Питання для дискусії

Підстави для застосування банкрутства.

Судовий захист господарських прав.

Досудове вирішення господарських спорів.

Перегляд рішення господарського суду за ново виявленими обставинами.

Касаційне оскарження рішення господарського суду.

Господарський процесуальний кодекс України: основні положення.

Тема 15. Розгляд цивільних, адміністративних та кримінальних справ

План семінарського заняття

№ з/п	Навчальне питання (проблема)	Час, хв.	Метод проведення
1	Перевірка готовності студентів до заняття, вступне слово викладача	5	Доведення
2	Обговорення питання: Цивільне судочинство в Україні	15	Дискусія
3	Обговорення питання: Поняття адміністративної відповідальності і її підстави	20	Дискусія
4	Обговорення питання: Виробництво по справах про адміністративні правопорушення	25	Дискусія
5	Обговорення питання: Карне виробництво в Україні	15	Дискусія
6	Підведення підсумків обговорення навчальних питань та закінчення заняття	10	Доведення

Питання для дискусії

Порядок розгляду цивільних справ у суді.

Порядок розгляду кримінальних справ у суді.

6. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Тема 1. Основна теорія держави і права

Питання для самостійного опрацювання

1. Порівняльна характеристика джерел права: недоліки та переваги.
2. Сутність систематизації правових актів.
3. Держави, які існували на території сучасної України
4. Єдність і відмінність права і моралі.
5. Головні напрями формування правової держави в Україні.
6. Право – особливий інститут соціальних норм.
7. Класифікація правових норм.

Теми рефератів

1. Причини виникнення держави
2. Поняття держави
3. Політична система суспільства
4. Механізм (апарат) держави
5. Форми правління в державі
6. Форми державного устрою
7. Види державного режиму
8. Функції держави
9. Правова держава
10. Причини виникнення права
11. Поняття, ознаки і сутність права
12. Право у системі соціальних норм
13. Право і мораль

14. Поняття норми права, її структура
15. Види норм права
16. Система права
17. Джерела права

Тема 2. Конституційне право

Питання для самостійного опрацювання

1. Розкрийте на історичних прикладах (історичних пам'ятках права, історичних подіях) закономірності конституційного процесу в Україні.
2. Риси, що характеризують чинну Конституцію України як основний закон держави.
3. Види референдумів, які існують і який з них застосовувався в правовому житті нашої країни.

Теми рефератів

- 1) Закони та підзаконні нормативно-правові акти
- 2) Конституція України – основний закон держави
- 3) Конституційне право України: його предмет
- 4) Поняття основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина
- 5) Виборча система в Україні
- 6) Всеукраїнський та місцевий референдуми
- 7) Верховна Рада України та її повноваження
- 8) Президент України та його повноваження
- 9) Кабінет Міністрів України та його повноваження
- 10) Поняття місцевого самоврядування в Україні
- 11) Система місцевого самоврядування в Україні

Тема 3. Адміністративне право

Питання для самостійного опрацювання

1. Джерелами адміністративного права.
2. Ознаки адміністративно-правових правовідносин залежно від: їх часу, функціонального призначення, сфери державного управління, кількості суб'єктів.
3. Суб'єкти адміністративних правовідносин.

Теми рефератів

- 1) Адміністративне право України як галузь права
- 2) Адміністративне правопорушення (проступок)
- 3) Види адміністративних стягнень
- 4) Порядок притягнення до адміністративної відповідальності

Тема 4. Фінансове право

Питання для самостійного опрацювання

1. Спільні ознаки податку і збору, і в чому полягає відмінність між ними.
2. Назвіть об'єкти оподаткування у податку на додану вартість, прибуток і на нерухомість.
3. Банк: установою чи підприємство?

Теми рефератів

Тема 5. Банківське право

Питання для самостійного опрацювання

1. Принципи та форми міжнародного кредиту.
2. Кредитні операції банків у іноземній валюті.
3. Депозитні операції банків у іноземній валюті.

Теми рефератів

1. Міжнародні фінансові інститути.
2. Сутність валютного ринку.
3. Організація інвестиційної діяльності в банку.

Тема 6. Цивільне право

Питання для самостійного опрацювання

1. Способи захисту цивільних прав.
2. Характеристика окремих видів договорів на основі Цивільного кодексу.
3. Охарактеризуйте способи здійснення захисту права власності.
4. Охарактеризуйте форми та способи забезпечення виконання зобов'язань.
5. Поняття цивільної угоди та цивільного договору.
6. Загальна характеристика цивільної правоздатності і цивільної дієздатності.

Задачі для самостійного розв'язання

Задача 6.1. Шістнадцятирічний Дмитро Ч. працював слюсарем та навчався у вечірній школі. Отримавши заробітну плату (60 грн.), він придбав у свого однолітка школяра Олега Р. Собаку за 25 грн., уклавши письмову угоду. Мати Дмитра, довідавшись про покупку, почала вимагати від батька Олега забрати собаку назад та повернути гроти мотивуючи це своєю незгодою з угодою, що її уклав неповнолітній син. Але батько Олега відмовився зробити це, вказавши, що дав попередню згоду своєму синові на продаж собаки. Мати Дмитра звернулася до суду. Яке рішення повинен прийняти суд?

Задача 6.2. Учні 9 класу Микола Р. та Тарас М. проходячи пізно ввечері повз закритий магазин, помітили пожежу, що виникла всередині приміщення. Микола, розбивши вітрину, почав гасити пожежу, збиваючи полум'я курткою, а Тарас викликав пожежних та кинувся на допомогу. Під час гасіння пожежі Тарас збив з вітрини сервіз, який при цьому розбився. Під час гасіння було пошкоджено також куртку Миколи. Пізніше адміністрація звернулася з вимогою до Миколи та Тараса відшкодувати вартість вітрини та сервізу, вважаючи, що ці втрати стали наслідком некваліфікованих дій підлітків. Яке рішення має бути прийнято?

Задача 6.3. Громадянин К., проходячи повз склад заводу "Радар", помітив вогонь на горищі складу. Разом із працівником складу Б., що прибіг, помітивши вогонь, вони зламали двері сараю громадянина Ф., що стояв поряд, і взяли там драбину та відра для гасіння пожежі. Вогонь вдалося загасити, але при цьому згоріли куртка К. та драбина Ф. Крім того, К. дістав травму, для лікування якої він витратив певну суму грошей. К. та Ф. звернулися до суду з вимогами відшкодувати втрати, які вони понесли (К. вимагав відшкодування з боку заводу, а Ф. — з боку

громадянина Б., що безпосередньо вчинив збитки). Яке рішення прийме суд?

Задача 6.4. Дванадцятирічний Олександр П. брав участь у кінозйомках і отримав винагороду — 400 грн. На ці гроші він придбав солодоші (2 грн.), блокнот і ручку (5 грн.) та годинник (350 грн.). Але батьки, вважаючи ці витрати нерозумними, звернулися до магазину з вимогою прийняти назад покупки та повернути гроші. Адміністрація відмовилася, посилаючись на те, що Олександр повідомив касира та продавця, що це його власні зароблені гроші. Хто правий в цій ситуації?

Задача 6.5. Громадянин С. взяв у борг 200 грн. у К. строком на один рік. Коли рік минув, С. повернув гроші телеграфним переказом. Отримавши 200 грн., К. зателефонував С. і сказав, що гроші треба було б повернути особисто, до того ж вони повернуті без урахування інфляції (знецінення) і навіть без урахування відсотків, що були б нараховані при зберіганні грошей у банку чи ощадкасі. Але С. відмовився виконати цю вимогу, вважаючи її незаконною. Хто з них правий?

Задача 6.6. Сімнадцятирічний Андрій Р. після закінчення школи влаштувався на роботу в НДІ ортопедії лаборантом. Через деякий час до директора НДІ прийшов батько Андрія та розповів, що його син недоцільно використовує свою зарплату — витрачає на колекціонування монет, поштових марок тощо, а додому приносить надзвичайно мало грошей, незважаючи на складні матеріальні умови сім'ї — мати Андрія — інвалід, непрацездатна, двоє сестер — школярки, батьківської зарплати не вистачає для життя. На прохання батька, директор дав вказівку видавати зарплату Андрію лише у присутності батька або самому батьку. Чи немає порушень у цьому рішенні?

Теми рефератів

- 1) Цивільне право як самостійна галузь права
- 2) Громадяни як суб'єкти цивільного права

- 3) Юридичні особи як суб'єкти цивільного права
- 4) Право власності
- 5) Цивільно-правові договори
- 6) Цивільно-правова відповідальність

Тема 7. Сімейне право

Питання для самостійного опрацювання

1. Основні права та обов'язки матері, батька і дитини.
2. Заходи, що передбачаються для влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Перерахуйте основні права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів.
4. Порядок застосування Сімейного кодексу України до іноземців та осіб без громадянства.

Теми рефератів

- 1) Шлюб та сім'я.
- 2) Особисті та майнові права і обов'язки подружжя.
- 3) Права та обов'язки батьків та дітей.
- 4) Позбавлення батьківських прав.
- 5) Визнання шлюбу недійсним.
- 6) Взаємні права та обов'язки батьків і дітей.

Тема 8. Трудове право

Питання для самостійного опрацювання

1. Особливості прийняття неповнолітніх на роботу та звільнення з роботи.
2. Вирішення колективних спорів.
3. Сторони та зміст трудового договору.
4. Поняття і види часу відпочинку.
5. Скорочений та неповний робочий час.

Задачі для самостійного розв'язання

Задача 8.1. Маслова К.М. працювала бібліотекарем у міській дитячій бібліотеці. Наказом від 4 лютого 2003 р. її було звільнено за ст. 38 КЗпП України. Вважаючи звільнення неправильним, Маслова звернулася до суду з позовом про поновлення її на роботі, посилаючись на те, що 21 січня 2003 р. нею дійсно була подана заява про звільнення з роботи за власним бажанням, однак 28 січня вона захворіла, а після хвороби вирішила не звільнитися. Вийшовши на роботу після хвороби 7 лютого 2003 р. Маслова довідалася, що її звільнено згідно з поданою заявою. На заперечення Маслової начальник відділу кадрів повідомив, що бібліотека на її місце погодилася прийняти на роботу іншого працівника з відповідною освітою, котрий випадково довідався про вакансію і звернувся до завідуючого з заявою про прийняття на роботу. Наказ про це вже підписано. Маслова звернулася за роз'ясненням її трудових прав до юрисконсульта управління освіти.

Який порядок розірвання трудового договору з ініціативи працівника? Чи включається час хвороби в строк попередження про звільнення за власним бажанням? Вирішіть спір.

Задача 8.2. Наумова Р.П., електромонтера заводу, наказом від 1 вересня 2003 р. звільнили з роботи з власного бажання, але трудову книжку не видали.

У відділі кадрів йому видали обхідний лист "Довідка про довірені матеріальні цінності", по якому йому треба було зібрати підписи в десятих підрозділах заводу. На збір підписів пішло півмісяця, у відділ кадрів обхідний лист він міг представити тільки 16 вересня, після чого одержав трудову книжку.

Наумов вважає, що адміністрація зобов'язана йому виплатити заробітну плату з 1 по 15 вересня.

Чи прав він? Куди йому звернутися за дозволом суперечки?

Задача 8.3. Юрисконсульту підприємства додатково доручили вести роботу з укладання та перевірки виконання господарських договорів. Це вимагало багато часу, оскільки підприємство мало багато постачальників. Юрисконсульту доводилося часто залишатися після роботи, щоб забезпечити належним чином цю ділянку роботи. Врешті він поставив питання перед керівником про необхідність розширення юридичного відділу. На що керівник відмовив і пояснив, що юрисконсульт – працівник з ненормованим робочим днем і повинен залишатися після роботи.

Сформулюйте поняття та зміст ненормованого робочого часу. Який порядок його введення? Допоможіть юрисконсульту юридичною порадою.

Задача 8.4. Технолог Попов Р.В. звернувся із заявою до директора заводу з проханням встановити йому неповний робочий тиждень, оскільки вільний час потрібен йому для виконання іншої роботи за сумісництвом. З такою ж заявою звернулася Романова Н.М., яка має двох дітей 5 та 6 років, які часто хворіють і не можуть відвідувати дитячу установу. Директор заводу відмовив у проханні заявникам, посилаючись на те, що умови виробництва не дозволяють йому дати згоду на встановлення неповного робочого часу і запропонував звільнитися за власним бажанням.

Які підстави і порядок встановлення неповного робочого часу? Чи законні дії директора заводу?

Задача 8.5. У зв'язку з необхідністю завершення ремонтно-будівельних робіт у строк, бригадир Носов Ю.Д. запропонував робітникам бригади залишатися після роботи на 2 години протягом трьох днів підряд. Після здачі в експлуатацію об'єкта робітники поцікавилися у начальника будівельного

комбінату, як буде компенсована надурочна робота. Однак начальник відповів, що ніякого розпорядження про залучення працівників до надурочної роботи він не видавав, крім того, працівники отримали премію за здачу об'єкта в строк.

Чи мала місце в цьому випадку надурочна робота? Який порядок залучення до надурочної роботи?

Задача 8.6. До юрисконсульта фабрики звернулися працівники з питанням про правомірність наказу директора фабрики щодо надання відпустки без збереження заробітної плати строком на два місяці у зв'язку з відсутністю сировини для виконання робіт.

Якою має бути відповідь юрисконсульта? Чи мають право працівники вимагати оплати за час відпустки без збереження заробітної плати з ініціативи власника або уповноваженого ним органу?

Задача 8.7. Інженер підприємства Іващенко К.Ф. пішов у відпустку з 1 серпня 2003 р. на 26 календарних днів згідно з графіком відпусток. Однак у зв'язку з тим, що підприємство отримало вигідне замовлення, Іващенко було відкликано з відпустки 11 серпня. Директор підприємства пояснив, що виконання отриманого замовлення неможливе без кваліфікованих працівників. Іващенко заперечував проти відкликання його з відпустки, в крайньому разі він погоджувався вийти на роботу за умови подвійної оплати робочого часу.

Чи правомірні дії директора? Чи можливе перенесення відпустки на наступний рік?

Задача 8.8. За наказом начальника проектного управління інженер Мітяєв М.М. протягом місяця займав посаду головного інженера, який знаходився у відпустці. Бухгалтер Сидорова Т.Б. займала посаду головного бухгалтера, відсутнього через хворобу.

У якому порядку оплачується виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників?

Задача 8.9. Головного модельєра швейної фабрики було звільнено за появу на роботі в нетверезому стані за п. 7 ст. 40 КЗпП України. Головний модельєр звернувся до суду з позовом про поновлення на роботі, посилаючись

на те, що в нетверезому стані він знаходився після закінчення робочого дня.

Яке рішення повинен винести суд? Який порядок звільнення за п. 7 ст. 40 КЗпП України?

Задача 8.10. Понад 60 студентів одного з факультетів державного університету після повернення з літніх канікул не отримали стипендії за літо. Звернувшись до деканату факультету, вони з'ясували, що у них є заборгованість з курсових робіт, а згідно з правилами, виплата стипендії затримується до ліквідації заборгованості. Внаслідок проведеної перевірки з'ясувалося, що ряд викладачів після захисту курсових робіт зробили записи в залікові книжки, але не внесли відповідні дані до екзаменаційної відомості. У зв'язку з виплатою вказаним студентам стипендії на суму 1580 грн. ректор університету своїм розпорядженням зобов'язав бухгалтерію стягнути з винних у невиплаті стипендії викладачів всю суму заподіяної університету шкоди. Один з винних викладачів, якому за розпорядженням належало виплатити 340 грн, звернувся до КТС з проханням зменшити суму, оскільки його середній заробіток становить 170 грн.

Вирішіть справу.

Задача 8.11. Під час роботи стався нещасний випадок з токарем Матвієнко В.Г. – металевою скалкою, що відскочила, йому було пошкоджено око. Матвієнко пред'явив позов про стягнення з підприємства, на якому він працював, відшкодування майнової шкоди, а також про стягнення моральної шкоди. Відповідач позову не визнав і пояснив, що позивач повинен був відрубати невеликий шматочок металу, така робота для нього складною не була. Матвієнко був ознайомлений з правилами техніки безпеки і був зобов'язаний надіти захисні окуляри. У разі їх відсутності він мав заявити про це, але не зробив цього. Шрам, що залишився на обличчі, на думку відповідача, не настільки примітний, щоб на цій підставі відшкодувати моральну шкоду.

Як вирішити справу?

Теми рефератів

1. Міжнародно-правове регулювання праці.
2. Правові аспекти забезпечення зайнятості і працевлаштування в Україні.
3. Трудовий договір як юридичний документ у ринковій економіці.
4. Контракт та його правова характеристика як особливої форми трудового договору.
5. Охорона праці на виробництві та її правове забезпечення.
6. Правовий статус органів контролю за дотриманням законодавства про працю й охорони здоров'я на виробництві.
7. Правове регулювання пенсійного забезпечення в Україні та напрямки його реформування.

Тема 9. Основи соціального законодавства

Питання для самостійного опрацювання

1. Правовий статус громадян, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи.
2. Обов'язки ветеранів праці, громадян похилого віку.
3. Види державних допомог сім'ям з дітьми передбачено законодавством про соціальне забезпечення.

Теми рефератів

1. Пенсійне страхування.
2. Медичне страхування.
3. Страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності.

4. Соціальні послуги і матеріальне забезпечення.
5. Державна допомога малозабезпеченим сім'ям і дітям.

Тема 10. Аграрне, земельне й екологічне право

Питання для самостійного опрацювання

1. Головні гарантії прав на землю.
2. Відповідальність наступає за порушення земельного законодавства.
3. Органи, що вирішують земельні спори.
4. Права та обов'язки природокористувачів.

Теми рефератів

1. Правова охорона оточуючого навколишнього середовища
2. Екологічні права та обов'язки громадян
3. Відповідальність за порушення екологічного законодавства

Тема 11. Кримінальне право

Питання для самостійного опрацювання

1. Обставини, що виключають суспільну небезпеку і протиправність діяння
2. Співучасть у злочині
3. Покарання у кримінальному праві

Задачі для самостійного розв'язання

Задача 11.1. Автолюбитель повертався додому трасою Алма-Ата—Петропавловськ на власному автомобілі "Шва" з причепом. Увечері, втомившись, він зупинився на узбіччі. Через кілька хвилин до "Ніви" підїхав КАМАЗ, з нього вийшли троє, не кажучи ані слова вони пострілами з пістолета пробили передні колеса легкової машини і почали покvapливо виймати речі з причепа. На хазяїна "Ніви" ніхто не звертав уваги, і він, скориставшись цим, непомітно дістав із заднього сидіння машини мисливський карабін, що лежав там, і відкрив вогонь по нападниках. Не бажаючи потрапити під кулю, грабіжники залишили місце пригоди. Наступного ранку до лікарні звернулася людина з важким вогнестрільним пораненням — ним виявився один із грабіжників, пізніше були затримані й інші.

Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.2. Група хлопців — 16-річний Віктор (керівник групи), Олександр, Дмитро, 14 річний Ігор та 12-річний Михайло та Сергій — почала свою діяльність з викрадення у сусідній школі програвача. Потім викрали з шкільної їдальні близько 30кг сосисок та ковбаси. При цьому вони не лише вкрали продукти, а й розкидали хліб, розлили молоко з розчавлених ними пакетів, побили посуд. Потім були й інші крадіжки. Аж поки їх не спіймали на гарячому на черговій справі.

Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.3. Трьох закоренілих злочинців перемогла чернівчанка Оксана М. Вони увірвалися до її квартири і, погрожуючи пістолетом, почали вимагати гроші та коштовності. Раптом жінка зробила блискавичний рух, вибила зброю, важко поранивши при цьому одного з нападників, а інші, шоковані такою ситуацією, позадкували до дверей та

кинулися навітки. Коли прибула міліція, жінка передала охоронцям порядку свій трофей — пістолет ТТ.

Чи вчинено злочин, який саме, ким? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.4. Касир "Київжитлокомуненерго" Л. звернулася у міліцію із заявою про те, що в неї викрадено 2000 грн. Виявилось, що близько 12 години дня до неї завітав її знайомий В. Двері до каси були відчинені, але у кімнаті нікого не було (касир на кілька хвилин вийшла до бухгалтерії). Скориставшись цим, В. прихопив гроші, що лежали на столі, та пішов геть. Через деякий час В. було затримано, він повернув гроші, які заховав у своєму дворі.

Чи вчинено злочин, ким, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.5. У магазині "Дитячий світ" несподівано спрацювала сигналізація. Отримавши сигнал, на місце пригоди прибула група швидкого реагування, готова до затримання небезпечних злочинців. Але застосовувати зброю не довелося. Грабіжниками виявилися два десятирічні п'ятикласники, які перед закриттям магазину сховалися під прилавком. Коли магазин було закрито, хлопці набрали іграшок на кількасот гривень та спробували зникнути, але спрацювала сигналізація.

Чи вчинено злочин, ким, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.6. Двоє безбілетних пасажирів відмовилися сплатити штраф контролерам. Коли контролери запропонували залишити салон тролейбуса, "зайці" зробили це, але й виштовхали контролера. А на зупинці порушники накинулися на контролерів і почали їх бити, застосовуючи при цьому каміння. Міліціонер, що опинився поруч, затримав безбілетників, які виявилися нетверезими.

Чи вчинено злочин, ким, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.7. Ввечері біля станції метро "Наукова" невідомий автомобіль збив громадянина С., який переходив вулицю позначеним пішохідним перехо дом, та, не зупиняючись, поїхав далі. Перехожі кинулися на допомогу, але всіх випередив хлопець, який підбіг до постраждалого, що лежав на проїжджій частині, та, схопивши його шапку, швидко зник. Інші люди викликали "швидку допомогу" та перенесли С. на тротуар, а лікар, що опинився поруч, зупинив кровотечу.

Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.8. У родині відзначалося сімейне свято. Мати поклала дитину спати на ліжко між верхнім одягом запрошених та диванними подушками. До самого ранку у квартирі тривало свято, а потім стомлені батьки лягли спати. Вранці, стривожені довгим мовчанням дитини, батьки підійшли до ліжка. Дитина виявилася бездиханною. На думку експертів, вона задихнулася, опинившись під одягом гостей.

Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Задача 11.9. Поліція штату Каліфорнія розшукує людину, яка увійшовши до залу хутрового магазину незадовго до закриття, випустила на підлогу мишу. Всі продавці з виском розбіглися, а чоловік, схопивши з вішалки норкову шубу, зник.

Проаналізуйте ситуацію з точки зору законів України.

Задача 11.10. У м. Алчевську інспектори дорожньо-патрульної служби міліції звернули увагу на трьох людей, що випивали у сквері, їм було зроблено зауваження, але у відповідь почули лайку. Міліціонери спробували затримати порушників, але ті почали бійку з інспекторами. Викликаний наряд прийшов на допомогу та затримав порушників.

Чи вчинено злочин, який? Чи є обтяжуючі або пом'якшуючі обставини?

Теми рефератів

1. Кримінальне право як галузь права.
2. Поняття і ознаки злочину.
3. Кримінальна відповідальність і її підстави.
4. Склад злочину.

Тема 12. Міжнародне право

Питання для самостійного опрацювання

1. Принцип виключної обов'язковості договору лише для його учасників. Можливість розповсюдження договору для третіх держав .
2. Засоби вираження згоди на обов'язковість дії міжнародних договорів відповідно до діючого законодавства України. Перелік договорів, що потребують обов'язкової ратифікації.
3. Відмінність застережень від поправок. Депозитарій та його правовий статус.
4. Контингентні угоди. Поняття, характеристика та основні риси. Вимоги до застережень та їх правові наслідки.

Теми рефератів

1. Слідчі та узгоджувальні комісії. Їх роль та мета у процесі регулювання міжнародних спорів.
2. Міжнародний суд ООН, склад особливості компетенції та характеристика правового статусу. Рада безпеки ООН.
3. Економічний суд СНД. Правовий статус та мета дії.

Тема 13. Судові і правоохоронні органи України

Питання для самостійного опрацювання

1. Місце адвокатури у захисті прав людини.
2. Правовий статус служби безпеки України.
3. Правовий статус міліції.
4. Повноваження прокуратури України за Конституцією України

Теми рефератів

- 1) Судова влада та судова система України
- 2) Функції судової влади
- 3) Повноваження Конституційного Суду України
- 4) Функції прокуратури України
- 5) Місце адвокатури у захисті прав людини.
- 6) Нотаріат в Україні
- 7) Система правоохоронних органів в Україні та їх завдання.

Тема 14. Вирішення господарських суперечок

Питання для самостійного опрацювання

1. Система господарських судів.
2. Порядок досудового врегулювання господарських суперечок.
3. Сторони господарських судів, їх права та обов'язки.
4. Ціна позову до господарського суду.

Теми рефератів

1. Апеляційний господарський суд.
2. Вищий Господарський Суд.

3. Порядок звернення до господарського суду.
4. Порядок розгляду справи в господарському суді.
5. Мирова угода по справам в господарських судах.

Тема 15. Розгляд цивільних, адміністративних кримінальних справ

Питання для самостійного опрацювання:

1. Розгляд цивільних справ в судах першої інстанції.
2. Рішення суду по цивільній справі.
3. Поняття адміністративного порушення.
4. Органи, що розглядають справи про адміністративного правопорушення.
5. Стадії кримінального процесу.

Теми рефератів

1. Порядок звернення до суду та порушення цивільної справи.
2. Доказування в цивільному процесі.
3. Протокол про адміністративне правопорушення.
4. Розгляд адміністративних справ у судах першої інстанції.
5. Порядок порушення кримінальної справи.
6. Касаційне провадження по кримінальним справам.

6. ІНДИВІДУАЛЬНО-КОНСУЛЬТАТИВНА РОБОТА

Індивідуально-консультативна робота здійснюється за графіком індивідуально-консультативної роботи у формі: індивідуальних занять, консультацій, перевірки виконання індивідуальних завдань, що винесені на поточний контроль, тощо.

Формами організації індивідуально-консультативної роботи є:

1) за засвоєнням теоретичного матеріалу:

- індивідуальні консультації;
- групові консультації.

2) за засвоєнням практичного матеріалу:

- індивідуальні консультації;
- групові консультації.

3) для комплексної оцінки засвоєння програмного матеріалу:

- індивідуальні завдання виконаних робіт;
- підготовка реферату для виступу на науковому семінарі;
- підготовка реферату для виступу на науковій конференції.

7. АКТИВІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

Ділові ігри. Проведення ділових ігор потребує ретельної підготовки. Тему гри потрібно визначити не менш ніж за тиждень, а для більш складних — навіть за 2 тижні до її проведення. В однопізодних іграх (більшість ігор з трудового законодавства, деякі ділові ігри з кримінально-процесуального права) розподіл ролей можна проводити безпосередньо перед початком гри (це сприятиме тому, щоб всі студенти готувалися до виконання кожної з ролей). Але у складніших іграх (з виборчого законодавства, "Судовий процес" тощо) ролі слід розподілити заздалегідь, щоб учасники встигли не лише ретельно вивчити свої "службові обов'язки" у грі, а й підготувати необхідні документи та матеріали.

Перед початком гри доцільно нагадати студентам основні правові норми, що стосуються теми. Це бажано зробити шляхом опитування студентів (як правило тих, хто не отримав активних ролей у грі). Необхідно вказати цілі гри, поставити завдання перед студентами — спостерігати за діями кожного з учасників для наступного аналізу дій.

Після закінчення гри потрібно провести її аналіз. Для цього доцільно запропонувати студентам оцінити дії кожного з учасників гри, вказати на припущені ними помилки, а також запропонувати, як необхідно було діяти відповідно до закону. Доцільно також запропонувати самим учасникам висловити думку щодо своїх дій, вказати, з якими зауваженнями вони згодні, а які вважають помилковими.

Після такого багатостороннього аналізу викладач має підбити підсумки гри, акцентувати увагу студентів на найбільш важливих та актуальних для студентів нормах, які вивчалися у процесі гри.

Для активізації студентів застосовують ще один прийом — під час розподілу ролей можна доручити кожному учасникові визначити одну помилку, яку він свідомо скоїть під час гри, заздалегідь повідомивши про цю

помилку викладача. Така помилка, як правило, має бути очевидною, повинна вимагати для виявлення глибоких знань та уваги під час гри.

Ділові ігри з трудового законодавства прийняття на роботу.

Під час цієї гри закріплюються знання студентів щодо правил прийняття на роботу різних категорій працівників. Для проведення гри попередньо розподіляються ролі: керівник підприємства, начальник відділу кадрів, а також працівники, які влаштовуються на роботу. Останніх доцільно призначити кількох, обумовивши різні категорії їх — у віці 15 років, що влаштовується на роботу у вільний від навчання час; випускник школи (17 років), що вперше влаштовується на роботу; лікар, який переходить на нове місце роботи; робітник, що повернувся з лав Збройних Сил тощо.

Бажано також підготувати картки з назвами документів, які потрібні для вступу на роботу, а також таких, що їх не повинні вимагати при укладенні трудового договору: паспорт, свідоцтво про народження, військовий квиток, диплом про закінчення інституту, атестат про середню освіту, трудова книжка, довідка з ЖЕУ про попереднє заняття, характеристика, медична довідка, згода батьків, згода школи, направлення комісії у справах неповнолітніх, довідка з попереднього місця роботи тощо.

Після розподілу ролей пропонується почергово відібрати з числа запропонованих документів, що потрібні їм для укладення трудової угоди (враховуючи роль, яку вони грають). Після підбору необхідних на погляд студента документів він повинен провести переговори з "керівником підприємства", під час яких визначити необхідні та, в разі бажання і потреби, додаткові умови трудової угоди (місце роботи, посада та кваліфікація, питання оплати праці, початок роботи тощо), враховуючи вимоги КЗпП до відповідних категорій працівників.

Наступний епізод гри пов'язаний з роботою "начальника відділу кадрів", який повинен перевірити "документи", що будуть йому подані, та прокоментувати їх комплектність і правильність відбору. Крім того, він повинен провести юридичне оформлення прийняття на роботу — запропонувати написати заяву та підготувати наказ про прийом на роботу.

Під час проведення гри можна не давати картки з назвами документів, а запропонувати студентам самим підготувати їх відповідно до умов завдання. Студенти, які не отримали ролей, повинні слідкувати за діями студентів гри і після закінчення епізоду або гри в цілому вказати на помічені в діях кожного учасника помилки.

Дисциплінарна практика.

Гра допомагає закріпити знання студентів щодо підтримання трудової дисципліни та використання заходів дисциплінарного впливу стосовно порушників трудової дисципліни.

Для проведення гри розподіляються ролі працівників, які припустилися різних порушень трудової дисципліни (запізнення на роботу; недбалість, що призвела до зіпсування деталі; прогул тощо). Крім того, бажано призначити "порушників", застосування заходів стягнення до яких обумовлено додатковими процедурами. Порушник, зокрема, може бути депутатом ради, головою або членом профспілкового комітету, неповнолітнім. Призначаються керівник підприємства, начальник цеху чи майстер, начальник відділу кадрів, голова та члени профспілкового комітету. У разі призначення "порушників", щодо яких діють додаткові гарантії, необхідно передбачити резерв учасників гри, які отримають ролі в ході гри при виникненні в цьому потреби.

До початку гри викладач готує опис ситуацій (порушень), щодо яких слід вжити заходів дисциплінарного впливу. Учасники, що виконують ролі представників адміністрації, повинні зажадати від "порушників" пояснень. Можна запропонувати одному з "порушників" відмовитися від написання пояснення, на що має бути відповідна реакція представників адміністрації (вони повинні скласти акт про відмову написати пояснення).

Отримавши пояснення від "порушників", "представники адміністрації" мають визначити можливі стягнення відповідно до того, яке порушення вчинено. У разі винесення догани "співробітник відділу кадрів" або "директор" повинні підготувати відповідний наказ.

Якщо застосовується такий захід, як звільнення, "керівник" повинен після отримання пояснення звернутися до профспілкового органу. В цьому

епізоді гри беруть участь "представники адміністрації", що повідомляють про порушення і заходи, які пропонується застосувати, "порушник" дає пояснення. На підставі цього члени профспілкового комітету повинні прийняти рішення про надання згоди на звільнення чи відмову в цьому. Рішення як "адміністрації", так і "профкому" мають бути аргументовані, мати посилання на норми закону.

Відповідно до рішення профспілкового органу "представник адміністрації" готує відповідний наказ чи розпорядження.

Якщо "порушник" має додаткові гарантії щодо застосування до нього заходів дисциплінарного впливу або звільнення, "представник адміністрації" повинен звернути на це увагу. Саме для цього залишені "резервні" учасники гри, які отримують відповідні ролі: членів райкому профспілки, комісії у справах неповнолітніх тощо, які мають розглянути подання та прийняти необхідні рішення.

Звільнення з роботи.

Під час цієї гри студенти повинні закріпити знання з питання порядку звільнення у різних випадках — за власною ініціативою працівника, за скороченням штатів, внаслідок виявленої невідповідності займаній посаді.

Для цієї гри розподіляються ролі: керівник підприємства, керівник відділу кадрів, голова профспілкового органу, працівники, які звільняються. Необхідні документи — заява про звільнення за власним бажанням, медичний висновок чи висновок атестаційної комісії, наказ про звільнення, протокол засідання профспілкового органу. В разі звільнення за скороченням штатів бажано включити до гри кількох учасників, що займають посаду, яка скорочується, запропонувавши учасникам гри відповідно до закону вирішити питання про переважне право на залишення на роботі.

Ділові ігри з кримінально-процесуального та кримінального права.

Ігри пропонованого блоку бажано проводити в комплексі, послідовно розвиваючи справу. Можна запропонувати студентам розіграти ситуації допиту підсудного, свідка, впізнання предмета чи особи, очної ставки тощо. Для виконання ролей призначаються лише основні учасники — слідчий,

підозрюваний, свідок, адвокат. Якщо за процесуальними нормами необхідна участь інших осіб (учасників впізнання особи, понятих, представників неповнолітнього тощо), учасники гри повинні заявити про це для їх додаткового призначення або самостійно запросити додаткових учасників із числа присутніх.

Після "закінчення слідства" можна перейти до найскладнішої гри в цьому комплексі — "Судовий процес". Під час цієї гри студенти розігрують судові засідання з розгляду кримінальної справи. При цьому призначаються судді, секретар судового засідання, підсудний, адвокат, прокурор (державний обвинувач), свідки, експерт тощо. Склад діючих осіб залежить від фабули та обставин справи, що пропонується до розгляду. При проведенні цієї гри не обійтися без певних спрощень, але основні стадії процесу (підготовча частина, судові слідство, судові дебати, останнє слово підсудного, винесення вироку) мають бути витримані. При цьому повинні бути дотримані основні процесуальні моменти (порядок допиту свідків, забезпечення права на захист тощо). З метою активізації студентів, підвищення їхньої зацікавленості для цієї гри бажано створити обстановку, наближену до судової.

8. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

На початку заняття доцільно провести коротке усне опитування на предмет знання студентами основних понять за темою заняття. Пропонуються наступні запитання:

Тема 1. Основна теорія держави і права

1. Перерахуйте основні причини виникнення держави.
2. Перерахуйте основні ознаки держави.
3. Дайте визначення поняття „суверенітет держави”.
4. Перерахуйте типи державного устрою.
5. Перерахуйте основні типи політичних режимів.
6. Дайте визначення „функція держави”. Назвіть основні з них.
7. Перерахуйте ознаки класифікації функцій держави.
8. Перерахуйте елементи механізму держави.
9. Перерахуйте основні принципи роботи державного апарата.
10. Дайте визначення функцій і юридичних (правових) норм.
11. Охарактеризуйте внутрішні складові норми права.
12. Перерахуйте основні ознаки права.
13. перерахуйте основні функції права.
14. Перерахуйте основні джерела права.
15. Назвіть основні ознаки правовідносин.
16. Дайте визначення поняття „правопорушення” і які воно має ознаки.

Тема 2. Конституційне право

1. Перерахуйте джерела конституційного права України.
2. Перерахуйте основні принципи виборчого права в Україні.

3. Дайте характеристику основні права людини, закріплені в Конституції України.
4. Перерахуйте основні групи прав громадян України.
5. Перерахуйте основні обов'язки громадян України.

Тема 3. Адміністративне право

1. Дайте визначення поняття „метод державного керування”.
2. Дайте визначення поняття „державна служба”.
3. Перерахуйте нормами, якими регламентується статус державного службовця.
4. Перерахуйте основні принципи діяльності державної служби України.
5. Перерахуйте основні обов'язки державних службовців.

Тема 4. Фінансове право

1. Перерахуйте функції бюджету України.
2. Перерахуйте джерела бюджетного права України.
3. Дайте характеристику бюджетної системи України.
4. Дайте визначення поняття „інститут фінансового права”.
5. Перерахуйте права й обов'язки платника податків.

Тема 5. Банківське право

1. Перерахуйте операції можуть здійснювати банки на основі отриманої ліцензії.
2. Перерахуйте ознаки, які характеризують банківські правовідносини.
3. Дайте визначення поняття „банківська таємниця”.
4. Перерахуйте основні напрямки валютного контролю.
5. Дайте визначення поняття „уповноважений банк”.

Тема 6. Цивільне право

1. Перерахуйте суспільні відносини, які регулює цивільне право.
2. Перерахуйте основні принципи цивільного законодавства України.
3. Дайте визначення понять “володіння”, “користування”, “розпорядження”.
4. Дайте характеристику права інтелектуальної власності.
5. Перерахуйте істотні умови договору.

Тема 7. Сімейне право

1. Перерахуйте основні джерела сімейного права в Україні.
2. Дайте визначення поняття „шлюб”.
3. Перерахуйте підстави для розірвання шлюбу.
4. Дайте характеристику особистим немайновим правам.
5. Перерахуйте взаємні права й обов’язки батьків і дітей у сімейних відносинах.

Тема 8. Трудове право

1. Перерахуйте основні принципи трудового права України.
2. Перерахуйте основні права й обов’язки найманих робітників.
3. Дайте визначення поняття „колективний договір”.
4. Дайте визначення поняття „трудового договору”.
5. Перерахуйте рівні регулювання заробітної плати.

Тема 9. Основи соціального законодавства

1. Перерахуйте принципи покладені в основу Концепції соціального забезпечення громадян України.
2. Перерахуйте основні нормативно-правові акти, що складають систему

соціального законодавства України.

3. Перерахуйте види загальнообов'язкового державного соціального страхування передбачені в Україні.
4. Дайте характеристику обов'язку застрахованих осіб.
5. Перерахуйте випадки припинення виплати і надання соціальних послуг.

Тема 10. Аграрне, земельне й екологічне право

1. Перерахуйте основні екологічні права й обов'язки громадян.
2. Перерахуйте суб'єкти й об'єкти земельних відносин.
3. Перерахуйте основні права й обов'язки власників земельних ділянок.
4. Дайте характеристику права земельного сервітуту.
5. Перерахуйте підстави для припинення права власності на земельну ділянку.

Тема 11. Кримінальне право

1. Перерахуйте основні задачі кримінального права.
2. Дайте визначення поняття „злочин”.
3. Перерахуйте основні ознаки злочину.
4. Дайте характеристику стадій злочину.
5. Перерахуйте види основних і додаткових кримінальних покарань.

Тема 12. Міжнародне право

1. Перерахуйте особливості міжнародного права.
2. Перерахуйте основні функції міжнародного права.
3. Перерахуйте елементи механізму міжнародного правового регулювання міждержавних відносин.
4. Дайте визначення поняття „міжнародна законність”.

5. Перерахуйте види міжнародної правової відповідальності.

Тема 13. Судові і правоохоронні органи України

1. Перерахуйте основні принципи судочинства в Україні.
2. Дайте характеристику системи судів загальної юрисдикції.
3. Перерахуйте задачі, які покладаються на органи юриспруденції.
4. Дайте характеристику функцій правоохоронних органів.
5. Перерахуйте види діяльності, які здійснюють адвокати.

Тема 14. Вирішення господарських суперечок

1. Перерахуйте основні функції апеляційного і вищого господарського суду України.
2. Дайте характеристику досудового врегулювання господарських суперечок.
3. Перерахуйте перелік справ, підвідомчих господарським судам.
4. Перерахуйте інстанції розгляду господарських суперечок.
5. Перерахуйте випадки, у яких господарський суд може залишити позов без розгляду.

Тема 15. Розгляд цивільних, адміністративних кримінальних справ

1. Перерахуйте основні задачі цивільного судочинства.
2. Дайте визначення поняття „адміністративне правопорушення”.
3. Перерахуйте види адміністративного стягнення.
4. Дайте характеристику карного судочинства.
5. Дайте характеристику Кримінально-процесуального кодексу України.

Підвищенню ефективності навчального процесу в значній мірі сприяє тестування, що дозволяє об'єктивно оцінити успішність студентів на будь-якому етапі їхнього навчання та виявити те коло питань, що студенти засвоїли слабо, і надалі звернути на них особливу увагу.

У змістовному відношенні тестові завдання сформульовані таким чином, щоб у процесі їхнього використання можна було проконтролювати, наскільки глибоко студентами засвоєний категоріальний апарат правознавства, ознаки й особливості державно-правових явищ.

У залежності від типів представлених тестів студенти повинні відповідати на них по-різному. Так, якщо в тесті є запитання та відповіді на них, вірним може бути один варіант відповіді або декілька, і студент повинен вибрати всі варіанти вірних відповідей.

ТЕМА 1. ОСНОВНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

1. Здатність і можливість впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою волі, авторитету, права, насильства:

- а) соціальні норми;
- б) влада;
- в) регулювання.

2. Правило поведінки, що склалося унаслідок фактичного його застосування протягом тривалого часу і ввійшло в звичку:

- а) право;
- б) звичай.

3. Підхід до визначення права як системи загальнообов'язкових, формально визначених, похідних від держави і єю охороняємих норм, що регулюють суспільні відносини:

- а) філософський;
- б) нормативний;
- в) соціологічний.

4. Підхід до визначення права як норми, що складаються і розвиваються в самому суспільстві, держава їх не створює, а лише відкриває:

- а) філософський;
- б) нормативний;
- в) соціологічний.

5. Сукупність усіх діючих у даній державі юридичних норм:

- а) суб'єктивне право;
- б) система права;
- в) об'єктивне право.

6. Головна якісна основа права, котра розкриває його природу і призначення в суспільстві:

- а) функція права;

б) цінність права;

в) сутність права.

7. Здатність задовольняти визначені потреби суб'єктів:

а) принципи права;

б) цінність права;

в) сутність права.

8. Основні ідеї, що лежать в основі права і виражають його сутність:

а) цінність права;

б) принципи права;

в) функція права.

9. Соціальні функції права:

а) економічна;

б) охоронна;

в) політична;

г) екологічна;

д) регулятивна;

е) виховна.

10. Спеціально-юридичні функції права:

а) політична;

б) регулятивна динамічна;

в) виховна;

г) регулятивна статична;

д) економічна;

е) охоронна.

11. Державно-офіційні способи зовнішнього вираження норм права, додання загальним правилам загальнообов'язкового юридичного значення:

а) політичні декларації;

б) моральні принципи;

в) джерела права.

12. Двостороння або багатостороння угода між суб'єктами правочинства, що містить норми права:

- а) правовий прецедент;
- б) нормативний акт;
- в) правовий звичай.

13. Сукупність взаємозалежних, погоджених і взаємодіючих правових засобів, що регулюють суспільні відносини, а також елементів, що характеризують рівень правового розвитку тієї або іншої країни:

- а) система права;
- б) правова система;
- в) система законодавства.

14. Сукупність взаємозалежних рис правових систем, що відповідають визначеній суспільно-економічній формації, що характеризуються єдністю економічної основи і класової сутності:

- а) форма права;
- б) правий рід;
- в) тип права.

15. Правило поведінки, що регулюють відносини між людьми:

- а) наказ;
- б) соціальна норма;
- в) індивідуальні розпорядження.

16. Консервативні соціальні норми:

- а) норми права;
- б) економічні;
- в) моральні;
- г) звичаї;
- д) корпоративні;
- е) норми моди;
- ж) естетичні;
- з) традиції.

18. Інституціональна система нормативного регулювання суспільних відносин:

- а) мораль;
- б) право;
- в) традиції.

19. Сукупність історично складаються і розвиваються життєвих принципів, поглядів, оцінок, переконань і заснованих на них норм поведження, що визначають і регулює відносини між людьми, у суспільстві, державі, родині, колективі, класові:

- а) мораль;
- б) право;
- в) традиції;
- г) звичай.

20. Сукупність ідей, теорій, концепцій, почуттів, емоцій, настроїв, у яких виражаються відносини людей до права що діяли, діючому і бажаному:

- а) правова культура;
- б) правова свідомість;

21. Діяльність компетентних суб'єктів правотворчості по підготовці, обговоренню, прийняттю нормативних правових актів:

- а) право реалізація;
- б) правозастосування;
- в) правотворчість.

22. Принципи, що лежать в основі правотворчості:

- а) демократизм;
- б) невідворотність дії правових норм;
- в) науковість;
- г) законність;
- д) індивідуалізація;
- е) професіоналізм;

ж) доцільність.

23. Джерело права що є результатом санкціонованої нормотворчості:

- а) нормативний правовий акт;
- б) правовий звичай;
- в) нормативний договір.

24. Вступна частина нормативного правового акту:

- а) гіпотеза.
- Б) прелюдія.
- В) преамбула.

25. Елементи системи права:

- а) юридичні норми, інститути права і галузі права;
- б) статті нормативних актів, кодексів, інших джерел і галузей

законодавства;

- в) усе перераховане вище.

26. Первинний елемент системи права:

- а) галузь права.
- Б) норма права.
- В) інститут права.

27. Діяльність, спрямована на удосконалювання й упорядкування законодавства:

- а) систематизація законодавства;
- б) система законодавства;
- в) правова система.

28. Елемент правової норми, що закріплює правило проведення шляхом надання права і покладання юридичного обов'язку:

- а) санкція;
- б) гіпотеза;
- в) диспозиція.

29. Співвідношення норми права і статті нормативного акту:

- а) зміст і форма;
- б) причина і наслідок;
- в) частина і ціле.

30. Юридичні передумови виникнення правовідносин:

- а) норми права, правосуб'єктність і юридичний факт;
- б) суб'єкти права, об'єкти права і юридичні факти;
- в) суб'єктивні права і юридичні обов'язки.

31. Запропонована особі і забезпечена можливістю державного примуса міра належної поведінки, яку особі необхідно виконувати:

- а) правомірна поведінка;
- б) правова відповідальність;
- в) юридичний обов'язок.

32. Передбачена нормами права здатність особисто, своїми діями здобувати права й обов'язки, а також здійснювати права й обов'язки:

- а) правоздатність;
- б) дієздатність;
- в) правосуб'єктність.

33. Деліктоспроможність:

- а) здатність особисто, своїми діями здійснювати правові, цивільно-правові угоди;
- б) передбачена нормами права можливість мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки;
- в) передбачена правовими нормами здатність нести юридичну відповідальність за здійснення правопорушення.

34. Регламентована державою владна організуюча діяльність компетентних органів і організацій по індивідуалізації норм права для одиничного випадку, конкретного суб'єкта:

- а) правозастосування;
- б) правотворчість;
- в) правотлумачення.

ТЕМА 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

1. Яке з наведених визначень точніше відповідає чинному законодавству:

а) Крим – це автономна республіка у складі України, статус якої визначається Конституцією та законами України;

б) Крим – автономне утворення, статус якого збігається зі статусом областей України;

в) Крим – це автономна республіка, що має право самостійно визначати свій статус.

2. Кількість областей, що входить до складу України:

а) 18;

б) 22;

в) 24;

г) 25;

д) 27.

3. Великий державний герб затверджує:

а) Всеукраїнський референдум;

б) Президент України;

в) Верховна Рада України.

4. Принципи виборчого права:

а) право обирати мають усі громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років, крім визнаних судом недієздатними;

б) депутати обираються безпосередньо виборцями;

в) кожен виборець має один голос;

г) контроль за волевиявленням не допускається.

5. Виборча система України при виборах народних депутатів України:

а) пропорційна;

б) мажоритарна одномандатна;

- в) мажоритарна багатомандатна;
- г) пропорційно-мажоритарна.

6. Не мають права висувати в депутати Верховної Ради України:

- а) політичні партії;
- б) громадські організації;
- в) виборчі блоки партій.

7. Оберіть правильний варіант відповіді:

- а) Україна визнає подвійне громадянство, якщо його визнає також країна другого громадянства;
- б) Україна визнає подвійне громадянство лише на підставі двосторонніх договорів;
- в) Україна не визнає подвійного громадянства у будь-яких випадках.

8. Умови необхідні для набуття громадянства України для іноземців за законодавством України:

- а) відмова від іноземного
- б) володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування;
- в) визнання та виконання Конституції України;
- наявність законних джерел існування;
- г) все вище перераховане.

9. Форми об'єднань громадян, які передбачені законодавством:

- а) політичні партії;
- б) громадський рух;
- спілка;
- в) асоціація;
- г) громадська організація.

10. Права політичних партій згідно з чинним законодавством:

- а) створювати свої організації за місцем проживання своїх членів, на підприємствах, в установах, військових підрозділах;
- б) висувати кандидатів у депутати та на посаду Президента України;
- в) створювати свої друковані видання;

г) вести підприємницьку діяльність з метою отримання коштів на виконання своїх статутних завдань;

д) отримувати кошти від громадян, підприємців;

е) вести агітацію та пропаганду своїх поглядів на телебаченні та радіо.

11. Умови отримання громадянином права на пенсію:

а) вік чоловіка 60 років;

б) стаж роботи на даному підприємстві не менше ніж 10 років;

в) стаж роботи не менше 25 років;

г) членство в профспілці;

д) стаж безперервної роботи не менше 10 років.

12. Акт проголошення незалежності України був прийнятий:

а) 16 липня 1990 року;

б) 24 серпня 1991 року;

в) 1 грудня 1991 року.

13. Від імені народу України має виключне право виступати:

а) Верховна Рада України;

б) Президент України;

в) Кабінет Міністрів України.

14. Уряд України є органом влади:

а) законодавчої;

б) виконавчої;

в) судової.

15. Політична партія реєструється:

а) Верховною Радою України;

б) Президентом України;

в) Кабінетом Міністрів України;

г) Конституційним Судом України;

д) Міністерством Юстиції України.

16. Прийняті рішення з питань громадянства можуть бути оскаржені:

- а) Верховній Раді України;
- б) Президенту України;
- в) Кабінету Міністрів України;
- г) Конституційному Суду України;
- д) Міністерству Юстиції України;
- е) Верховному Суду України;
- ж) Генеральному прокурору України.

17. Постійні комісії Верховної Ради України є:

- а) державним органом;
- б) внутрішнім органом парламенту;
- в) верховним представницьким органом законодавчої влади.

18. Орган виконавчої влади:

- а) Президія Верховної Ради України;
- б) Адміністрація Президента;
- в) Кабінет Міністрів України.

19. Вищу юридичну силу має:

- а) Указ президента;
- б) Закон України;
- в) Постанова Уряду України;
- г) Постанова Верховної Ради України.

20. Виділіть об'єкти державно-правових відносин:

- а) влада;
- б) суверенітет;
- в) територія;
- г) правопорушення;
- д) власність.

21. Загальні принципи громадянства України:

- а) повновладдя українського народу;

- б) єдиний порядок набуття громадянства України;
- в) рівність громадян;
- г) невизнання подвійного громадянства;
- д) свобода і добровільність вибору громадянства.

ТЕМА 3. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

1. Адміністративно-правові норми регулюють:

- а) діяльність відповідних структур виконавчої влади;
- б) діяльність органів місцевого самоврядування;
- в) діяльність апарату Президента України;
- г) діяльність недержавних підприємств;
- д) службові відносини між громадянами і державними органами.

2. Ознаки державного управління:

- а) виконавчо-розпорядчий характер;
- б) під законність;
- в) ієрархічність;
- г) охорона встановленого державного порядку;
- д) масштабність і універсальність.

3. Принципи державного управління:

- а) демократизм;
- б) законність;
- в) гласність;
- г) об'єктивність;
- д) охорона громадського порядку.

4. Суб'єкти адміністративно-правових відносин:

- а) соціальні індивіди;
- б) державні органи;
- в) службові особи державних органів;
- г) об'єднання громадян;

д) міжнародні організації.

5. Функції адміністративно-правових норм:

- а) забезпечення ефективної діяльності органів виконавчої влади;
- б) тенденція до централізації органів виконавчої влади;
- в) охорона системи відносин матеріальної сфери;
- г) охорона системи відносин нематеріальної сфери;
- д) забезпечення прав, свобод, здоров'я людини.

6. Способи реалізації адміністративно-правових норм:

- а) виконання;
- б) використання;
- в) дотримання;
- г) застосування;
- д) контроль.

7. Структура адміністративно-правової норми:

- а) санкція;
- б) об'єкт;
- в) суб'єкт;
- г) диспозиція;
- д) гіпотеза.

8. За формою припису адміністративно-правові норми поділяють:

- а) зобов'язуючі;
- б) попереджуючі;
- в) забороняючі;
- г) повноважні;
- д) рекомендаційні.

9. Основні ознаки органів державної виконавчої влади:

- а) статус органу виконавчої влади закріплюється державою в нормативному порядку;
- б) вони є основними носіями виконавчої влади в державі;
- в) вони є найважливішою складовою державного управління;
- г) вони об'єднані керівництвом і підпорядкуванням;

д) вони самостійні в прийнятті рішень.

10. За масштабом діяльності органи виконавчої влади поділяються на:

- а) вищі;
- б) центральні;
- в) районні;
- г) місцеві;
- д) спеціальні.

11. До змісту управлінської діяльності належать:

- а) видання акту управління;
- б) проведення наради;
- в) накладання адміністративного стягнення;
- г) призначені ревізії;
- д) заборона чого-небудь.

12. Вимоги, яким повинні відповідати форми державного управління:

- а) не виходити за межі режиму законності;
- б) відповідати компетенції даного суб'єкта управління;
- в) сприяти досягненню мети управлінського впливу;
- г) відповідати змісту і характеру питань, що вирішуються;
- д) забезпечувати недоторканість покарання.

13. Основні властивості актів державного управління:

- а) юридичні акти державного управління є формою державного управління;
- б) волевиявлення органів державного управління;
- в) необхідність і своєчасність;
- г) державний випадковий характер;
- д) їх безстрокова дія.

14. За межами дії правові акти державного управління поділяються на такі, що діють:

- а) на всій території України без обмежень у часі;
- б) на всій території України протягом певного часу;
- в) на частині території України без обмежень у часі;
- г) на частині території України протягом певного часу;
- д) без обмежень в просторі і часі.

15. Адміністративні стягнення:

- а) особисте адміністративне затримання;
- б) адміністративне затримання майна;
- в) попередження;
- г) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення правопорушення;
- д) адміністративний арешт.

16. Підстава адміністративної відповідальності:

- а) адміністративне затримання правопорушника;
- б) адміністративний арешт;
- в) скарга потерпілого на вчинки правопорушника;
- г) споєння адміністративного правопорушення;
- д) заподіяна матеріальна шкода.

17. Адміністративне правопорушення:

- а) протиправна, винна, умисна дія, яка посягає на встановлений порядок управління;
- б) винна, необережна, протиправна бездіяльність, яка посягає на громадський порядок;
- в) умисна, винна, протиправна бездіяльність, яка посягає на приватну власність;
- г) умисна дія, яка посягає на життя людини;
- д) умисна бездіяльність, яка посягає на життя людини.

18. Об'єкт адміністративного правопорушення:

- а) те, на що спрямоване адміністративне правопорушення;
- б) суспільні відносини;

- в) свідомо неправдивий виклик спеціальних служб;
- г) ухилення від сплати податку.

19. Адміністративний арешт може бути призначений:

- а) начальником райвідділу міліції;
- б) прокурором;
- в) адміністративною комісією;
- г) районним судом;
- д) товариським судом.

20. Види адміністративних покарань:

- а) штраф;
- б) попередження;
- в) позбавлення волі;
- г) догана;
- д) позбавлення права керування автомобілем.

ТЕМА 4. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

1. Джерела фінансового права:

- а) акт про державний суверенітет України;
- б) Загальна декларація прав людини 1948 року;
- в) Конституція України.

2. Фінансова діяльність в Україні будується на підставі:

- а) загальних нормативних актів;
- б) обліку і контролю;
- в) незалежності в діях управління.

3. Державні фінанси:

- а) система економічних відносин;
- б) система громадських відносин;
- в) система господарських відносин;
- г) система товарних відносин.

4. України використовує такі методи фінансування:

- а) державний⁴
- б) колективний;
- в) добровільний;
- г) фіскальний.

5. Державні органи, керують фінансовою діяльністю України:

- а) Верховний суд;
- б) Конституційний суд;
- в) Міністерство фінансів;
- г) Міністерство юстиції.

6. Фінансове право:

- а) сукупність економічних норм;
- б) сукупність грошових відносин;
- в) сукупність правових норм.

7. Суб'єкти фінансових правовідносин:

- а) громадські організації;
- б) особи без громадянства;
- в) громадяни.

8. Об'єкти фінансових правовідносин:

- а) гроші;
- б) фонди коштів;
- в) фінансові органи.

9. Види фінансового контролю:

- а) попередній;
- б) строковий;
- в) плановий;
- г) позаплановий.

10. Бюджетна система України:

- а) бюджетно-правові норми;
- б) бюджетно-правові відносини;

- в) бюджет Автономної Республіки Крим;
- г) бюджетний устрій.

11. Позики бувають:

- а) державні;
- б) зовнішні;
- в) юридичні;
- г) правові.

12. Термін державного кредиту:

- а) 1 рік;
- б) 3 роки;
- в) 5 років.

13. Функції страхування:

- а) поновлення в правах;
- б) відшкодування збитків;
- в) сприяння подальшому розвитку виробництва, малого і великого бізнесу.

14. Бюджетне фінансування:

- а) державне виділення коштів;
- б) плановий перерозподіл коштів;
- в) безповоротний відпуск коштів.

15. Кошторисно-бюджетне фінансування:

- а) економічний план;
- б) відпуск грошових коштів;
- в) план господарської діяльності.
- г) фінансовий план.

16. Грошова система:

- а) фінансові відносини;
- б) правові норми організації;
- в) економічні правовідносини;
- г) банківські правовідносини.

17. Документи, які необхідні для утворення комерційного банку:

- а) особисті документи;
- б) протокол установчих зборів;
- в) декларація про доходи;
- г) довідка про сплату внесків до статутного фонду банку.

ТЕМА 5. БАНКІВСЬКЕ ПРАВО**1. Про яке поняття йдеться мова:**

„... сукупність норм, встановлених і санкціонованих державою, яка регулює відносини, шляхом встановлення прав, обов’язків і відповідальності учасників цих відносин”.

- А) банківська діяльність;
- б) банківське право;
- в) банківська система.

2. Які ознаки відрізняють банківські правовідносини:

- а) наявність спеціального суб’єкту – банку і кредитної організації;
- б) наявність спеціальної ліцензії;
- в) наявність спеціального об’єкту – фінансових інструментів.

3. Підстави для виникнення банківських правовідносин:

- а) адміністративний акт (видача ліцензії);
- б) договір чи одностороння угода;
- в) усна домовленість;
- г) немає правильної відповіді.

4. Які операції мають право здійснювати банки:

- а) прийом внесків;
- б) емісія власних цінних паперів;
- в) організація покупки і продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- г) укладення угод з продажу цінних паперів;
- д) лізинг;

е) розгляд справ з невиплати кредитів.

5. В який строк комерційний банк повідомляє податковому органу про відкриття рахунку клієнтом:

- а) два робочих дні;
- б) п'ять робочих днів;
- в) три робочих дні;
- г) десять робочих днів.

6. Які види платіжних документів використовуються при здійсненні безготівкових розрахунків:

- а) платіжна вимога;
- б) генеральне доручення;
- в) меморіальний ордер;
- г) акредитив;
- д) ідентифікаційний код та паспорт клієнта.

7. Які із санкцій застосовуються до порушників норм, що регулюють оборот наявних коштів:

- а) пеня;
- б) адміністративна санкція;
- в) штрафна санкція;
- г) призупинення операцій на рахунках бухгалтерського обліку.

8. До валютних операцій відносяться:

- а) операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності;
- б) операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обороті, як способу платежу;
- в) контроль за валютними операціями.

9. Банківська ліцензія видається на підставі заяви банку та відповідних документів, які підтверджують:

- а) наявність заявленого і зареєстрованого капіталу банку в розмірі, установленого чинним законодавством;
- б) довідку про відсутність заборгованостей по страховим виплатам;

в) забезпеченості банку відповідним банківським устаткуванням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями, згідно з вимогами НБУ.

10. Для відкриття банківського рахунку необхідно:

- а) письмовий договір між банком і клієнтом;
- б) одноосібна угода;
- в) усний договір між банком та клієнтом.

ТЕМА 6. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

1. Цивільне право регулює відносини:

- а) майнові й особисті немайнові відносини;
- б) відносини у сфері виконавчо-розпорядницької діяльності держави;
- в) трудові і тісно з ними зв'язані інші суспільні відносини.

2. Учасники цивільних відносин:

- а) юридично рівні;
- б) один учасник перебуває в адміністративному підпорядкуванні від іншого учасника;
- в) учасники матеріально залежні друг від друга.

3. Цивільна правоздатність виникає:

- а) із моменту народження;
- б) із моменту досягнення 16-літнього віку;
- в) із моменту досягнення 18-літнього віку ;

4. Суб'єктами цивільних правовідносин можуть бути:

- а) фізичні особи;
- б) недієздатний громадянин;
- в) особа, що відбуває покарання у виді позбавлення свободи.

5. Дієздатність і правоздатність юридичної особи виникає:

- а) із моменту реєстрації;

- б) із моменту нотаріального посвідчення установчих документів;
- в) із моменту ухвалення рішення уповноваженою особою чи органом про створення юридичної особи.

6. В Україні законодавчо закріплені такі форми власності:

- а) сімейна, колективна, державна;
- б) особиста, колективна, державна;
- в) приватна, колективна, державна.

7. Суб'єктами права приватної власності є:

- а) громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства;
- б) держава;
- в) політичні партії, організації.

8. Право на отримання приватизаційних паперів виникає:

- а) із моменту народження;
- б) із моменту досягнення повноліття;
- в) по досягненню 21 року.

9. Спадкоємцями можуть бути:

- а) юридичні особи;
- б) фізичні особи;
- в) юридичні й фізичні особи.

10. Під договором у цивільному праві варто розуміти:

- а) угода сторін, спрямована на припинення цивільних правовідносин;
- б) угода сторін, спрямована на зміну цивільних правовідносин;
- в) угода сторін, спрямована на виникнення, зміну й припинення цивільних правовідносин.

11. Доручення, в якому не вказана дата його здійснення:

- а) діє протягом року;
- б) діє протягом п'яти років;
- в) недійсне.

12. Правоздатність визнається за громадянином:

- а) в момент народження;
- б) по досягненню 16-річного віку;
- в) по досягненню 18-річного віку.

13. Право власності – це врегульовані законом суспільні відносини

щодо:

- а) володіння та розпорядження майном⁴
- б) володіння, користування і розпорядження майном;
- в) користування та розпорядження майном.

14. При спадкуванні по закону до спадкоємців першої черги

відносяться:

- а) батьки спадкодавця⁴
- б) брати спадкодавця;
- в) сестри спадкодавця;
- г) дід спадкодавця.

15. Спадкодавцями по закону та по заповіту можуть бути:

- а) фізичні особи;
- б) юридичні особи.

16. Особливий вид цивільно-правової відповідальності є:

- а) дольова;
- б) субсидіарна;
- в) солідарна;
- г) змішана;
- д) в порядку регресу.

17. Загальний строк захисту права по позову фізичної особи, права якої порушено:

- а) 1 рік;
- б) 2 роки;
- в) 3 роки;
- г) 4 роки;
- д) 5 років.

ТЕМА 7. СІМЕЙНЕ ПРАВО

1. Шлюбний контракт регулює:

- а) особисті права і обов'язки подружжя;
- б) майнові права і обов'язки подружжя;
- в) особисті та майнові обов'язки подружжя.

2. Шлюбний вік для чоловіків та жінок в Україні (роки):

- а) 17-16;
- б) 17-17;
- в) 18-17;
- г) 18-16;
- д) 19-18;
- е) 17-18.

3. Закон забороняє шлюб між:

- а) усиновителем і всиновленим;
- б) особами, які мають похилий вік;
- в) особами, які є безробітними;
- г) особами, з яких одна сплачує аліменти;
- д) особами, з яких одна є іноземцем.

4. Умови укладення шлюбу:

- а) досягнення шлюбного віку;
- б) взаємна згода осіб, що одружуються;
- в) подання необхідних документів для реєстрації шлюбу.

5. Орган, який розриває шлюб:

- а) суд;
- б) арбітражний суд;
- в) третейський суд;
- г) прокуратура;
- д) орган РАГСу.

6. Як поділяється майно, нажите подружжям у шлюбі:

- а) в рівних частинах між подружжям;
- б) між подружжям та їх дітьми;
- в) між подружжям в залежності від доходів кожного з них.

7. Коли реєструється шлюб:

а) безпосередньо після звернення із заявою про реєстрацію до органу РАГС;

- б) через 2 тижні після подання заяви;
- в) через 1 місяць після подання заяви;
- г) через 3 місяці після подання заяви.

8. Прізвище, яке отримує подружжя після шлюбу:

- а) жінка – прізвище чоловіка;
- б) чоловік – прізвище жінки;
- в) залишаються на своїх прізвищах;
- г) поєднують свої прізвища;
- д) можливий будь-який із зазначених варіантів.

9. Випадки, коли шлюб розривається органами запису актів

громадського стану:

- а) у разі наявності згоди подружжя;
- б) за відсутності у подружжя неповнолітніх дітей;
- в) за наявності обох зазначених умов;
- г) якщо необхідно вирішити майновий спір подружжя;
- д) якщо у подружжя є неповнолітні діти.

10. Позбавлення батьківських прав:

а) можливе у разі невиконання батьками своїх обов'язків за рішенням суду;

б) можливе у разі ухилення від контролю за навчанням та поведінкою дитини за рішенням виконкому місцевої ради;

в) не допускається ні в якому разі.

11. Вік встановлення опіки над неповнолітніми:

а) до 10 років;

- б) до 15 років;
- в) до 18 років;
- г) з 15 до 18 років.

12. Вік встановлення піклування над неповнолітніми:

- а) до 10 років;
- б) до 15 років;
- в) до 18 років;
- г) з 15 до 18 років.

13. Для реєстрації шлюбу необхідні:

- а) взаємна згода молодих;
- б) згода батьків молодих;
- в) досягнення шлюбного віку;
- г) наявність згоди про майбутнє місце проживання.

14. Випадок, коли шлюб породжує права та обов'язки відповідно діючого законодавства:

- а) якщо його зареєстровано у церкві;
- б) якщо його зареєстровано у державних органах реєстрації актів громадянського стану;
- в) якщо його зареєстровано у церкві та державному органі реєстрації актів громадського стану.

15. Якщо суд встановить, що чоловік, пропонуючи одружитися, мав на меті не створити сім'ю, а лише отримати прописку та право на житлову площу, суд:

- а) прийме рішення про визнання шлюбу недійсним;
- б) прийме рішення про припинення шлюбу шляхом розлучення;
- в) прийме рішення про збереження шлюбу.

ТЕМА 8. ТРУДОВЕ ПРАВО

10. Функції трудового права:

- 1) регулятивна;
- 2) соціальна;
- 3) матеріальна;
- 4) виробнича;
- 5) дисциплінарна;
- 6) усі відповіді вірні.

10. До індивідуальних трудових відносин відносять:

- 1) відносини з приводу професійної орієнтації і професійного добору кадрів;
- 2) укладання, зміни і припинення трудового договору;
- 3) забезпечення зайнятості; професійного вибору;
- 4) підготовки і профорієнтації;
- 5) працевлаштування підготовлених кадрів
- 6) ведення колективних переговорів,
- 7) укладання і виконання колективного договору, встановлення умов праці.

10. Спеціальним органом працевлаштування виступає:

- 1) міністерство праці і соціальної політики;
- 2) державна служба зайнятості.

10. Підлягають реєстрації в службі зайнятості:

- 1) інваліди;
- 2) громадяни в пенсійному віці.
- 3) працівники, що розірвали трудовий договір зі своєї ініціативи внаслідок змін в організації виробництва і праці;
- 4) працівники, звільнені з підприємств у зв'язку з відселенням або самостійним переселенням з території радіоактивного забруднення, – протягом одного місяця після звільнення;
- 5) військовослужбовці, звільнені з військової служби в зв'язку зі скороченням чисельності без права на пенсію, – протягом 7 календарних днів із дня постановки на військовий облік.

10. Рішення про надання громадянам статусу безробітних приймається:

- 1) державною службою зайнятості;
- 2) міністерством праці і соціальної політики;
- 3) органами РАГС.

10. Предметом трудового договору виступає:

- 1) процес праці;
- 2) матеріалізований результат праці
- 3) завдання одноразового характеру.

10. Сумісництво:

- 1) виконання працівником, крім своєї основної роботи, інший регулярно оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільне від основної роботи час;
- 2) виконання працівником своєю основною роботою, обумовленої трудовим договором, та додаткової роботи з іншої професії

10. Тривалість робочого часу не може перевищувати:

- 1) 40 годин на тиждень;
- 2) 36 годин на тиждень;
- 3) 46 годин на тиждень.

10. Заробітна плата – це:

- 1) оплату витрат живої праці в процесі суспільного виробництва,
- 2) оплату кінцевих результатів праці.

10. Функції оплати праці:

- 1) регулятивна;
- 2) заохочувальна;
- 3) стимулююча;
- 4) матеріальна; що
- 5) відновлює.

11. Під преміюванням розуміється:

- 1) виплати працівникам грошових сум понад основний заробіток з метою стимулювання результатів праці;

- 2) винагородою за виконану роботу;
- 3) винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи і винахідливість і за особливі умови праці.

12. Законодавством України і різних нормативно-правових актів передбачені такі надбавки:

- 1) за високу професійну майстерність;
- 2) за високі досягнення в праці; за виконання особливо важливої роботи на певний строк;
- 3) за виконання роботи тимчасово відсутнього працівника;
- 4) за працю у важких і шкідливих умовах.

13. Гарантійні виплати:

- 1) виплати працівникам за час виконання державних або громадських обов'язків;
- 2) виплати при переїзді на працю в іншу місцевість;
- 3) виплати за час перебування у відпустці;
- 4) виплати під час підвищення кваліфікації з відривом від виробництва.

14. Основні види дисциплінарних стягнень:

- 1) штрафи;
- 2) звільнення;
- 3) догана.

15. Відповідальним за охорону праці на підприємстві є:

- 1) власник;
- 2) керівник підприємства;
- 3) інженер по техніці безпеки;
- 4) служба охорони труба;
- 5) комісія з охорони праці;
- 6) усі відповіді вірні.

16 На державному рівні нагляд за дотриманням законодавчих і інших нормативних актів по охороні праці здійснюють:

- 1) Державний комітет України по нагляду за охороною праці;
- 2) Міністерство праці і соціальної політики;

- 3) Міністерство охорони здоров'я України;
 - 4) органи державного пожежного нагляду;
 - 5) органи й установи санітарно-епідеміологічної служби.
10. **Суб'єкти індивідуальних трудових суперечок:**
- 1) працівник і власник підприємства (уповноважений їм орган).
 - 2) наймані робітники, профспілки, їхнього об'єднання або і власники підприємств, об'єднання власників або уповноважені.

10. Індивідуальні трудові суперечки розглядаються:

- 1) власником підприємства;
- 2) комісією з трудових спор;
- 3) судом;
- 4) примирною комісією;
- 5) трудовим арбітражем.

ТЕМА 9. ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Які з нижче перерахованих принципів є принципами правового регулювання соціального забезпечення:

- а) принцип соціального забезпечення на умовах обов'язкового соціального страхування всіх працівників;
- б) принцип забезпечення пенсіями на рівні прожиткового мінімуму;
- в) принцип забезпечення за рахунок державних та громадських коштів.

2. Функції соціального страхування:

- а) охорона здоров'я робітників та членів їх сімей;
- б) матеріальне забезпечення при втраті працездатності, при захворюваннях;
- в) охорона права громадян на соціальне забезпечення.

3. Суб'єктами правовідносин по соціальному забезпеченню є:

- а) громадяни;
- б) громадянин та держава;
- в) громадян та державний орган;

г) громадянин та юридична особа.

4. Про який із видів стажу йдеться мова: „Сумарна тривалість трудової діяльності (державної служби):

- а) загальний стаж;
- б) спеціальний стаж;
- в) безперервний стаж.

5. Які з видів є видами страхування по соціальному забезпеченню:

- а) пенсійне страхування;
- б) страхування в зв'язку з тимчасовою втратою трудової діяльності та обумовленими народженням та похованням;
- в) страхування громадян, постраждалих від чорнобильської катастрофи;
- г) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійні захворювання;
- д) страхування на випадок безробіття.

6. Який документ видається громадянам, які підлягають державному соціальному страхуванню:

- а) ліцензія;
- б) довідка;
- в) свідоцтво;
- г) доручення.

7. Основними джерелами коштів по соціальному страхуванню є:

- а) внески робітників;
- б) внески застрахованих осіб;
- в) внески робітників і застрахованих осіб.

8. Які з видів соціальних послуг відносяться до пенсійного страхування:

- а) пенсії за віком по інвалідності в наслідок загального захворювання;
- б) пенсії в зв'язку з втратою годувальника;
- в) матеріальна допомога по вагітності і родам;
- г) медичні профілактично-реабілітаційні заходи;

д) матеріальна допомога на поховання пенсіонерів.

9. Коли можуть бути припинені виплати та надання соціальних послуг:

а) якщо виплати призначені на підставі документів, що містять неправдиві відомості;

б) якщо страховий випадок відбувся внаслідок дії особи, за яку настає кримінальна відповідальність;

в) при відновленні працездатності;

г) якщо страховий випадок відбувся від навмисної дії особи;

д) внаслідок невиконання застрахованою особою своїх обов'язків.

10. Які пільги стосуються осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи:

а) безкоштовне придбання лік по рецептах лікарів;

б) переважне право лишатися на роботі у випадку скорочення працівників;

в) оплата займаної житлової площі в розмірі 50%;

г) матеріальну допомогу при похованні.

ТЕМА 10. АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ Й ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

1. Суб'єктами права загального використання природних ресурсів є:

а) юридичні особи;

б) фізичні особи.

2. Особи, винні у вчиненні екологічного правопорушення несуть:

а) адміністративну відповідальність;

б) кримінальну відповідальність;

в) матеріальну відповідальність;

г) цивільно-правову відповідальність.

3. Аграрне право регулює:

а) виробничо-господарські відносини;

- б) земельні відносини;
- в) майнові відносини;
- г) трудові відносини;
- д) організаційно-управлінські відносини;
- е) розрахункові відносини.

4. Принципи правового регулювання аграрних відносин:

- а) рівність учасників аграрно-правових відносин;
- б) свобода аграрного підприємництва і добровільність вибору форм і напрямів господарської діяльності;
- в) пріоритетність розвитку аграрно-промислового комплексу;
- г) демократизація системи управління аграрно-промисловим комплексом;
- д) державне управління аграрно-промисловим комплексом;
- е) втручання держави в діяльність аграрного підприємства.

5. Засоби вдосконалення аграрного законодавства:

- а) корпорація;
- б) асоціація;
- в) інкорпорація;
- г) консолідація;
- д) кодифікація.

6. Аграрні відносини:

- а) вид соціальних відносин, що врегульовані нормами права;
- б) вид суспільних відносин, що врегульовані нормами аграрного права і суміжних з ним галузей права в комплексі, які складаються між суб'єктами в аграрному секторі, об'єднаними одними інтересами, щодо виробництва, переробки і реалізації продукції та сировини;
- в) вид суспільних відносин, що врегульовані нормами цивільного права і суміжних з ним галузей права в комплексі, які складаються між суб'єктами в аграрному секторі, об'єднаними одними інтересами, щодо виробництва, переробки і реалізації продукції та сировини;

г) вид відносин, що врегульовані нормами господарського права і суміжних з ним галузей права в комплексі, які складаються між суб'єктами в аграрному секторі, об'єднаними одними інтересами, щодо виробництва, переробки і реалізації продукції та сировини.

7. Аграрні правовідносини:

- а) тимчасові аграрні правовідносини;
- б) зовнішні аграрні правовідносини;
- в) постійні аграрні правовідносини;
- г) внутрішні аграрні правовідносини.

8. Суб'єкти аграрного права:

- а) фізичні особи;
- б) юридичні особи;
- в) виробники сільськогосподарської продукції;
- г) виробники продукції.

9. Засновники та учасники аграрних відносин:

- а) фізичні особи;
- б) юридичні особи;
- в) виробники сільськогосподарської продукції;
- г) виробники продукції.

10. Об'єкти права власності:

- а) земля;
- б) інша нерухомість;
- в) виготовлена продукція;
- г) обігові кошти;
- д) кредиторська заборгованість.

11. Умови створення селянського господарства:

- а) досягнення 18-річного віку;
- б) виявлення власного бажання створити фермерське господарство;
- в) майно належить на праві спільної власності;
- г) майно належить на праві приватної власності;

д) селянське господарство має статус юридичної особи.

12. Землі сільськогосподарського призначення:

а) землі, які використовуються громадянами для ведення особистого господарства;

б) підприємства для ведення товарного виробництва;

в) науково-дослідні установи та навчальні заклади

г) підприємства для ведення сільськогосподарського товарного виробництва;

д) несільськогосподарські підприємства, організації та об'єднання.

13. Державне регулювання відносин у сільському господарстві:

а) цінове регулювання;

б) система оподаткування;

в) кредитно-фінансовий механізм;

г) антидемпінгова політика;

д) антимонопольна політика;

е) спеціальні цільові програми.

ТЕМА 11. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

1. Злочин це:

а) правопорушення в адміністративній або кримінальних сферах;

б) правопорушення проти особистості, життя чи здоров'я людини, власності;

в) суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільний лад України, власність, особу тощо, яке передбачене кримінальним законодавством;

г) поняття, що збігається з поняттям „правопорушення” та означає дії з порушенням встановленого порядку;

2. Найменший строк позбавлення волі відповідно до Кримінального кодексу України:

а) 15 діб;

- б) 1 місяць;
- в) 3 місяці;
- г) 6 місяців;
- д) 1 рік.

3. Обставини, які виключають кримінальну відповідальність:

- а) дії у стані сильного душевного хвилювання внаслідок неправомірних дій постраждалого;
- б) необхідна оборона;
- в) неконтрольовані особою дії у стані гіпнотичного впливу, що їх завдано поза волею людини, яка скоїла злочин;
- г) крайня необхідність;
- д) неконтрольовані особою дії внаслідок вживання наркотичних речовин.

4. Ознаки притаманні неохідній обороні:

- а) дії з метою захисту законних прав та інтересів особи або суспільства⁴
- б) дії спрямовані лише проти того, хто скоїв або спробував скоїти злочин;
- в) неможливість відвернути загрозу іншим шляхом;
- г) шкода, якої завдано не перевищує тієї, що відвернута;
- д) застосовується безпосередньо у момент посягання або одразу після нього.

5. Ознаки, які притаманні діям у стані крайньої необхідності:

- а) дії з метою захисту законних прав та інтересів особи або суспільства⁴
- б) дії спрямовані лише проти того, хто скоїв або спробував скоїти злочин;
- в) неможливість відвернути загрозу іншим шляхом;
- г) шкода, якої завдано не перевищує тієї, що відвернута;
- д) застосовується безпосередньо у момент посягання або одразу після нього.

6. Основні кримінальні покарання:

- а) позбавлення волі;
- б) заслання;
- в) конфіскація майна;
- г) штраф;
- д) відстрочка виконання;
- е) попередження.

7. Кримінальну відповідальність за злочин, скоєний на території

України, не несуть:

- а) особо, які позитивно характеризуються за місцем роботи чи навчання;
- б) особи, що мають дипломатичний статус;
- в) військовослужбовці;
- г) особи без громадянства та іноземці, що тимчасово перебувають на території України.

8. Вид співучасті у злочині:

- а) посібник;
- б) помічник;
- в) замісник;
- г) підмовник;
- д) організатор;
- е) виконавець.

9. Організатор це:

- а) особа, яка безпосередньо вчиняє злочин;
- б) особа, яка надає певну допомогу при вчиненні злочину;
- в) особа, яка організує вчинення злочину;
- г) особа, яка схилила інших учасників до скоєння злочину.

10. Зобанкція це:

- а) особа, яка безпосередньо вчиняє злочин;
- б) особа, яка надає певну допомогу при вчиненні злочину;
- в) особа, яка організує вчинення злочину;
- г) особа, яка схилила інших учасників до скоєння злочину.

11. Виконавець це:

- а) особа, яка безпосередньо вчиняє злочин;
- б) особа, яка надає певну допомогу при вчиненні злочину;
- в) особа, яка організує вчинення злочину;
- г) особа, яка схилила інших учасників до споєння злочину.

12. Підмовник це:

- а) особа, яка безпосередньо вчиняє злочин;
- б) особа, яка надає певну допомогу при вчиненні злочину;
- в) особа, яка організує вчинення злочину;
- г) особа, яка схилила інших учасників до споєння злочину.

13. Правопорушення, за які може бути призначена виняткова міра покарання:

- а) вбивство з обтяжуючих обставин;
- б) крадіжка особистого майна;
- в) злісне хуліганство;
- г) шпигунство;
- д) хабарництво особи, яка займає особливо відповідальну посаду.

14. Які заходи можуть бути застосовані до осіб, що скоїли злочин:

- а) виправні роботи;
- б) догана;
- в) штраф;
- г) позбавлення батьківських прав;
- д) повідомлення за місцем роботи про скоєне.

15. За вчинення якого злочину, згідно кримінального законодавства, наступає кримінальна відповідальність з 14 років:

- а) шпигунство;
- б) крадіжка;
- в) розбій;
- г) контрабанда;
- д) диверсія.

16. Мінімальний вік, з якого наступає кримінальна відповідальність:

- а) 13 років;
- б) 14 років;
- в) 15 років;
- г) 16 років;
- д) 17 років;
- е) з настанням повноліття.

17. Кримінальний закон держави діє:

- а) на суходолі в межах державних кордонів;
- б) в 200-мильній економічній зоні;
- в) на суднах, які знаходяться в територіальних водах інших держав.

18. Вина це:

- а) пом'якшення покарання або зняття судимості;
- б) постанова суду в цивільній справі;
- в) психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння;
- г) повне або часткове звільнення від кримінального покарання особи, яка вчинила злочин;
- д) постанова суду в кримінальній справі про винність і покарання або про виправдання підсудного.

19. Помилування це:

- а) пом'якшення покарання або зняття судимості;
- б) постанова суду в цивільній справі;
- в) психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння;
- г) повне або часткове звільнення від кримінального покарання особи, яка вчинила злочин;
- д) постанова суду в кримінальній справі про винність і покарання або про виправдання підсудного.

20. Вирок суду це:

- а) пом'якшення покарання або зняття судимості;
- б) постанова суду в цивільній справі;

в) психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння;

г) повне або часткове звільнення від кримінального покарання особи, яка вчинила злочин;

д) постанова суду в кримінальній справі про винність і покарання або про виправдання підсудного.

21. Рішення суду це:

а) пом'якшення покарання або зняття судимості;

б) постанова суду в цивільній справі;

в) психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння;

г) повне або часткове звільнення від кримінального покарання особи, яка вчинила злочин;

д) постанова суду в кримінальній справі про винність і покарання або про виправдання підсудного.

22. Амністія це:

а) пом'якшення покарання або зняття судимості;

б) постанова суду в цивільній справі;

в) психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння;

г) повне або часткове звільнення від кримінального покарання особи, яка вчинила злочин;

д) постанова суду в кримінальній справі про винність і покарання або про виправдання підсудного.

ТЕМА 12. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

1. Система міжнародного права:

а) об'єктивно обумовлена системою міжнародних відносин внутрішня структура права, яка складається з сукупності взаємозв'язаних юридичних норм, які логічно розподіляються на галузі, підгалузі та інститути;

б) внутрішня структура права, яка складається з сукупності взаємозв'язаних юридичних норм;

в) об'єктивно обумовлена системою міжнародних відносин внутрішня структура права;

г) система міжнародних відносин, яка складається з сукупності взаємозв'язаних юридичних норм, які логічно розподіляються на галузі, підгалузі та інститути;

д) об'єктивно обумовлена системою міжнародних відносин внутрішня структура права, яка складається з сукупності взаємозв'язаних юридичних норм.

2. Ознаки системи міжнародного права:

а) органічна цілісність, єдність та взаємозв'язок правових норм;

б) обумовлена реально існуючою системою міжнародних відносин;

в) структурна різноманітність;

г) відсутність будь якої ієрархії;

д) певна ієрархія та співпорядкованість норм міжнародного права.

3. Структурні елементи системи міжнародного права:

а) правові норми;

б) інститути права;

в) норми міжнародного права;

г) підгалузі права;

д) галузі права.

4. Норми міжнародного права за змістом та місцем в системі:

а) цілі;

б) принципи;

в) норми;

г) універсальні;

д) регіональні;

е) партикулярні.

5. Норми міжнародного права за сферою дії:

а) цілі;

б) принципи;

в) норми;

- г) універсальні;
- д) регіональні;
- е) партикулярні.

6. Норми міжнародного права за функціями у системі:

- а) цілі;
- б) матеріальні;
- в) норми;
- г) універсальні;
- д) регіональні;
- е) партикулярні.
- Ж) процесуальні

7. Функції принципів міжнародного права:

- а) регулятивна;
- б) охоронна;
- в) регулююча;
- г) ідеологічна;
- д) орієнтацій на;
- е) соціальна.

8. Звичаєві норми:

а) такий вид норм міжнародного права, що характеризується переродженням звичаїв у норми, шляхом надання їм юридичної обов'язкової сили;

б) такий вид норм міжнародного права, який представляє собою формально виражене правило поведінки, юридична сила якого витікає з міжнародно-правового договору.

9. Елементи механізму міжнародно-правового регулювання:

- а) міжнародна правова норма;
- б) міжнародні правові відносини;
- в) міжнародна правова свідомість;
- г) міжнародна правова нормативність;

д) міжнародна правова свобода.

10. Відповідно до засобів та суб'єктів здійснення контролю відрізняють:

- а) національний контроль;
- б) міжнародний контроль;
- в) спеціальний контроль;
- г) загальний контроль.

11. Функції міжнародної правової відповідальності:

- а) правоохоронна;
- б) виховна;
- в) регулятивна;
- г) соціальна.

12. Відповідно до предмету впливу відрізняють:

- а) національний контроль;
- б) міжнародний контроль;
- в) спеціальний контроль;
- г) загальний контроль.

13. Види примушень, які застосовуються у відношенні правопорушника:

- а) санкція;
- б) контрміри;
- в) реторсія;
- г) репресалія;
- д) сатисфакція;
- е) репарація;
- ж) реституція;
- з) субституція.

14. Сфера дії міжнародного права:

- а) регіональна;
- б) національна;

- в) суб'єктивна;
- г) об'єктивна;
- д) просторова.

15. Етапи встановлення кордонів:

- а) делімітація;
- б) репарація;
- в) демаркація;
- г) реституція;
- д) редемаркація.

16. За ступенем можливості участі міжнародні договори поділяються:

- а) відкриті;
- б) закриті;
- в) загальні;
- г) регіональні;
- д) напіввідкриті.

17. Загальні засоби вирішення спорів між державами:

- а) переговори держав;
- б) посередництво;
- в) добрі послуги;
- г) всебічні послуги;
- д) слідчі комісії;
- е) співвиробництво⁴
- ж) погоджувальні комісії.

18. Форми перевезень в міжнародному судноплавстві:

- а) лінійна;
- б) нерегулярна;
- в) трапова;
- г) складна.

19. За способом регулювання правовідносин норми міжнародного право поділяють:

- а) імперативні;
- б) забороню вальні;
- в) диспозитивні;
- г) зобов'язуючі;
- д) управомочні.

20. Шляхи припинення дії міжнародного договору:

- а) редемаркація;
- б) денонсація;
- в) анулювання;
- г) призупинення.

ТЕМА 13. СУДОВІ І ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

1. Правоохоронні органи:

- а) прокуратура;
- б) Кабінет Міністрів;
- в) Київська міська рада народних депутатів;
- г) органи внутрішніх справ;
- д) Служба безпеки України
- е) управління торгівлі облвиконкому;
- є) Міністерство юстиції;
- ж) райвійськкомат.

2. Завдання прокуратури України та її органів:

- а) здійснює перевірки правоохоронних органів, керує їхньою діяльністю з боротьби із злочинністю;
- б) здійснює обвинувачення у кримінальних справах, вирішує питання арешту та звільнення осіб, які підозрюються у скоєнні злочинів⁴

в) забезпечує нагляд за додержанням та застосуванням законів усіма державними органами, установами, окремими громадянами, вживає заходів для припинення порушень законності та притягнення винних до відповідальності.

3. Прокурори областей, міст, районів призначаються:

- а) Верховною Радою України;
- б) Президентом України;
- в) радами відповідного рівня;
- г) Генеральним прокурором України;
- д) обираються населенням.

4. Під час розгляду кримінальної справи у суду прокурор:

- а) підпримує обвинувачення від імені держави, але може відмовитися від обвинувачення у разі недоведеності його;
- б) не бере участь у процесі, а лише спостерігає за додержанням законності;
- в) може виступати у суді як на боці обвинувачення, так і захисту залежно від обставин справи та власної думки.

5. Начальники управлінь внутрішніх справ в областях, містах Києві та Севастополі призначаються:

- а) місцевою радою народних депутатів;
- б) виконкомом народних депутатів;
- в) міністерством внутрішніх справ;
- г) Прокурором України.

6. Міліція має право застосовувати зброю:

- а) не має права;
- б) має право у разі, коли виникає загроза життю або здоров'ю громадян чи співробітників міліції, для відбиття групового чи збройного нападу, для затримання злочинця;
- в) має право у разі, коли це визнає необхідним співробітник міліції, але не виходячи за межі крайньої необхідності.

7. Права міліції:

- а) перевіряти у громадян документи, що посвідчують особу;
- б) зупиняти дію нормативних актів місцевих органів влади, що суперечать законам та Конституції України;
- в) зберігати, носити та застосовувати зброю;
- г) складати протоколи про адміністративні правопорушення;
- д) визначати наявність вини осіб, які вчинили злочин;
- е) вимагати припинення правопорушення від осіб, що їх вчиняють.

8. Органи внутрішніх справ та служби безпеки мають право на проведення негласних оперативно-розшукових заходів:

- а) ні, не мають права;
- б) так, мають право для викриття тяжких злочинів;
- в) так, мають право лише з санкції прокурора чи за рішенням суду за наявності достатньої інформації про злочин.

9. Принципи діяльності Конституційного Суду України:

- а) державної мови при розгляді справи;
- б) законності;
- в) незалежності;
- г) безпосередності та усності розгляду справи;
- д) колегіальності;
- е) змагальності;
- є) гласності;
- ж) презумпції не винуватості;
- з) повноти і всебічності розгляду справ;
- і) верховенства права;
- к) обґрунтованості прийнятих рішень;
- л) рівноправності суддів.

10. До системи арбітражних судів України входять:

- а) Вищий арбітражний суд⁴
- б) арбітражні суди областей;

- в) міжобласні арбітражні суди;
- г) арбітражний суд Автономної Республіки Крим;
- д) міжрайонні арбітражні суди;
- е) міські арбітражні суди;
- є) районні арбітражні суди.

ТЕМА 14. ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУПЕРЕЧОК

1. Які суди складають систему господарських судів:

- а) місцеві господарські суди;
- б) Конституційний суд;
- в) апеляційні господарські суди;
- г) Вищий господарський суд;
- д) Верховний суд України.

2. На Україні існує апеляційних господарських судів:

- а) п'ять;
- б) двадцять сім;
- в) десять;
- г) дев'ять.

3. Дата Указу Президента „Про створення апеляційних господарських судів”:

- а) 01.01.2000 р.
- б) 01.01.2001 р.
- в) 11.07.2001 р.
- г) 27.08.2002 р.

4. Який з нижче перерахованих судів не є апеляційним:

- а) Харківський;
- б) Львівський;
- в) Одеський;
- г) Миколаївський;
- д) Рівненський;

е) Київський.

5. Одним із досудових врегулювань господарських спорів є:

- а) розрівняння договору;
- б) пред'явлення претензії;
- в) виплата заборгованості.

6. Хто має право звертатися до господарського суду:

- а) фізичні особи, які громадяни;
- б) юридичні особи;
- в) СПДФО.

7. В який термін претензія повинна бути розглянута:

- а) 20 днів;
- б) 30 днів;
- в) 10 днів;
- г) два місяці.

8. Хто має право підписувати позовну заяву до суду:

- а) керівник підприємства;
- б) секретар керівника;
- в) головний бухгалтер;
- г) заступник керівника;
- д) заступник головного бухгалтера.

9. В який строк суд виносить рішення про подальший рух представленої позовної заяви:

- а) сім днів;
- б) п'ять днів;
- в) три дні.

10. В який строк повинні розглядатися справи про стягнення заборгованості за опротестованим векселем:

- а) не більше одного місяця;
- б) не більше двох місяців;
- в) не більше трьох місяців.

**ТЕМА 15. РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНИХ, АДМІНІСТРАТИВНИХ
І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ**

1. Хто має звернутися до суду з цивільної справи:

- а) фізична особа до фізичної особи;
- б) фізична особа до юридичної особи;
- в) юридична особа до юридичної особи;
- г) прокурор до фізичної особи;
- д) прокурор до юридичної особи.

2. З скількох частин складається рішення по цивільній справі.

Назвіть їх.

- А) з двох;
- б) з трьох;
- в) з чотирьох;
- г) з п'яти.

3. Що входить до складу адміністративного правопорушення:

- а) об'єкт;
- б) суб'єкт;
- в) зміст;
- г) об'єктивна сторона;
- д) суб'єктивна сторона.

4. Закінчіть речення:” Міра відповідальності, яка застосовується з метою виховання особи, що скоїла адміністративне правопорушення – це...”:

- а) суб'єкт правопорушення;
- б) об'єкт правопорушення;
- в) адміністративне стягнення;
- г) адміністративна відповідальність.

5. Які види стягнень застосовуються як адміністративні:

- а) попередження;
- б) арешт на 15 діб;
- в) штраф;
- г) виправні роботи на строк до 2-х років;
- д) позбавлення волі до 2-х років.

6. В якому документі зазначається про порушення адміністративної справи:

- а) довідка;
- б) доручення;
- в) протокол;
- г) рішення;
- д) претензія.

7. Основними стадіями кримінального процесу є:

- а) порушення кримінальної справи;
- б) попереднє розслідування;
- в) передача справи до прокуратури;
- г) передача справи до суду;
- д) судовий процес;
- е) касаційне виробництво;
- є) виконання вироку;
- ж) припинення виробництва по справі.

8. Визначте статус учасника процесу:... це особа, по відношенню до якої у встановленому законом порядку винесена постанова про притягнення в якості обвинуваченого:

- а) підозрюваний;
- б) свідок;
- в) обвинувачений;
- г) підсудний;
- д) осуджений.

9. Основними завданнями оперативно – розшукової діяльності є:

- а) збір інформації про з'ясування намірів окремих осіб;
- б) запобігання злочину;
- в) припинення злочину;
- г) здійснення правосуддя;
- д) виконання вироку.

10. Хто веде записи у протоколі судових засідань по кримінальній справі:

- а) суддя;
- б) прокурор;
- в) секретар судових засідань;
- г) секретар суду.

ПРИКЛАДИ ТИПОВИХ ЗАВДАНЬ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ІСПИТ

Задача. На одному з приватних підприємств м. Харкова з чисельністю працюючих 100 осіб за рішенням місцевої ради була встановлена броня в кількості 5 робочих місць для працевлаштування осіб за направленням служби зайнятості, в тому числі 2 робочих місця для працевлаштування інвалідів. Адміністрація підприємства підготувала робочі місця для інвалідів, облаштувала їх спеціальним обладнанням. Комісія, створена у відповідності до чинного законодавства, здійснила прийом цих робочих місць і дозволила ввести їх в дію. За звітний період державною службою зайнятості на це підприємство інваліди не направлялися. Разом з тим в кінці року з підприємства було стягнуто штрафні санкції в розмірі середньої річної заробітної плати за 2 робочих місця, не зайнятих інвалідами. Адміністрація підприємства звернулася з позовом до арбітражного суду про відміну незаконного, на думку адміністрації, стягнення. Обґрунтовуючи свої вимоги, адміністрація пояснювала, Що нею були виконані всі зобов'язання перед службою зайнятості, оскільки робочі місця було створено. У тому, що вони не були реально зайняті інвалідами, винна саме служба зайнятості, яка не направила жодного інваліда на підприємство.

Яким має бути рішення арбітражного суду? Підготуйте письмовий проект рішення з посиланням на необхідне законодавство.

Задача. Громадянин К., проходячи повз склад заводу "Радар", помітив вогонь на горищі складу. Разом із працівником складу Б., що прибіг, помітивши вогонь, вони зламали двері сараю громадянина Ф., що стояв поряд, і взяли там драбину та відра для гасіння пожежі. Вогонь вдалося загасити, але при цьому згоріли куртка К. та драбина Ф. Крім того, К. дістав травму, для лікування якої він витратив певну суму грошей. К. та Ф. звернулися до суду з вимогами відшкодувати втрати, які

вони понесли (К. вимагав відшкодування з боку заводу, а Ф. — з боку громадянина Б., що безпосередньо вчинив збитки).

Яке рішення прийме суд?

Підсумкова оцінка з дисципліни складається як середня з кількох складових, за кожен з яких нараховується визначена кількість балів (табл.)

Таблиця

Шкала оцінювання різних видів учбових завдань з дисципліни

Види робіт	Кількість балів
1. Доповідь на семінарі	12
2. Контрольна робота	12
3. Підготовка реферату та його доповідь	12
4. Контрольна робота	12
5. Перша атестація $(1+2+3+4)/3$	12
6. Розв'язання завдань на практичних заняттях	12
7. Виконання індивідуального завдання	12
8. Контрольна робота	12
9. Друга атестація $(6+7+8)/3$	12
10. Загальна оцінка з дисципліни $(5+9)/2$	12

Проведення заліків передбачає оцінку знань студентів за двобальною системою – „Зараховано” та „Незараховано”. При цьому оцінка „Зараховано” ставиться у випадку, коли студент у повному обсязі засвоїв навчальний матеріал, вміє виконувати практичні завдання, але припускається незначних помилок у формулюванні термінів та у розв'язанні практичних завдань.

Оцінка „Не зараховано” ставиться у випадках, коли студент засвоїв навчальний матеріал не у повному обсязі або не засвоїв взагалі, допускається помилок у відповідях на запитання, принципових помилок у розв'язанні практичних завдань.

Проведення іспитів з курсу „Правознавство” це важливий метод контролю та оцінки знань студентів з навчального курсу. Результати іспитів можуть бути оцінені за дванадцятибальною системою:

**КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИКОНАННІ
ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО ЗАВДАННЯ
З КУРСУ "ПРАВознавство"**

**студентів 1-го курсу факультету економіки та права спеціальності 7050107 денної
форми навчання**

1 бал. Студент не володіє навчальним матеріалом.

2 бали. Студент володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів.

3 бали. Студент володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу, викладає його уривчастими реченнями, без відтворення окремих фактів та прикладів.

4 бали. Студент на рівні запам'ятовування без розуміння відтворює навчальний матеріал. Стикається із значними труднощами при наведенні практичних прикладів, в прикладах допускає значні помилки.

5 балів. Студент без достатнього розуміння відтворює основні положення навчального матеріалу.

6 балів. Студент з окремими помилками дає визначення основних понять. Може частково аналізувати навчальний матеріал.

7 балів. Студент самостійно з розумінням відтворює суть основних положень навчального матеріалу і підкріплює теоретичні висновки прикладами з незначними помилками.

8 балів. Студент дає визначення основних понять, аналізує інформацію, робить висновки та наводить практичні приклади.

9 балів. Студент володіє основним навчальним матеріалом. Дає визначення основних понять, робить висновки. Його відповідь в цілому правильна, логічна і достатньо обґрунтована. При відповіді припускається несуттєвих помилок, та наводить практичні приклади.

10 балів. Студент вміє усвідомлено засвоювати зміни діючого законодавства. Володіє глибокими, міцними знаннями навчального матеріалу. Відповідь студента повна, містить аналіз і систематизацію, наводить практичні приклади.

11 балів. Студент вміє самостійно користуватися джерелами права. Відповідь повна, логічна, містить аналіз і систематизацію. Встановлює причинно-наслідкові зв'язки, робить аргументовані висновки. При відповіді не припускається окремих нечіткостей, наводить практичні приклади.

12 балів. Студент володіє системними знаннями навчального матеріалу. Відповідь студента повна, правильна, послідовна. Вміє самостійно аналізувати отриману інформацію та наводить різноманітні приклади.

Зразок екзаменаційного білета

Харківський державний економічний університет

(назва вищого навчального закладу)

Форма №У-5.09

Затв. Наказом Мінвузу УРСР

Від 3 серпня 1984 р. № 253

Спеціальність 7.050 104

Семестр

1

Навчальний предмет

“Правознавство”

Екзаменаційний білет № 30

1. Поняття держави і її ознаки.
2. Поняття кримінального покарання, види і характеристика покарань.
3. Учасники сімейних відносин і захист сімейних прав і інтересів.

Затверджено на засіданні кафедри Правового регулювання економіки

_____ протокол № 6 від “28”

листопада 2003 р.

Зав. кафедрою _____ Понікаров В.Д. Екзаменатор

Мазуренко С.М.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Конституція України .– Харків: Одиссей, 2003.– 56 с.
- Гражданский кодекс Украины: Комментарий.– Харьков: Одиссей, 2003. – 832 с.
- Хозяйственный кодекс Украины. – Харьков: Одиссей, 2003.– 232 с.
- Гражданский процессуальный кодекс Украины.– Харьков: Одиссей, 2003.– 224 с.
- Земельний кодекс України .– Харьков: Одиссей, 2001.– 137 с.
- Кодекс законов о труде Украины: научно-практический комментарий. – Харьков: Одиссей, 2003.– 864 с.
- Кодекс Украины об административных правонарушениях: научно-практический комментарий. – Харьков: Одиссей, 2003.– 880 с.
- Сімейний кодекс України. – Харьков: Одиссей, 2003.– 110 с.
- Уголовный кодекс Украины: комментарий. – Харьков: Одиссей, 2002.– 960 с.
- Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Украины.– Харьков: Арсис, 2000.– 576 с.
- Господарський процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. – Харків: Консум, 2003.– 320 с.
- Закон Украины "О судопроизводстве Украины". Уголовная юстиция: сборник нормативных актов. – Харьков: Одиссей, 2003.– С. 8 – 103 с.
- Аграрне право України / В. М. Гайворонський, В. П. Душман, В. М. Корнієнко та ін. – Харків: Право, 2003.– 240 с.
- Алисов Е. А. Финансовое право Украины: Учебное пособие.– Х.: Эспада, 2000. – 360 с.
- Бандурка А. М., Скакун А. Ф. Юридическая деонтология: Учебник / А. М. Бандурка, А. Ф. Скакун. – Харьков: Изд. НУВС, 2002. – 360 с.
- Васильев С. В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учебное пособие. – Харьков: Эспада, 2002. – 120 с.

Костюченко О. А. Банковское право: Учебное пособие.– К.: А. С. К., 2001. – 230 с.

Кучерявенко Н. П. Налоговое право. – Харьков: Консум, 2001.– 360 с.

Міжнародне право: основи теорії / В. Г. Буткевич, В. В. Мисик, О. В. Задорожній. – К.: "Либідь", 2002.– 608 с.

Основы правоведения: Учебное пособие / Под ред. С. В. Кивалова, М. Ф. Орзика.– Одесса: АстроПринт, 2000. – 336 с.

Понікаров В. Д. Трудове право: Конспект лекцій.– Х.: Вид. ХДЕУ, 2002. – 108 с.

Правознавство: Навч. посібник / За ред. В. В. Копейчикова.– К.: Юрінком – Інтер, 2000. – 860 с.

Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине: Учебник. – Харьков: Одиссей, 2003. – 384 с.

Трудове право України: Підручник / За ред. Н. Б. Болотіної, Г. І. Чапишевої.– К.: ТОВ “Знання”, 2001. – 340 с.

Финансовое право: Учебник / Под ред. Акад. И. Н. Пахомова.– Х.: Одиссей, 2003. – 380 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Венедиктов В.С. Конспект лекций по трудовому праву Украины: Учебное пособие для высших учебных заведений. – Харьков: Консум. – 1998. – 338 с.

Гончарова Г.С., Жернаков В.В., Прилипко С.Н. Трудовое право: в вопросах и ответах: Учеб.-справ, пособие. – Х.: Одиссей, 2000. 3. Киселев ИЛ. Сравнительное и международное трудовое право: Учебник для вузов. — М.: Дело, 1999. – 728 с.

Карпенко Д.О. Трудове право України: Курс лекцій. – К.: МАУП. – 1999. – 212 с.

Луценко А. Некоторые аспекты применения контрактной формы трудового договора. // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 1. – С. 67.

Понікаров В.Д. Відпустки: розрахунок, оформлення, податковий та бухгалтерський облік. – Харків: Фактор. – 1998. – 34 с.

Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. Видання друге, стереотипне. – Харків: Консул, 2000. – 389 с.

Прокопенко В.І. Розмежування підстав припинення трудового договору за угодою сторін від звільнення з ініціативи працівника. // Право України. – 1998. – № 9. – С. 58.

Стычинский Б.С., Зуб И.В., Ротань В.Г. Научно-практический комментарий к законодательству Украины о труде. — К.; Севастополь: Институт юридических исследований, 2001. — 1024 с.

Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. – М.: Высшая школа, 1995. – 256 с.

Сыроватская Л.А. Ответственность за нарушение трудового законодательства. – М.: Юрид. лит, 1990. – 176 с.

Трудове право України: Курс лекцій / Під. ред. П.Д. Пилипенка. – Львів: Вільна Україна, 1996. – 184 с.

Трудове право України: Підручник / За ред. Болотіної Н.Б., Чанишевої Г.І. – Київ.: Знання, 2000. – 356 с.

Трудовое право Украины: Учеб.-справ, пособие / Отв. ред. Г.И. Чанышева, Н.Б. Болотина. — 2-е изд., доп. и перераб. — Х.: Одиссей, 2002. — 512 с.

Українець С. Соціально-трудові відносини в Україні: зміст і розвиток // Україна аспекти праці. — 1999. № 5. — С. 35 — 41.

Хуторян Н.М. Правове регулювання дисципліни праці в новому Кодексі про працю // У мон. Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку (Відп. Ред. Н.М. Хуторян. — К.: ін пере, 1999. — С. 103 — 116.

Хуторян Н.М. Матеріальна відповідальність власника перед працівником // Право України. — 1993. — № 3. — С. 53.

Чанишева Г.І., Фадеєнко А.Ф. Розгляд судами справ у спорах, що виникають з трудових правовідносин (окремі питання) // Право України. — 1998. — № 8. — С. 58 — 63.

Шептулина Н.Н. Охрана труда работников, занятых на работах с неблагоприятными условиями труда // Трудовое право. — 1998. — с. 26.

Яресько А. Розгляд колективних трудових спорів (конфліктів) // Право України, 1998. — № 8. — С. 101.